Eduard Wilde

Kogutud Teosed

XXVI anne

Romaanid IX

Prohwet Maltswet

Kolmas osa

1929

Kirjastus O.-Ü. „Loodus", Tartu

Eduard Wilde

Kogutud Teosed

XXVI anne

Romaanid IX

Prohwet Maltswet

Kolmas osa

1929

Kirjastus O.-Ü. „Loodus“, Tartu

Eduard Wilde

Prohwet Maltswet

Romaan

1 9 2 9

Kirjastus O.-Ü. „Loodus", Tartu

Keeleline korrektor lektor J. W. Weski.

K. Mattiesen'i trükk, Tartus.

Prohwet Maltswet

23.

Saadik tagasi.

Lasnamäe laewa-ootajate päewitunud näod waatasid weel ikka kannatlikult mere poole, kui kolm päewa enne jaani läheneb Tallinna sadamale wäiklane aurik, mis kandis peal maltswetiusuliste nooremat maakuulajat ja ta keelemeest, kes jõudsid Krimmist tagasi.

Maltswet, nende wanem reisuseltsiline, oli arwanud paremaks Krimmi jääda.

Prohwet ei ilmunud mitte ise Issanda walitud rahwast Egiptusest tõotatud maale wiima! Usu- ja kogudusesisa ei tulnud oma karjatallekesi mitte enda isiklikul hoolel ning kaitsel senisest hädaorust pidulikult ja pühalikult uude warjupaika wiima! Ta taganes osast, mida ta selles iseenese poolt elule õhutatud ettewõttes oleks pidanud etendama, juhtiwast ja juhatawast osast, ning ohwerdas au, uhkuse, kuulsuse, wõimu, mis oleks saanud talle tasuks, kui ta oma osa lõpuni oleks etendanud, kui ta oma ettewõttele, mis pidi olema jumala poolt pühitsetud ja mille tippu oli Issand ise ta seadnud, wiimase sammuni truuks oleks jäänud!

See tuli sellest, et ka prohwet Maltswet oli kõige eel inimene ja siis alles jumalamees ning kangelane. Ka prohwet Maltswet keetis leent aiwa weega ja mõtles walmis waimu ja nõdra lihaga: Argus on häbi, aga terwisele hea. Wõi: Parem olla waba Maltswet, kui rauus Moosés. Hirm parunite eest, hirm hoopide, ahelate, wangla, Siberi eest andis

prohwetile nõu jääda sinna, kuhu ta oli pelgu pääsenud. Mistarwis nende küüsi tagasi minna? Küsimus liht-inimlikult sama õige ja mõistlik, kui tema tegelik wastus. Ja inimlik-loomulik oli ka argument, millest Maltswet wõis waigistuda: Küllap nad jõuawad teistegi juhil siia, kui nad tulla tahawad ja kui neid tulla lastakse. Wist oli kainendawalt, julgust kahandawalt mõjunud Maltswetisse weel lugu, et ta Krimmi mitte ei leidnud selle mett ja piima jookswa Kaananina, nagu ta usklikkudes äratatud lootuste järgi pidi olema, waid paraku — esimese nägemise järele — mitmes tükis halwemana, kui oli mahajäetaw maa. Mis siis, kui rahwas ei ole selle asumaaga rahul, kui ta wiha süttib prohweti wastu, kui nad hakkawad teda pettuses wõi wähemalt meelekerguses süüdistama! Ei, parem olla ettewaatlik ja leppida wähema auga.

Noore maakuulaja ja tema kaaslase näod ilmutasid, et neil oli waewarikas, kurnaw teekond selja taga, teekond, mille wäsimusest nad ajutise puhkamisega suuremates wahejaamades mitte polnud wõitu saanud. Nad olid maikuu wiimastel päewadel tulema hakanud, sõites esiotsa omade hobustega. Aga warsti jäi noorem hobune haigeks, nii et mehed pidid ta Harkowi kubermangus kahe rubla eest ära müüma, mispeale sõideti ainult ühe hobusega edasi. Ent kõigest söötmisest ja turgutamisest hoolimata wõttis pikk teekond rohke palawusega ka selle looma naha wiimaks maha, nii et reisijad müüsid ta ühes wankri ning riistadega Orelli kubermangus rubla kuueteistkümne eest maha. Nüüd rännati mõned jaamawahed jala edasi, seljas raskeid talweriided, millega küünlakuul tuldud, ja reisupambud. Kuid kehwa toidu ja palawuse pärast lõppis meeste jõud warsti ning jalad läksid rakku. Ei olnud midagi parata, kergeks kulunud kukru peale waatamata palgati jälle woorimees, kes küütis nad Tuula linna, kust saadi ühe jahuwedajaga wäikese maksu eest Moskwani edasi, millega lõppis teekonna rängem ja tüütum osa. Kui siin natuke puhatud ja saunas end rohkem kui weerandaastasest reisumustusest puhas-

tatud, sõideti raudteega edasi Peterburisse ja sealt laevaga Tallinna poole.

Vahetlevad vastuoksuslikud tundmused, elustav rõõm ja rusuv mure, täitsid Kustav Maltsi põue, kui Tallinna tornid paistma hakkasid: rõõm pärast õnnelikult sooritatud pikka teekonda jälle jõuda armsate omaste juure, mure ja kartus, raske karistuse alla langeda seadusevastase kauaksjäämise pärast, sest juba jürikuu 15. päeval oli lubatud passi-aeg lõppenud. Küll olid noormehel kaasas Tauria kuberneri ja kindralkuberneri kaitsekirjad, aga või need Balti parunite riigis maksid ja mõjusid! Haagikohtunik vitsakimpudega kerkis vaese saadiku vaimusilma ette, ajas tal hirmuhigi otsaesile ja tappis ta rinnas maha ülestuksatava õnnetunde haljendava kodumaa jällenägemise üle.

Saabudes laevalt linna, leidis Kustav sealt kohe palju omakseid ja tuttavaid eest, keda ta kohtas nii uulitsal kogemata kui ka ühes tuttavas peatuspaigas. Isegi tema isa oli linnas teda ootamas ja võttis poja rõõmlikul liigutusel vastu. Nendelt kuulis noor maakuulaja, mis kodumail vaheajal sündinud ja et tema volitajad ning suur kogu muid uue asumaa igatsejaid linna taga häädaleeris vaevlevad, oodates õhkavatel suudel ja niiskete silmadega prohveti ning temaga kroonu päästelaevu merelt.

Hirm kodumaa politsei eest, kes Lasnamäe leeri peale arvatavasti mitte lahke silmaga ei vaadanud, vapustas ka prohveti seltsimehe, noorema maakuulaja, südant nii väga, et ta oma teekonnast ja tegevusest mitte otsekohe sellele suurele rannalagendikul asuvale rahvahulgale, kes nii kaua otsatu põnevusega ja nii palju kannatades saadikute tagasitulekut ning otsust oma saatuse kohta oli oodanud, ei rutanud aru andma ega vaigistust viima, vaid jutustas üksnes sellele omaste, sõprade ja tuttavate ringile ära ja näitas ette, mis ta asumaa asjus Krimmist oli kaasa toonud, kuna need siis hiljemini ükshaaval suust suhu tema teateid rahva sekka edasi kandsid.

Mis saadik nõnda-öelda kägakatsutawat kaasa tõi, need olid ametlikud wõi ametlikult kinnitatud paberid, millest wõis näha, kui palju ja kus kohal Krimmis on maad saada ja mil määral kroonu kui ka mõisnikud asujatele abi annawad. Wiie suurkrundiomaniku kaubatingimused, Perekopi ispraawniku kinnitatud, olid kroonu maakirjade hulgas. Mingit sõlmitud lepingut mõne wäljawalitud ning wäljawõetud asupaiga kohta polnud saadikul ette näidata, sest mõlemad maakuulajad olid, kui nad enda arwates küllalt sündsat kohta ei leidnud, otsusele jõudnud, ei mingit küla ega krunti enda seltsi nimele kinnitada lasta, waid jätta koha walik ja otsus terwe asja üle rahwa enda hooleks. Lugu maakuulamisega oli Krimmis pärast teatud kirja ärasaatmist nimelt nõnda kujunenud:

Simferoopoli kroonumaade-walitsusest olid meestel küll 36 000-tiinuse maa-ala ja umbes 40 küla kohta asjaomased kirjad käes, aga nüüd tuli häda: kuidas paberile tähendatud kohti wõhiwõõral maal üles leida? Selleks puudus meestel lähem teadmine. Neile ei tulnud paraku meelegi enestele täielisemat Tauria kubermangu kaarti muretseda, mille järele käimine ja leidmine lihtne oleks olnud. Selle asemel läksid mehed Simferoopoli turule ja kaupmeeste juure kuulama, kus ja kui kaugel on see wõi teine koht, millega kulus asjata palju aega. Et Simferoopoli maakonnas asetsewad maatükid olid wäga wäikesed, ainult 200—360 tiinu suurused, siis hakkas meestele pähe üks kaugem koht, nimega Aituhan, millel pidi kolm küla ja 5000 tiinu maad olema. Aga wõta kinni, kus see Aituhan on! Terwe päew kulus järeleküsimisega. Üks tatarlane ütles sinna wiisteistkümmend, teine kakskümmend tundi teed olewat. Nüüd päri jälle järgi, kuni saad teada, et tatarlane arwutab tunni peale umbes wiis wersta. Wiimaks leiti isik, kes seletas, et Aituhan olewat Simferoopolist wiiskümmend wersta ida pool. Meeste küsimise peale maa headuse ja wee sügawuse järgi teatas tatarlane, maa olewat kaunis hea, aga kaewud kakskümmendwiis süldа sügawad ja needki kuiwawat suweajal ära, nii et weepuudus teha sagedasti liiga.

Saadikud soovisid paika siiski vaatama minna, aga et tatarlane vähemaga kui viis rubla päevas neile teejuhiks ei tahtnud tulla, siis jäi minek lihtsalt katki — võib-olla suureks kahjuks maatahtjaile.

Sõideti siis lähemaid kohti vaatama, kõige eel kaksteistkümmend versta Simferoopolist olevasse ilusasse Sarabus'i külla, Salgiri orus. Kuid paar päeva varemalt olid vene sisserändajad sealse maa juba ära võtnud, samuti paar teist ligikonnas asetsevat väheldast maatükki. Pöörduti seepeale kaugema lagendiku poole, nähes teel, et Krimmis on küllalt ilusaid kohti, mis olid aga kõik mõisnikkude või muude omanikkude käes. Odavasti ja hõlpsasti osta oleks paremat maad küll saanud, aga kehvad kuni veriivaesed eesti väljarändajad, kes vajasid kroonu abi ja toetust, polnud ju kellegi ostjad.

Perekopi ja Eupatooria lagendikkudel leidus vabu kohti ja külasid palju, aga kurvad lagunenud külavaremed ja arutu sügavad kaevud peletasid mehed, kes vaatasid asjade peale kodumaa silmadega, ilma et oleksid saanud maapinna viljakandlikku väärtust söödi järele iga kord õieti hinnata, ikka jälle tagasi. Kaevude sügavuski aja meestele, kes kodus kahe kuni nelja sülla sügavuste kaevudega harjunud, peaaegu ebausklikku jälestuse peale. Kui Kustavi näpust ühe kaevu mõõtmisel 25 sülla pikkune nöör, mille otsas rippus pudel tinakuuliga, lahti lipsatas, kestis tükike aega, enne kui kaevust salapärane kohin kuulutas, et pudel ja kuul olid vette jõudnud: kaev öeldi olevat terveniste 35 sülda sügav! See oli sügavus, millest mõtlesid mehed, et see ju inimese eemalt võib sisse kiskuda! Seepärast ära siit koledast paigast! Saadikud ei tunnud veel kohalikku sõna, et kus vesi sügaval, seal leib madalal. Nad ei mõistnud aimatagi, et eestlased vinnavad mõni aeg hiljemini veelgi sügavamatest kaevudest vett ja sõidavad tarbekorral köie otsas kõlkuvas ämbris isiklikult alla niisugusesse sügavusse.

Edasi läks teekond külast külasse. Ligi neli nädalat rännati ja kolati kõdunenud ning tühjunud asulaid mööda ümber,

kuni wiimaks jõuti jälle Dshurtshi külasse. Lagendikku kattis nüüd igal pool suur ja wägew rohi; harwa mõne küla ümber, milles leidus weel elanikke, nähti põllulappisid, muidu oli kõik haljendaw sööt. Dshurtshi küla wahel kaswas nii kõrge hein, et reisijate wanker jättis otsekui suure kaare maha, aga niitjaid polnud kuskil.

Dshurtshist sõitsid saadikud joonega Perekopi linna tagasi, otsus kindel, endid ei ühegi senini nähtud paiga külge siduda, et mitte wahest rahwa etteheidete alla sattuda. Kohtusaks Hieckisch oli waheajal juba kartnud, et meestele mingi õnnetus on juhtunud, ja telegraafi teel Simferoopolist nende järele küsinud, mispeale wastuseks saanud, et nad läinud Odessasse. Nüüd nägi ta neid terwetena jälle enese ees. Warsti wõttis noorem saadik ühes tõlgiga kodutee jalge alla, jättes wanema, nagu pandiks tagasitulekut eest, Krimmi maha. —

Kustaw Malts oli asjaloo kodumaa meestele wärwimata walguses ette kannud ja püüdis Krimmi asumise mõtet lõppeks äragi laita. Kuid kaiwatsuse katkijätmisest ei tahtnud mehed midagi teada. Kõik ütlesid nagu ühest suust: „Kui Krimmis wõib wähegi elada, kui sinna nälga ja janusse otsekohe ei sure, siis ei jää meie mõtteski enam siia sakste waewata ega piinata!“ Nii suur oli talupoegade, ka peremeeste, igakülgne kannatamine, et nad maha matsid kõik mee, piima ning wiinamarjade lootused ja aru pidamata walmis olid asumaale rändama, mis kodumaast looduse ja kliima poolest ees ei olnud, waid saadiku jutu järele koguni märksa taga. Saadik ei meelitanud, ei awatlenud neid, ta tõrjus neid tagasi, ja ometi jäid mehed minekumõttele truuks! Selles sisaldub ka wastus küsimusele, miks Samarasse rändajad, kõigi ametlikkude ja mitteametlikkude hoiatuste ning kollituste kiuste, endid wäljarändamisest palju ei lasknud tagasi hoida. Mitte petiste poolt õhutatud sõge tuhin ei ajanud eesti talupoegi oma kaasikuid ja kuusikuid, oma nurmi ja aase, oma allikaid ja ojasid, oma kinkusid ja orgusid, millega nad põliste sidemetega ühte kaswanud, Ida- ja Lõuna-Wene igawate,

põudsete stepilagendikkude wastu wahetama, waid kodumaal teise nime all edasiwalitsew pärisorjus kõigi selle põlwe õudsustega.

Et passide maksawuse-aeg oli ümber, kuna saadikud asumaa rahwaseltsi nimele wälja wõtmata ja kinnitamata olid jätnud, siis tekkis nüüd murelik küsimus, kas lastakse neid tänawu weel Krimmi rännata, kas määratakse neile uut passiaega mineku jaoks? Wastasel korral pidi äraminek lükatama tulewase aasta peale. See aga oleks paljudele olnud raske hoop, nimelt neile, kes oma kohtadest tänawu kewadel olid ilma jäänud ja praegu Lasnamäel peawarjuta konutasid. Et sakslased rahwast üldse wõiksid ja saaksid ära rändamast keelata, seda kartust püüdis maakuulaja Malts summutada, sest ta oli nii Krimmis kui ka Peterburis tähele pannud, et walitsus tühjaks jäänud Krimmi lagendikkudele asujaid elawalt soowis.

Muidugi seisis Eestimaa kuberneri käes otsus, kas ta laseb rahwast tänawu weel, pikendades passi-aega wõi andes uued passid, minna wõi mitte. Käik tema juure oli seepärast saadiku lähem kardetaw ettewõte, seda kardetawam, et senisest passiajast kaugelt üle oli astutud. Juba järgmisel päewal läks Kustaw Malts mõne mehega kuberneri kantseleisse.

Waewalt oli ta ennast lasknud teatada, kui wana tuttaw direktor Hieckisch ilmus ja nähtawa rahutusega seletas, et täna ei saawat kubernerihärra jutule, tuldagu homme. Teisel päewal wõttis ta Krimmi saadiku ise ette, ilma teda kuberneri juure laskmata. Waene wana isandake oli nimelt hirmu täis, et kuberneri ees kuidagi wõiks ilmsiks tulla, et kantseleidirektor Hieckisch'i wennapoeg, pealegi enda soowitusel, aitas niisuguste kurjategijate asju Krimmis — pisut teed juhatades — ajada, nagu olid need wäljarändamishimulised Tallinnamaa talupojad! Seepärast eemale kubernerist säärased! Ruttu ja hoolega luges direktorihärra kõik kirjad läbi, mispeale ta nõudis seda paberit, millel seisab, kuhu rahwas asujateks wastu on wõetud ja üles kirjutatud.

Kui Malts talle kostis, et niisugust ei olegi, läks direktorihärra pale kardetawalt pilwe. Tuli rahet äikesega. Waljusti kurjustades ja noomides seletas wanahärra Hieckisch, et kõik asjad ja kirjad korras olewat, aga kõige tarwilisem ja tähtsam töö olla tegemata jäetud! Äraminekust tänawu ei wõiwat järelikult juttugi olla, juba sellepärast mitte, et mõisnikud, tugedes seadusele, ei lase inimesi, sest et nende passiaeg lõppenud, kuhugi minna, kuna kuberneril luba pole tänawu enam uusi passe anda ega wanade passide aega pikendada. Alles järgmisel kewadel wõidawat jälle uusi passe saada, aga kuhu nendegagi minna, kui asukoht wälja pole wõetud!

Saadik paluma, et tehtagu ometi wõimalikuks anda rahwale kohe uued passid. Kas maa wälja wõetud wõi mitte, olewat ju, waadates selle peale, et Krimmis maad küllalt saada, nagu ametlikud paberid näitawat, täiesti ükskõik. Asjata! Direktori seletus jäi seksamaks: seadus ei lubawat uute passide andmist, ehk olgu siis, et mõisnikkude käest seks uued load kuberneri kätte tuuakse — tingimus, mille täitmine oli, nagu saadik teadis, nii hästi kui wõimatu.

Lõppeks laskis kantseleidirektor Hieckisch kukkuda küsimuse, kas maakuulajal ei oleks iseenese kohta mingit palwet ette panna. Noormees märkas, mis talle seega mõista taheti anda: palugu ainult endale uut passi! Direktorihärra põues näris nimelt ikka sama kartus, et wäljarändajate saadik, kui sakslased ja haagikohtunik ta tabawad ja teda hakkawad kimbutama, ometi midagi Hieckischi-härra „heateost“ wõiks wiiksatada. Seepärast waja talle anda wõimalus sakste wõimkonnast eemale pugeda.

Ja Kustaw Malts paluski omale uut passi.

„Kas lähed Krimmi tagasi?“ küsis direktor tähendusrikkalt.

Noormees eitas; ta olewat senisest teewaewast liiga tülpinud ja tüdinenud. Siiski olewat tal nõu kodumaalt lahkuda, ja nimelt tahtwat ta ennast Peterburi kubermangus Jamburi wõi Kroonlinna alla üles wõtta.

Sellega näis kantseleidirektor rahulduwat, sest ta andis saadikule kõik paberid tagasi ja käskis teda teisel päewal täpselt kell kümme jälle Toompeale tulla, aga mitte kantseleisse sisse astuda waid kojas oodata.

Kui lossi kell lõi teisel hommikul kümme, oli Kustaw kantselei eeskojas juba platsis. Warsti ilmus keegi noor kirjutaja, küsis ootaja nime järele, wõttis, kui seda kuulnud, põuest ühe paberi ja ütles, seda Malts'ile pihku pistes: „Siin on pass, mis direktorihärra sulle saadab, ja nüüd wõid minna."

Noormehe isiklik asi oli läinud seega paremini kui ta iialgi oleks julgenud ette arwata. Seaduse nõudel oleks ta pidanud nüüd, kus ta teekonnalt kodukubermangu tagasi jõudnud, oma elukohta minema ning seal esmalt mõisahärra ja siis haagikohtuniku püha palge ette ilmuma oma reisu üle aru andma. Nende otsustada jäi siis, mis tuleks teha hulgusega, kes passiajast üle wõõrsile jäänud. Et see otsus umbes samasuguseks oleks kujunenud, nagu see, mis metsawahi-Aadule ja Männiku Madisele osaks oli saanud, selles polnud palju kahtlust. Sakssad olid ergud seadust tähele panema, kui see määras talupojale nuhtlust.

Nüüd aga oli noormees kõigest sellest pääsenud ja liikumiselt täiesti prii. See oli rõõmus sõnum, mis ta wiis omastele, iseäranis suures mures olewale isale, kes oli poja wabaduse eest palju enam wärisenud kui poeg ise.

Aga see sõnum, mis Kustaw wiis wäljarändajaile, oli seda pahem. Pääsetee oli nende eest suletud tulewa aastani — l o o m u l i k pääsetee, kuna usk ja lootus ka mõne ü l e loomuliku tee kohta, olgu jumala, olgu mõne suurwürsti armust, oli kahwatunud, sest saadik, kui teati, et prohwet ise ei tulegi tagasi, ei kroonu laewadega ega mõne imetegewa Aaronikepiga, — sest saadik, kui teati, et prohwet wäga inimliku kartuse pärast oli Krimmi maha jäänud. See oli paha sõnum iseäranis neile õnnetuile, kellel ei olnud enam peawarju ega põllulappi, ei ka rahalist jõudu, millega ennast niikaua üle elatada. Õnn, kes saab sakssa loal omaste ja tuttawate juures

endale ja oma perekonnale ulualuse, et wiletsasti makstud palgatööga wähemalt otsekohe nälja wastu wõidelda; häda aga kõigile, kes langewad sakka kiusu alla, kellele ei anta paika, kuhu nad wõiksid oma pea panna! Neil oli ainult kepp ja kott waraks wõi — midagi weel pahemat.

Maakuulaja ei teadnud meestele muud nõu anda, kui wõtta kewadel uued passid wälja ja minna oma hobuste ning wankritega Krimmi poole teele, ja nimelt mitte Moskwa ja Harkowi kaudu, nagu nemad kui jalamehed kolmekesi teinud, waid ligemat teed Tartu ja Kiiewi kaudu, mis olewat perekondadega ja oma küüdiga reisijaile soodsam.

Raske surwe heitus sellest päewast peale Lasnamäe leeris hingedele.

Näod, mis olid õhetades mere poole wahtinud, wahtisid nüüd tuhmilt maha liiwa sisse, silmadest, mis salapärastele laewadele wastu siretanud, oli läik kustunud ja nad täitusid weega, halli, soolase weega, nagu see, mis lõõtsus seal petlikus meres. Weeks, uduks, auruks oli kõik haihtunud, mis nende rinda oli paisutanud raugemata kannatusega, wisa waprusega, mis neid näljast ja janust wõidukalt üle aidanud.

Prohwet ei tule! Laew ei tule! Abi ei tule — ei jumalalt, ei keisrilt.

Ja imet ei sünni!

Kui suwine põhjamaa-öö laotas oma helkja, hõreda waiba, kootud hõbekiududest, muremusta laagri üle, jäid waiba all kõik liikwele ja silmad kortsus kulmude all ärkwele. Ohked, sünged ja rasked nagu õnnetusepilwed, kerkisid kahwatunud tähtedes uinuwa halli taewa poole, ja neile järgi saadeti tossuseid palwesosinaid, topaseid nutukahinaid. Wahelt sekka karjatas keegi waljusti, kiljatati kuskil äkki, üks ilmsi, teine piinawas poolunes, ja mõni lapsuke hakkas tihkuma, wirisema wõi haiglasel, jõuetul häälel waljumini nutma. Mere wood aga mühasid wastu kallast loksuda — uniselt, roidunult, nagu endale habemesse ümisew lootuseta rauk haua-äärel...

Ja siis tuli linna politsei ja tegi laewa-ootajate leerile otsa peale. Leerile, mida ta senini oli armulikult sallinud, et linnasakstelt mitte nii ruttu wõtta lõbusat waatemängu, nende jalutuskäikude ja lustisõitude kogemata leitud huwitawat eesmärki. Politsei tuli ja ajas maltswetid laiali nagu salga joobnuid, kelle tembutusi mõni aeg naerdes oli waadatud. Kes wiiwitas, kes mõne põhjuse pärast kanna pealt minema ei saanud, see tehti wangiks ja saadeti wahi all kodu poole, kus paljusid ootasid wastaste pilke kõrwal mõisawanemate witsad.

24.

Suguwend Jegor Antonowitsh, tema sõber Gawril Iwanowitsh ja majesteet rumalus.

Et wäljarändamise-mõte elas, hoolimata sakste teenistuses olewate ajalehtede ja pappide hurjutamisest kui ka politseilistest takistustest, rahwa seas ikka edasi ja kippus juurduma sügawamale, siis kutsuti liikumise summutamiseks ka riigiwalitsus ise teatawa määrani appi, ära nähes, et rahwas ei usu pappisid, ajalehti ega kohalikku ülemust. Tuttaw „Pibli luggude“ ja muude eestikeelsete raamatute kirjutaja Masing, endine Saaremaa kirikuõpetaja, kes oli nüüd Peterburi saksa Mihkli kogudusel pastoriks, awaldas sisemiste asjade ministri Walujewi wolitusel lehekuus 1861, just sel ajal, kus maltswetiusulised olid Tallinna rannas leeris, pika ametliku seletus- ja hoiatuskirja Samarasse rändamise wastu, mis ilmus ka eesti lehes „Perno Postimehhes“ juuni alul.

Kuigi oli kindlat ametlikku seletust Samarasse asumise tingimuste kohta, misüle liikusid rahwa seas osalt ekslikud arwamused, talupoegade silmaselgituseks kahtlemata tarwis, siis jääb ometi tähelepandawaks, kuidas Masing, kes tunnistab ennast oma kirjas „marahwa wannaks sõbraks“, waatab wäljarändamise ja selle põhjuste peale. Ka tema meelest tahawad inimesed püstilolluse ja lapsiku kergemeelsuse pärast kodumaa maha jätta, kus walitsewad täiesti rahuldawad olud. See osutus pikemast eessõnast, mis ta ministri seletusele, mille ta eesti keele tõlkinud, tippu seadis. „Ma-rahwa rummalus

on hirmus suur!" hüüti selles eessõnas. „Tõt nemmad ei ussu, agga igga wallejuttu wõtawad rõmuga kuulda." Siis räägiti kümnest Järwa-Jaani, Koeru, Peetri, Kose, Paide ja Lihula kihelkonna mehest, kes tulnud Peterburisse, lasknud siin endile wenekeelse palwekirja teha ja pöördinud sellega ministri poole. Palwekirja kirjutaja, nurjatu, aga pannud kirja sisse omast peast kaebusi talupoegade raske põlwe üle, see on, kirjutanud kirja „täis walle jutto". Sest kui meestelt asja „ministri-härra läbbi küssiti, ep olnud meestel ei ühtegi kaebamist, ja ei teädnud nemmad issegi, mis nende kaebtusse kirja olli ülles-pandud..."

Ministri seletuses anti siis eesti wäljarändajaile teada, et Samara kubermangust saab maad, kuid et kroonu ei anna sinnasaamiseks ja seal elama asumiseks mingit abi. Igal sinna-rändawal perekonnal pidawat seepärast olema wähemalt kaks-sada rubla hõbedat. Ka ei antawat maad hinnata, waid „ma prukimise eest — sedda möda kuida põhhi ja surus — on läbbi-seggamini 5 rubla hõbbedat aastas mehhe hinge peält makso maksta". Lõppeks määrati seletuses weel ära maakuulamise ja wäljarändamise wäline kord. Et wallast saja hinge pealt ainult wiis wõiwat wälja rännata, nagu Tallinnamaa talu-rahwa-seadus määras, seda kitsendust seletuses ei puudutatud, kuna kohalik ülemus sellest määrusest hiljemini ka suurt kinni ei pidanud.

Samarasse asumine kestis wähehaawal edasi, Krimmi rändamisega tehti hakatust. Esimesiks minejaiks, kes suwel kohe peale jaanipäewa Krimmi teekonna ette wõtsid, oli Lõpe-weski Aabram Norti pisuke selts Kolgast ühe keeleoskajaga, kellegi Narwa mehega. Nende minekul polnud mingit takistust ees, sest et nad kewadest saadik olid Jamburi linna hingekirja-lised. Laewaga sõideti Tallinnast Peterburisse, raudteega sealt Moskwasse. Siin osteti hobused ning wankrid ja jõuti Harkowi kaudu umbes kuue nädala pärast õnnelikult ja heal ter-wisel Krimmi.

Warsti peale seda, jaanikuu wiimastel päewadel, läks

teele teine suurem selts Krimmi rändajaid. Need olid enamasti need Rannamõisa, Tiskre küla inimesed, kes nende wolimehe Hindrek Selbachi hoolitsusel talwel, kui passi-aeg ähwardas ümber saada, Jamburi linna alla olid üles wõetud — kokku wiisteistkümmend perekonda. Nendega seltsisid siit ja mujalt weel mõned perekonnad, kellel oli õnneks läinud kewadel mõisast passiluba saada. Nende seas oli isikuid Tallinna Rae wallast, Aimrest, Wigalast, Kiiust, isegi Tallinna linnast. Nendega ühes paisus seltskond kakskümmendkolm perekonda wõi umbes sada kakskümmend hinge suureks. Aabram Norti salgake pidi selle seltsiga esmalt ühes reisima, ei läbenud aga mõnda päewa oodata, kuni Tiskre rahwas ettewalmistustega joonele oleks saanud, ning läks waremalt teele, lubades suuremat seltskonda oodata Moskwas; paari päewa pärast oli ta aga ka sealt edasi läinud.

Rannawalla wäljarändajate kilda heitus nende soowil ka senine järwakate saadik ning maakuulaja Kustaw Malts, kelle äraleisimisel kuberneri kantseleidirektorilt saadud passi tõttu mingit takistust ees ei olnud, kuna tema waesed wolitajad Lasnamäe loolt pidid politsei ajamisel koju tagasi hulkuma. Isa nõusolekul täitis Kustaw Tiskre rahwa soowi, hakates seltsile nõuandjaks ning teejuhiks, kuna ju tema käes olid ka kõik asumaa kohta käiwad paberid, mis seltskonnale maaotsimist wõisid kergendada. Et maad Krimmis küllalt saada, siis ei tarwitsenud Kustawi süda suurt kipitada, et ehk jääwad Järwamaa järeletulijad randlaste pärast asupaikadest ilma.

Imeilusa ilmaga sõideti Tallinnast aurulaewaga ära. Kui ankrud üles winnati ja laew, ajades korstnast paksu musta suitsu wälja, liikuma hakkas, täitusid wäljarändajate kalda poole wahtiwad silmad pisaratega. Kahju oli neil sellelt nii wiletsalt kodumaalt lahkuda! Wahest mõjus nii mõnelegi usupöörulale hingele rõhuwalt ka see lugu, et lahkumine sündis nii hoopis teisiti, kui oli ette kuulutatud ja ette kujutatud — nii labaselt ja kainelt, ilma mingi pidulikkuseta ja igaühe oma higise kopika eest, kuna pealegi ka oodataw Kaanan mitte see

ei tõotanud olla, mis särawa lootusena oli usklikkude meeles mõlkunud. Lõbus laewasõit wagusal, siledal merepinnal, kauni päikesepaiste saatel, tegi nooremate meeled küll warstigi rõõmsamaks, aga wanade rinnast tõusid seda raskemad ohked, mida kaugemale nihkusid Tallinna tornid ja Tiskre kõrge kallas, kuni wiimaks ainult Olewiste kiriku pikk, sihwakas torn jäi weel taewa poole sirguma — üksikuks märktulbaks selle armsa paiga kohta, kust reisijad lahkusid arwatawasti igaweseks.

Need olid tüsedad, turrad, rõwedad tööinimesed tõsiste nägude, aeglaste, külmawereliste liigutuste ja wähese jutuga, inimesed, kes oma jämedates hallides wõi mustades riidewattides täitsid laewalage, suuremalt jaolt tõmmuks päewitunud, wõitluses tuule ja weega, saju ja külmaga panetanud kalamehed, kelle suured, muhkude ja kühmadega kaetud käed kõnelesid nende igapäewase tegewuse karedusest. Jõukamaid isikuid, neid, kes teekuludele ja uues kohas elamahakkamisele liiga murelikult ei tarwitsenud wastu waadata, nagu Rannawalla rahwa wolimees ja asjatoimetaja Kaarle Hindrek Selbach, Trahteri Hindrek Laamann, selle wend Tooma Toomas, Härmu Kottlep Tahwert, mõlemad Lensmannid, — neid oli wähe; teised enamasti kõik wiisid peale summakeste, mis nad saanud oma müüdud loomade, majakraami ja tööriistade eest, uuele kodumaale üksnes oma terwed ja tugewad luud-liikmed, oma kõwad käed, wõimsad turjad ja matsakad jalad, wäga mitmed aga ka *ainult* need, nagu kõik nooremad inimesed, kes olid senini omaste wõi wõõraste töös ja teenistuses olnud ja kelle hoiukopikad sõidukulust julgesti mitte üle ei ulatunud.

Nende kehwemate kilda jagunes ka see salapärane isik, kelle suu oli maltswetiusuliste wäljarändamise-liikumise käima pannud, sellele nii jõudsa hoo ja wisaduse annud. See oli waga neitsi Miina Renning, teatud jumaliku wäljarändamisilmutise awaldaja Tiskrest, see usklik piiga, kelle hing käis wahel taewas ja sealt tagasi tulles kuulutas taewalisi asju — seesama, kelle kohta wa Mardigu Mart tähendanud, kuul-

des tema hinge taewaskäimisest: „Häh, korat, mes ta sealt siis weel tagasi tuli, kui kord senna sai!“

Kui arwata neitsi Miina hämara, udutawa näo, ta sissepoole waatawate, mõtlikkude silmade järele, siis oli ta üks neist, kes endale Egiptusest lahkumist ja tõotatud maa poole teeleminemist hoopis luulekamana ette maalinud, luulekamana wälistelt wärwidelt ja suurepärasemana kogu sisemise wärgi poolest. Miinal wõis olla tundmus, kui oleks tema taewalikult säraw ilmutis täna wette kukkunud. Potsti wette kukkunud ja susinal kustunud nagu tõrwas. Waikides kükitas Miina oma wäheldase, masaja kehaga laewa suure luugi ääres, hoidis oma tõmmujuukselist pead käte wahel ja wahtis nagu nõutult ning ennatanult enda ette maha. Kes temaga tahtis rääkida, pidi teda waljusti hüüdma, nii sügawas mõttes oli ta, kuid süüdi oli ka tema kasin kuulmine.

Ilma et ükski seltskonnast meritõwega tutwust oleks teinud, jõuti teisel päewal priskelt Peterburisse, kus ühes woorimajas, Obuhhowi silla juures, peatuspaik wõeti, et sealt järgmisel wõi järgmistel päewadel Nikolai raudteega Moskwa poole edasi sõita.

Paraku pidi aga palju, palju Neewa wett merre woolama ja waesed rändajad kõiksugu mõrudused ära maitsma, enne kui edasisõitmis-päew wiimaks tõesti tuli.

Teisel päewal peale wäljarändajate saabumist Peterburisse ilmus nende juure woorimajja keegi eesti mees, kellega Hindrek Selbach ja Kustaw Malts juba talwel, kui nad saadikutena teatawat palwekirja käisid ära andmas, juhtumisi kokku olid puutunud ja pisut tuttawaks saanud. See mees, kes nimetas ennast Jegor Antonowitshiks, ütles enese olewat ühe kindrali juures kutsariks, kuna tal ennemalt — nagu ta tähtsalt ja iseteadlikult lisas — olnud au keiser Aleksander II-t, kui see oli alles aujärjepärija, samas ametis teenida.

Kui Jegor Antonowitsh nii selgesti eesti keelt poleks rääkinud, siis oleks raske olnud teda suguwennaks pidada, sest wälimuselt oli mees koguni wõõrast laadi. Oma tugewa, jä-

meda, töntsi kehaga, mida katsid kaunis head venemoelised riided, sarnanes ta väga mõne suurvene väikekaupmehega. Ta kandis kroogitud kuube tumesinisest kalevist, sametist pükse, punast särki pükste peal, läikivate säärtega saapaid ja mustast kalevist nokkmütsi. Aga mitte ainult ihukatted ei annud talle vene laadi, vaid ka ta näo välimus, ta suur must täishabe, ta läikiv-mustad juuksed ja mustad välkuvad silmad veidi tõmmukas, habemesse pugevas näos. Vanaduselt oli ta keskealine, vahest kolmekümne viie lähedal.

Suguvend Jegor Antonovitsh, soravа jutuga, temperamentliku loomuga ladus mees, avaldas oma elavat rõõmu nii suure hulga sugurahvaga kogemata kokku juhtudes ja hakkas kohe osavõtlikult järele pärima, milline aje ja nõu rahva pealinna toonud. Kui ta kuulis, et näeb enda ees Krimmi poolsaarele rändajaid, kelle saadikud talvel Peterburis sinnaasumise luba käisid palumas, lendas ta silmist paar vennalikku sädet rahvahulga üle ja ta sõnakas suu hakkas peagi laial, magusal jutul häid uudiseid välja laduma.

„Ja," ütles ta, „luba Krimmi asuda saite küll, ja seal antakse teile üht kui teist toetust, aga kas lubati teile kroonu poolt ka prii küüt ja tarviline teeraha?"

Mehed eitasid.

„No, vaadake! See oleks ometi ka tähtis kergendus! Ja seda võib saada, kes aga palub."

„Eks me palvekirjas talvel old seegi üleval," tähendasid mõlemad maakuulajad, „aga vastuseks anti, et seda ei soa."

„Ei soa nüüd!" ütles Jegor Antonovitsh naerdes, näidates oma valgeid hambaid musta habeme varjust. „Kõik võib saada, vennad, kui aga osatakse paluda, kui veeretatakse palve õiget teed minema... Ilmas pole miski võimatu, peab aga teadma, kuidas peale hakata, peab olema häid nõuandjaid..."

Pereisade kõrvad läksid kikki. See kõlas ju nagu pilli keelesead, millele järgneb mäng!

„Eks ole siis hea mees ja anna nõu! Näid ju teadvat, mis teed mööda jookseb palve märki!“

Tuligi muusika! Magus muusika, mis pani kerge kukru ning raske rinnaga külaonude silmad hiilgama, südamed tuksuma, suud naeratama.

Jegor Antonovitsh, dilis mees, hakkas pikalt ja laialt jutustama, kuidas just see vana auväärt kindralihärra, kelle teenistuses tema on, võivat väljarändajate-seltsi maksuta küüdi ning teeraha suhtes kõige paremini aidata. Olevat ta ju suur talurahva-sõber, kes 1844. aastal „vene usu väljalaotamise“ puhul isiklikult Baltimaal viibinud ja Liivi- ning Eestimaa talupoegade suurt viletsust tundma õppinud, oma silmaga nähes, kuidas mõisnikud neid piinavad. Kui aga Krimmi rändajad ise tahtvat ja valmis olevat minema teda paluma, siis võivat see kõrge ning helde härra küll aidata neile kroonult abi nõutada.

Muidugi tahtsid kõik ja olid ka valmis suurt inimesesõpra paluma. Mis sa veel ootad, kui vähegi lootust on suurtest teekuludest vabaneda! Ja kui mitte täiesti, siis vahest osaltki. Ehk viib kroonu oma raudteega maksuta Moskvassegi! Igatahes vaja katset teha, — see ju peale natukese aja palju ei maksa...

Jegor Antonovitsh oli lahkesti valmis asja kõige esmalt enda soovitusel oma leivaisale ette panema ja lubas suguvendadele ning -õdedele teisel päeval teate tuua, mis kindralihärral võimalik oleks teha. Kui ta siis veel Iidamist-Aadamist lõbusat juttu oli vestnud ja mõne nägusama sugu-õega naljasõnu ning viisakaid pilke vahetanud, lahkus ta truusüdamelise käe-andega väljarändajate seltskonnast, jättes sinna endast kõigiti hea arvamuse.

Ta pidas sõna. Juba järgmise päeva hommikul ilmus mees jälle, kuid mitte üksi. Temaga ühes tuli keegi väike, kõhn, küürakas, valget verd noormees, kelle valge mütsi ees helkiv „tärn“ teda kroonu ametnikuks sundis pidama. Jegor Antonovitsh esitles teda väljarändajatele kui Gavril Iva-

nowitshi, kindrali-härra sekretäri. Eesti keelt sekretäri-härra ei mõistnud, aga et wäljarändajate seas olid mitmed, kes oskasid wene keelt, nagu wäljateeninud soldat Mart Toomasson Tallinnast oma kahekümneaastase linnas koolitatud pojaga jne., siis pani kindrali kirjatoimetaja oma pilli wene keeli hüüdma, kuna selle meeldiwad helid jäid seltskonna oma meeste tõlkida.

Sekretäri-härra, kellel hästi kulunud kalewist erariided seljas ja kelle walge ametnikumüts puhtuse suhtes paljugi jättis soowida, oli nobe jutumees, nagu Jegor Antonowitshki. Kõneldes kähisewal häälel, nagu inimene, kes on harjunud kurku tuntud kõrwetawa „weekesega" loputama, ja lastes oma halle, rahutult pilutawaid silmi teraselt üle nägude lennata, pidas ta külameestele, seistes wildakult ja kössis nende ees, pika padisewa kõne sisemiste asjade ministeeriumist, selle küüdining abiraha-määrustest ja oma kindrali-härrast, kelle mõju ulatuda ministritest üle kuni keisrini ja kogu selle suguwõsani. Gawril Iwanowitshi seletuse järele pidi olema kindel, et sisemiste asjade ministeerium polnud asujatele mitte ainult prii küüdi määranud, waid ka rohke teeraha, muudkui waja ainult see hea anne õigel wiisil wälja paluda.

Igale kahtlewale wahelt-tähendusele meeste poolt oskas Gawril Iwanowitsh osawasti wastu lüüa.

„Aga sisemiste asjade ministri-härra laskis ju alles hiljuti Samarasse rändajaile teada anda, et kroonu ei wõta mingit teekulu oma kanda," ütlesid wäljarändajate wene keele mehed.

„Ja, see käis Samarasse rändajate, mitte Krimmi rändajate kohta," wastas küürakas isand, oma walkjaid wurrusid kikki tõstes. „Samara on ligemal kui Krimm, sinna koguneb sisserändajaid naaberkubermangudest isegi küllalt — mistarwis sinnaminejaile siis küüti ja abiraha anda! Aga Krimm, waadake — Krimm on kaugel riigi wiimases tipus, sinnapääsemine on waewalisem ja naabrusest pole sisserändajaid palju oodata, kuna rahwast on tühja maa peale hädasti tarwis. Waadake,

sellepärast on Krimmi asujaile kroonu poolt tarvilikud teekulud määratud."

„Aga miks seda pole siis teada antud? Kubernerid, kindralkubernerid, kroonumaade-valitsus Krimmis — ükski ei lausunud meie maakuulajaile maksuta küüdist sõnagi."

Jegor Antonovitsh ja Gavril Ivanovitsh naeratasid peenelt talupojalise mõttekitsuse üle.

„Mispärast teada ei anta? Miks sõnagi ei lausuta?... Tule jumal appi — kui seda avalikult välja helistataks, igaühele nina peale seotaks, siis — nõnda kardetakse vähemalt ülemal pool — siis poleks väljarändamisel varsti enam aru ega otsa, igaüks tahaks kroonu kulul ja kroonu taskurahaga välja rännata, ka need, kellel omal raha küllalt, rikkad inimesed... Vaadake, sellepärast peetakse abiandmist enam nagu salajas ja abi saavad üksnes need, kes seda paluvad, mõjuvalt ja targu paluvad."

Peaga nokutades tõendas kutsar Jegor Antonovitsh sekretäri-härra sõnu taga, ja et häwineks iga kahtlus ning umbusk, mille nii suur õnn kehvade taluinimeste südames esimese hooga soetas, kutsus Gavril Ivanovitsh lõppeks mehi jalamaid kaasa kindrali-härra Librandi juure, kelle suust nad siis nõu, mis kõrgel härral neile on anda, kohe isiklikult võiksid kuulda.

Mingil põhjusel aga arvati paremaks see käik teisel päeval ette võtta, mis suguvend Jegori juhatusel, kes meestele voorimajasse sõbralikult järgi tuli, teostati.

Kindral Librandi elas kuskil kaugemas uulitsas, suure neljakordse maja ülemisel korral. Kohe võttis ta võõrad talupojad jutule. Mehed nägid laua taga istuvat umbes seitsmekümneaastast hallpead, kes võttis tulijaid lahkesti vastu ja küsis nende soovi järele. Sekretär Gavril Ivanovitsh ja kutsar Jegor Antonovitsh, kindrali-härra teenistuses olevad isikud, kes olid meestele eestkostjaiks heitnud, seletasid kindralihärrale seepeale põhjalikult ära, millise palvega Tallinnamaa talupojad tema ette on tulnud.

Kindrali-härra, raugake, mõistis kohe ja andis meestele seletuse, mis Jegor Antonovitshi ja Gavril Ivanovitshi väiteid aina kinnitas. Kroonu andvat ühest riigipaigast teise rändavaile ümberasujaile, kui nad omandavad tühja kroonu maad, tõesti teeraha ja muud tarvilist abi; tema teada olevat see maksev seaduslik korraldus.

Noh, mis siin siis veel kahelda, mõtlesid mehed, kui kõrgeauline suur kindrali-härra, keda suguvend Jegor keisril sagedasti ütles vöörusel käivat ja nagu sõber sõbraga ladusat juttu vestivat, seda ise meile oma kõrge suuga kinnitab! Oleks ju otse ülekohus nüüd veel kaksipidi-mõtetele kuidagi maad anda!

Ja meeste meeled head! Paluvad armulikku kindrali-härrat ainult veel nende asjale ülemal pool pisukese soovitava sõnaga tagatõukajaks olla, mida aga kõrge härra vajagi ei arva olevat, sest et abiandmine on ju seaduse põhjal muidugi korraldatud; tarvilisel puhul, kui just mingit ootamata takistust peaks olema, võivat ta ju meeste palvet ka täita.

Kuid nii lihtne ei olnud asi targemate arvates ka mitte, et mine aga riigipanka, renteisse või kroonumaade-valitsusse ja lase endale küüdi- ja teeraha iga passi pealt välja maksta! Kroonu asjad käivad kirjalikult. Maksab ainult kirjutatud sõna. Räägitud sõna võid saapasääre pista! Pikal poognal puhtas vene keeles selgesti, suuresti, asjalikult ja alandlikult kirjutatud palvesõna — vaat', seda oli sekretäri-härra Gavril Ivanovitshi kui ka eesti venna Jegor Antonovitshi asjatundliku ja mõõduandliku arvamuse järgi tarvis, et jõuda eesmärgile, ja esimene oma väleda ning osava sekretärikäega oli kohe valmis talumeestele säherduse palvekirja valmistama, äraandmiseks sisemiste asjade ministri-härrale.

Väljarändajate seas järgnes arupidamine, mis laienes imelikul viisil pikemaks vaidluseks. Leidus nimelt mehi, kes tundsid palvekirja pikaldase käigu vastu õudu. Heade abimeeste poolt väideti küll, et asi pidi juba mõne päevaga

walmima, aga see arwamus leidis teiselt poolt pearaputamist. Suurem hulk näis paraja ootamisega nõus olewat. „Mis sest, et nädal wõi paar läheb kaotsi, kui aga kroonult saame palutud abi!“ oli nende seletus.

Ootamajäämise wastased olid iseäranis senine maakuulaja Kustaw Malts, wana sõdur Mart Toomasson oma naise ning pojaga ja jõukas Kiiu walla mees Juhan Kleinberg oma perekonnaga. Neil oli nõu lahku lüüa seltsi suurest enamikust, kelle meeled mõlkusid nagu nõiutult kroonu abiraha poole, ja sedamaid edasi reisida. Kuid sellest kartsid palwekirja pooldajad oma asjale kahju, nimelt, mis puutus Maltsi lahkumisse. Nad nõudsid tungiwalt, et Malts oma Krimmist toodud ametlikkude paberitega neile siin peaks abiks olema, ilma milleta ei arwatud wõimalik olewat ministrilt toetust saada.

Malts ja temaga ka teised lahkudatahtjad alistusid wiimaks rohke ning elawa sõnawahetuse järel enamikule. Krabinal kirjutas seepeale Gawril Iwanowitsh, kelle käsi paberit mööda aina lendas, ministri-härrale ilusa korrapärase palwekirja, millesse üles tähendamata ei jäetud ka see, et abipaluwa seltskonna saadik Krimmis juba asumiskohad järele waadanud ning kohaliku kindralkuberneri ja asjaomaste ametikohtade poolt tarwilikud paberid kaasa saanud.

Oli palwekiri wäljarändajate korteris walmis tehtud, mindi teda sekretäri-härra juhil, kes ütles ministeeriume ja ta departemange ning kantseleisid tundwat nagu oma kuuetaskuid, ära wiima. Seks oli waja päris wäike teekond teha, sest sisemiste asjade ministeeriumi, Iisaki platsi ääre, wõis wäljarändajate peatuspaigast umbes neli wersta olla. Aga et käik oli poolpidulikku laadi, ehitud lootuse rõõmsate lilledega, siis ei pandud tee pikkust tähelegi. Raha, raha oli oodata!

Ministeeriumis tegi ja talitas küürakas Gawril asjatundja iseteadwuse ja rahuga. Kaasas olewad talupojad, kes argsel aukartusel suures hoones ringi waatasid, wiis ta ustest sisse, teistest wälja ning paljudest eeskodadest padinal läbi, kuni ta nad ühte ootetuppa paigutas, kus nad tema tagasitulekuni

pidid püsima. Sekretäri-härra ise läks palwekirja ministrile ära andma, mis kuskil „pühamas paigas" — ühes kaugemas ruumis — pidi sündima. Ootesaalis silis Gawril Iwanowitsh hoolega oma wähe õnneliku wälimuse wõimalikult wormi, kohendades oma koorekarwa habet, oma wõiku pead ja haiglaselt läikima löönud kuube, enne kui ta, palwekiri pühalik-tähtsalt kolme sõrme wahel, kadus palee seesmiste ruumide poole.

Ei kestnudki kauemini kui arwata pool tundi — juba ilmuski jälle. Ja missuguse rõõmsa, head tõotawa näoga! Seletas meestele lühidalt ja ladusalt, kuidas ministri-härra, ekstsellents Walujew, palwekirja lahkesti wastu wõtnud ja kohe oma ametnikkudele käsu annud muretseda asjaomased paberid sinna jaoskonda, kust wäljarändajaile abirahasid makstakse, nimelt sisemiste asjade ministeeriumi 2. departemangu. Ametnikud muidugi hakanud kohe kribinal-krabinal töösse, et ministri määrust paberile manada. Nõnda ei olewat siis meestel oma asja pärast enam midagi karta ega kahelda, see käiwat kõik oma kindlat seaduslikku rada, muudkui — nii umbes oli mõista — tehku aga tulekul olewale nodile rahakottides ruumi! Päewa kolm minewat muidugi ikka aega, enne ei makswat saagi järele minna, siis aga olewat asi toimes.

Sellele seletusele, mis ajas meestele teadagi rõõmliku ärewuse peale, lisas wa tubli Gawrilike mokaotsalt juure wäikese tähenduse, mis kukkus nagu idul olew seemneterake pehmesse mulda. See tähendus tuletas külaonudele meele, et sekretärihärrale peaks mitmepäewase hiilgawa töö eest ometi midagi „mõistetama", nii rublat wiisteistkümmend — hm!

Aga enesest mõista! Iga töötegija on ju oma palga wäärt! Ega külaonudki ole pea peale kukkunud... Ja nabinal läksid pungad lahti ning auga teenitud palk naeratas Gawril Iwanowitshil sedamaid pihu peal. Mis wiga anda, kui hea noos tulekul! Jumala kogemata, nagu taewast pillutud! Wiisakalt tänades läks wäike isand rahaga minema. Jällenägemiseni kolme päewa pärast! Seniks head terwist!

Wa hea mehike, see küürakas Gawril — wäle ja tragi

toimetama, nagu polekski teiste asi! Otse wennalikult... Ja wõhiwõõrad, nagu kõik talle oleme!... Kuid ka Jegor Antonowitshi, seda päris heategijat, ei tohi unustada — seda kallist, kes juhatas alles tee kätte, mida mööda wõidi wanker weerema panna, ja kes oma waewa eest weel kopikatki tasu pole nõudnud! Tänu ka sellele kuldse südamega mehele!

Oma tänulikke tundeid suguwenna wastu üles näidata — seks andis wiimane rahwale mahti küllalt, sest ta tuli nüüd iga päew wäljarändajaid waatama, wiibis tundidekaupa nende seltsis ja lõbustas neid oma ladusa, ainetepuudust tundmata jutuga. Iseäranis huwitawaid ja põnewaid asju teadis ta oma peremehest, wanast kindralist rääkida, tema wägewaist tegudest sõja- ja rahuajal, keisri usaldusest ning sõprusest tema wastu, ta toredatest aumärkidest ja enda lõbusast teenistusest nii kuulsa ja üle riigi austatud kõrge käskija juures. Mitte kujutamata — wärwikalt, siretawalt kujutamata ei jätnud Jegor Antonowitsh ka oma kolmeaastast aurikast ameti-aega keiserliku kõrguse suurwürst aujärjepärija, nüüdse tsaari Aleksander II juures. Muidugi oli kutsar Jegor nautinud oma keiserlikust soost peremehe poolt nii rohket usaldust ja lugupidamist, seisnud tema juures nii suure au sees, et see läiget heitis terwe eesti rahwa peale ja sellele asja andis uhke olla oma poja Jüri peale. Misjuure tähtis Eesti poeg hellalt oma läikiw-musta habet silitas ja oma wälkuwate silmadega sädemeid pildus...

Jegor Antonowitsh püsis kindlasti sugurahwa ustawuses — seda märkas ta neist imestawatest, usu ja sõprusega täidetud õiglastest pilkudest, mis wahtisid igast küljest tema peale, kui ta westis oma Peterburi imelugusid.—

Määratud päewal ja kokkulepitud tunnil kõmbiti jälle sisemiste asjade ministeeriumi juure kokku — wäljarändajate asjaajajad ühelt ja kindral Librandi kirjatoimetaja teiselt poolt. Kuna talumehed wõtsid jälle paika üldises ootesaalis, rühkis Gawril Iwanowitsh kohe ministri kantseleisse minna.

Ta tuli seekord juba mõne minuti pärast tagasi ja mitte

nii säravat näol, nagu esimene kord. Kui ta meestele märku oli annud, tema järel välja minna, teatas ta neile uulitsal, nad tulnud liiga vara — asjad ei olla veel korras. Kuid ega seda võidavat imeks panna. Niisugune väike, tähtsuseta asjake riigivalitsuse hiiglategevuses, tema lugemata paljude suuremate toimingute hulgas! Üsna arusaadav, et see kõrvale nihkus ja pisut unustusse sattus. Aga nüüd olevat asi ametnikkudele taas meele tuletatud ja pidavat juba homseks joones olema. Seepärast homme tagasi, mehed!

Homme tuli ja mehed läksid. Ka väsimata Gavrilike oli jälle kohal. Kõik kordus hakatusest otsani, nagu kahel esimesel korral. Aga ei paremat midagi. Väljarändajate asi seisis paraku samal kohal. Gavril kehitas pahaselt oma kondiseid õlgu, millest üks seisis madalamal kui teine.

Aga ei ta olnud sellepärast nõutu ega viivituse põhjuste poolest pimeduses. Neid hakkas ta meestele pikalt ja laialt seletama — asjatundja nagu ta oli. Tema seletusest osutus ootajaile umbes see, et kroonu asjad käivad aeglaselt, nagu sakste asjad laialt. Säherdune ametlik paber rännata roomates pikka keerulist ringteed, enne kui saab küpseks, see on, kui tal juba küllalt pitsereid ja allkirju seljas ja sabas. Jaoskonnast minevat ta jaoskonda, kantseleist kantseleisse, lauast lauda, Ivan Ivanovitshi käest Andrei Andrejevitshi kätte jne., jne., ning kõigil, kelle juures ta peatuvat, olevat temaga aega küllalt ja kõigis laualaegastes ruumi tema jaoks küllalt. Seda pidavat teadma ja selle vastu varustatud olema igaüks, kes ajab asju ametikohtadega, liiati pealinna kõrgete ametikohtadega. Mõeldagu ikka: sisemiste asjade ministeerium!...

Mehed kuklatagust sügama.

„Aga kuda sellega siis saab? Meil pole ju aega oodata... Ja kui õieti mäletame — härrad ütlesid hakatusel, et paari päevaga pidi kõik valmis olema..."

„Jaaa, vennad — võibki olla paari päevaga valmis! Oleks vist juba olnudki... Aga see on jälle teine küsimus.

Selle wastus seisab uuel leheküljel..." Ja sekretäri-härra tõi oma pika, terawa nina alt mõned puseriti seiswad kollased hambad nähtawale, kuna ta lai suu sünnitas tähendusrikkaid wolte. „Ühe sõnaga," lisas ta, kuna ta pikawarrelised käed jäljendasid ratta weeremist, „asi wõib ka kiiresti, wäga kiiresti käia... Ministeeriumides on lugu ikka nõnda, et toimingud käiwad kas aeglaselt wõi kärmesti. Midagi kolmat ei ole — jumala eest, midagi kolmat ei ole..."

Külamehed pistsid ninad arupidawalt kokku; üks pilutas teisele murelikku kulmu alt wargsi silma.

„Määret waja!... Reagib wõidmata rataste, nagu kuulda..." tõusis sõõrist üminal. Ja korraga oli kõigile selge, miks abiraha paigast ei tahtnud liikuda.

Noh, sellele wõis leida asjatundja õpetust mööda ju parandust. Sedamaid ja sealsamas wõeti asi nõupidamisele ja otsustusele. Miks siis mitte! On öeldud a, peab ka ütlema b. On makstud ja oodatud — peab weel maksma ja ootama.

Et agaramad abiraha-soowijad kentsakal kombel ka seltskonna jõukamad pereisad juhtusid olema, siis pandi tarwiliseks arwatud summa, wiiskümmend rubla, kohe kokku, ilma et asja suurele seltsile kuulutama oleks minnud. Küllap kroonu maksab kõik ilusti tasa. Teadagi pidi mainitud summa ametnikule, kellel asja otsustamises suurim mõju, saama meeleheaks ja Gawril Iwanowitsh, kes ütles seda härrat selgesti tundwat nagu oma wenda, wõttis omale ülesandeks raha tema kätte wiia.

Gawril Iwanowitsh näitas raha wastu wõttes nägu, mis ütles umbes nii: No, waadake welled, nüüd wõib asjale hoopis teist hoogu ennustada! Et teie, matsid, ka ise, ilma teiste taganttorkimiseta, midagi ei mõista!

Ütles näoga nõnda ja läks wõiet ära wiima mõjusale ministeeriumiametnikule.

Järgmine kuulamiskäik ministeeriumi oli mõne päewa pärast.

Minuti peal, nagu kunagi, oli Gawril Iwanowitsh jälle seal, et sooritada asjaajamist nii-öelda meeste endi silmade all, nagu seninigi. Täna teadis ta neile julgustuseks öelda, et palwe olla esimesest jaoskonnast juba wäljas ning õnnelikult teises, millega oli wõide mõju nagu käpuga katsuda. Mehi ootetuppa jättes läks Gawril nüüd ka hoopis teisest uksest ministeeriumi seesmistesse ruumidesse kui waremini.

Ent ka teises departemangus istusid lihalikud ning surelikud wene ametnikud, kes teadsid, et kroonu asjad käiwad aegamööda, hoolimata wõidest, mis osaks saanud ühele rattale ühes jaoskonnas. Sekretäri-härra tuli nimelt teatega tagasi, et asi ei olewat uues jaoskonnas täna weel tahe, aga homme — homme wististi. Seepärast: Tulge homme!

Homme ja ikka jälle homme!

Sest ka järgmine ja mitu järgmist ja mitu hommet muutusid tühjadeks tänadeks, mis sünnitasid sama tühje hommeid.

Külm higi tõusis wäljarändajail otsaesile, hall hirm hakkas neil silmist paistma... Päewadest ei saanud mitte enam päewad, waid nädalatest kippusid saama nädalad! Ja elada nädalaid, pikki nädalaid, suurlinna wõõrastemajas ning kallil ülalpidamisel — see hakkas jõukamaidki juba kahwatama panema.

Abiraha-hange kestis seejuures hoolega edasi. Aga ka muude, oma kaitsealustele kasulikkude asjade peale mõtlesid wäsimata heategijad Jegor Antonowitsh ja Gawril Iwanowitsh.

Ühel heal päewal, rohkem kui paar nädalat peale rahwaseltsi siiajõudmist, küsis wiimane endale näha wäljarändajate passe, mis olid Kustaw Maltsi käes. Jegor Antonowitshilt oli sekretäri-isand teada saanud, et noorel maakuulajal olewat passe, millede maksiwuse-aeg olewat paraku ümber. Muidugi ei keelanud Kustaw dokumente seltskonna ustawale abimehele näitamast. Kui Gawril Iwanowitsh nad ükshaawal oli läbi waadanud, aiwas ta oma suu wäga rõõmustawaks kuulutuseks. Passid olewat praegu weel täiesti kõlwulised,

kinnitas ta. Et nad üldse nii wähese aja peale wälja antud, olewat balti sakste ja nende kuberneri „krutsku". Üldise riigiseaduse järele olewat iga passi makswuse-aeg terwe aasta, kuna seda aega ministri-härra igatahes wõiwat pikendada lasta. Niipea kui passid ministri-härra juure wiidaks, läheks tema poolt kohe kõwa käsk Tallinnamaa kubernerile, et rahwast, kes ülekohtuselt määratud passiaja lõppemise pärast teele ei wõinud minna, takistuseta lastaks Krimmi rännata.

See oli ju õieti armas teade, mida kuulsid kõik maltswetlased, kellel ei puudunud ju osawõtlik meel omausuliste kohta, elawa meeleheaga. Mis muud kui passid ministeerumi! Mäherdune rõõm nuttes koju jäänud inimestele, kui neile läheb korraga sõnum: Wõite tulla, ükski ei wõi teid enam keelata! Seda rõõmu neile tegema oli igaüks seltskonnast walmis.

Kõigi heakskiitmisel anti siis passid — neid oli kokku peale saja kahekümne, sest enne Aabram Norti ja Hindrek Selbachi käes olnud olid Maltsi omadele hiljemini lisaks tulnud — Gawril Iwanowitshi hoolele, kes nad warsti külameeste eneste nähes ministri-härra kantseleisse ära wiis. Tagasi tulles ütles ta lühidalt ja kräbedalt, nagu ametlikkudel inimestel wiisiks, oma kähisewa häälega:

„Wastu wõetud. Mõne päewa pärast toimetatud!"

Aga nii libedasti ei pidanud seegi wanker ametlikkudel teedel weerema. Ikka jälle jäi ta mõne kiwi wõi kännu taha kinni.

Kui need tähtajaks öeldud „mõned päewad" olid möödas ja Gawril Iwanowitsh jälle kord kantseleist tagasi tuli, tõi ta ühes paha uudise, lugu ei minewat muidu, kui olgu iga passi tarwis neljakümnekopikane tempelpoogen. Milleks seda waja, seda seletas ta ka, aga nii sügawalt, et külamehed sellest muud ei taibanud, kui et tempelpoognaid on tarwis ja et tükk maksab nelikümmend kopikat. See tegi passide arwu kohta wälja justament wiiskümmend rubla. See summa oli maksta, kui pealehakatud ettewõte ei pidanud nurja minema. Õhates ja kukalt sügades tõmbasid Selbach ja Malts, mõlemad rända-

misjuhid, pungad põuest ja lugesid kumbki kakskümmendwiis rubla Peterburi asjatoimetajale käe peale. Ja see läks ning wiskas ka selle ohwri ministeeriumi moolokile lõuge wahele. Wähemalt arwati, et ta seda tegi...

Kuid ega asjad sellepärast weel toime saanud! Gawril Iwanowitshi ohwrimeelsest tüdimata ja wäsimata agarusest hoolimata oli üks kui teine asi ikka jälle pooleli, just kui oleks wana õelus ise rattaid salaja peatanud, weerema pandud wankrile nägemata waltaid ette lasknud. Ja rahutus ning mure närisid külameeste südamete kallal, minnes päew-päewalt, nädal-nädalalt suuremaks ning aplamaks, nagu kaswawad tõugud puu sees.

Jälle möödus paar nädalat. Paar musthalli nädalat, kootud petlikkudest hommetest ja piinarikastest tänadest nagu koest ja lõimest. Korraga sõitis tore tõld wäljarändajate woorimaja hoowiwärawa ette ning esile astus noorewõitu härra hiilgawas wäeülema-mundris.

Tal oli tegemist Eestimaa wäljarändajatega. Uhkesti lennutas ta hoowis käsu wälja, rahwaseltsi wanemad juhid astugu tema ette. See sündis muidugi tarwilise rutu ning alandlikkuse ja arusaadawa ärewusega. Kui mehed mütsita ta ees seisid, hakkas wäe-ülem neile esitama nende teekonnasse puutuwaid küsimusi. Iseäranis päris ta rõhuga, millal mõtlewat seltskond minema hakata.

Õnneks oli wend Jegor seal. Pisut enne uniwormitud härra ilmumist oli ta äkitselt oma sõprade hulka siginenud, nagu aimates, et teda on siin tarwis. Waewalt oli ta tõllast astuwa härra poole pilgu heitnud, kui ta hüüdis summutatud häälel täis rõõmulikku imetlust:

„Waeh! Ministri-härra adjutant! See tuleb muidugi teie asja pärast! Nüüd, mehed, olge aga mõistlikud, kui soowite, et te käsi hästi käiks!"

„Mis siis reakida wõi paluda?"

„Parem kui rääkimine ja palumine on andmine," muigas kindrali-härra kutsar oma musta habeme seest. „Ma annan

teile nõu, vennad: salvige seda meest, kui kähku soovite minema saada! Pole kartust, et ta vastu ei võta. Ma tean, tal on raha hädasti tarvis. Ärge laske head silmapilku kasutamata mööda minna!"

Meeste näod olid pikaks veninud. Juba jälle võiet!

„Ega sihukesele vähe tohi anda!" kerkis ohkav küsimus nende ringist.

„Muidugi mitte," arvas Jegor Antonovitsh. „Mida enam määret, seda libedam sõit — teate isegi."

Ega arupidamiseks aega jäänud — kes siis kõrget härrat, kellel tõld lahtise ukse ja kärsitute hobustega selja taga, tohib lasta oodata! Mis muud, kui rahad kribinal-krabinal kotikestest kokku ja sügaval kummardamisel, palja pea ja paluva suuga, adjutandi-härrale pihku! Et kõrgesti austatud suur väeülemahärra võtaks olla nii helde ja armuline ja toime saata, et vaesed ootajad, kes pealinnas juba rohkem kui kuu aega oma viimaseid kopikaid on söönud, ometi kord kroonu abiga lubatud asumaa poole minema saaksid. Jumal õnnistagu kõrget härrat, kui ta vaestele taluinimestele hädas abiks on!...

Ministri „adjutant" võttis raha, mida oli kaunis summake, näoilmel vastu, nagu oleks ta mingit seaduslikku maksu sisse nõudmas. Jahedal ükskõiksusel laskis ta paberid näpust kuhugi taskusse kaduda. Siis oli tal lahkus anda talupoegadele teada, et nende palveasi ministeeriumis jõudvat nüüd viibimata otsusele, nii et nad oma teekonda peatselt võivad jätkata.

Ütles ja sõitis oma üüritõllaga, millele talupoegade lohutatud näod uuel lootusekumal kaua järgi vaatasid, toredasti minema.

— — — — — — — — — — — — — —

Tallinnamaa talupojad hakkasid aegamööda aru saama, et sõnad „varsti" ja „kohe" tähendavad Peterburis midagi hoopis teist kui nende kodus, midagi „varstist" ja „kohest" kaugel eemal olevat. Vähemalt nende abimeeste ja sõprade

suus. See leid, mis ajas abirahaootajail nüüd ikka sagedamini ihukarvad püsti, mis sigitas nende põues kurja aimduse, mida nad aga, nagu mõnd sohiasja, teistele ei usaldanud teatavaks teha, jah, mida nad iseenestelegi selgemalt silma ette ei tihanud tõsta. Hirm ärkamise eest laskis neid edasi uinuda, kartus tõe eest silmi ikka edasi kinni pidada. Ja valelik vend lootus, kes neile ikka uuesti kõrva sosistas, et kõik ometi veel õnneks võib minna, tõmbas neile suigutava vaiba peale.

Nõnda oli söödikutel hea neid imemas käia. Ka siis veel imemas käia, kui nende uks „varsti" ja „kohe" sisse juba kõlkuma löönud, kui kogu nende lootus rippus vaid juuksekarva otsas. Virgasti käisid nugilised neid imemas. Üks teise järel. Täna Jegor Antonovitsh, homme Gavril Ivanovitsh, ülehomme vaheldusteks mõni „suur" ja „kõrge". Ja kui siis tõotatud „varstid", „kohed" ja „viibimatad" täide ei läinud, ikka uuesti täide ei läinud, ei kaotanud ükski tõotajaist rahu, ei muutnud näokarva, ei löönud küsijate ees silmi maha, vaid nad kordasid neid sõnu müürirahuga ja kaljukindlusega ja noomisid, kui tarvis, kärsituid, kes ei läbe oodata, kuna asi ometi „varsti" — „kohe" — „viibimata"... joonde on minemas.

Lasnamäe laeva-ootamine kordus siin kroonu abiraha ootamise näol. Nagu seal ükssilmi mere poole, nii vahiti siin sisemiste asjade ministeeriumi poole. Vahe oli ainult selles, et ootamine läks siin palju pikemaks, palju kulu- ja vaevarikkamaks kui seal. Lasnamäe laeva-ootajail oli „korter" prii, Peterburi abiraha-ootajail maksis ta kallist üüri. Lasnamäe laeva-ootajad ostsid toitu odavalt, Peterburi abiraha-ootajad — kalli hinna eest. Esimesed elasid värskes õhus ja piiramata ruumis lahedalt ning vabalt. Viimased olid kokku tuubitud kitsaisse, madalaisse ning tumedaisse ruumidesse nagu kalad karpi. Lõppeks polnud laeva-ootajail tohutuid võiderahasid maksta, täitmata verekaanisid imetada, nagu abiraha-ootajail, mis nende hingerahu palju õelamalt mürgistas kui asjata ootamine iseenesest.

Soome voorimaja Moskva värava ja vaksali juures,

kuhu Obuhhowi silla sisseõidukohast nelja nädala pärast oli ümber kolitud, lootes, et pea raudteega edasi saab reisida, muutus päew-päewalt ja nädal-nädalalt hädakoopaks, milles ägamine ja ohkimine, kurtmine ja kaebamine, silmawesistamine ja jumalapalumine enam otsa ega äärt ei tunnud. Oli nagu katkuaegne haigemaja peale saja kahekümne walus wingerdawa haigega, nagu laewatäis merehädalisi, kellele ei taha päästew rand paistma hakata. Hingelise häda kõrwal kannatati rohkesti ka tõsiste ihuliste haiguste all, milles süüdi olid Peterburi halb suwine õhk ja Neewa wesi, mida joodi toorelt. Kõhutõbi asus wanadele, iseäranis aga lastele kurjalt külge. Haigete äga, tõbiste laste nutt ja wirin tumestasid weel rohkem seda muljuwat, südant-pitsitawat õhkkonda, mis woorimaja räpases tumeduses juba muidugi walitsemas.

Ses mustas hädas palwetati palju ja kirglikult. Nagu inimlikke abimehi rahaga, nii wõiti taewast abimeest palwega. Palwetati koos ja palwetati üksikult. Nõuti taewaisalt mingit, kas wõi kõige wäetimatki märki, et mis sest hirmsast ootamispiinast wiimati küll wälja tuleb. Käidi waga neitsi Miina peale, et ta kutsuks Issanda waimu jälle endasse ja ilmutaks selle kaudu, mida on ukslikkude hulgal oodata wõi karta. Kuid tühine, tühine pidi kõik olema! Kõigewägewam ei annud oma lastele unes ega ilmsi ühtegi arusaadawat märki ja waga neitsi kõneles, kui ilmutaw waim teda warjas, nii segaseid asju, etükski inimlik peaaju ei jaksanud neid mõista ega seletada. Pilkane pimedus jäi nagu sennigi katteks tulewiku ette.

Kulus weel aega, enne kui hakkas koitma.

Aega ja raha.

Siis aga hakkas kohutawalt koitma.

Juba oli terwelt kaks kuud ehk kaheksa seitsmepäewast nädalat kahes hädakoopas abiraha oodatud, kui tähele pandi, et suguwend Jegor hakkas oma sõpradest eemale hoiduma, kuna abimees ja heategija Gawril Iwanowitsh muutus oma kaitsealustele hoopis nägematuks. Kuulsa kindrali kuulus kutsar ilmus wäljarändajate korterisse ainult weel harukordadel, oli

märkfa kasinama jutuga kui enne ja pani iga kord warsti jälle minema. Sekretäri-härrast, kes enam nägugi ei näidanud, teadis Jegor ainult öelda, ta läinud kuhugi „toimetuse peale“, kus temaga ei wõiwat kokku saada. Ja siis järgnes aeg, mil kadus suguwend Jegor Antonowitsh ise abiootajate silmaringist samuti, nagu kadus sõber Gawril Iwanowitsh eel. Käidi teist paar korda otsimas, aga ei saadud näolegi.

Nüüd lõid abiootajate silmad kirjuks. Wärwikas wirwenduses tantsis pikk rida arwusid, süsimusti arwusid, mida nähes ja liites pereisadel ihukarwad püsti tõusid. Neist arwudest kogunes summa, mis ulatus ühekssasaja rubla ligidale! See summa oli läinud Jegori ja Gawrili kaudu abiraha-muretsejaile meeleheaks. Suure arwata muidugi weel, mis maksis saja kahekümne inimese kahekuune ülalpidamine kallis suurlinnas... Mis siis, kui see määratu ohwer oleks toodud ehk — a s j a t a, — kui — kui — — Jäädi ammuli suul üksteise otsa wahtima, tuhkru näo ja siniste huultega. Kohmetus oli nii raske ja wältaw, et möödus paar päewa, enne kui suudeti mõtteid mingi selgust-muretsewa wõi abitõotawa kawatsuse poole koguma hakata.

Kuidagi wiisi oli teada saadud, et luteri usu õpetaja Laland Peterburis olla neid wähefeid waimulikke, kes ka alamale inimesele lahke näo ning teoga wastu tuleb. Otsustati siis minna temale oma häda kaebama ja temalt head nõu paluma.

Õpetaja Laland leidis loo nii pururumalaks, et kukkus mehi nende totra usalduse ja juhmi meelekerguse pärast päris pahaselt noomima, mida süüdlased ka, pead norus, wastu rääkimata lasksid sündida. Aga tunnetades, et sõitlemine ja tõrelemine ei too waestele lollikestele nende raha tagasi, wajutas õpetaja-härra kübara pähe ja läks, täites meeste palwet, nendega seltsis teele, et pärida kindral Librandi ja tema sekretäri Gawril Iwanowitshi käest asja kohta seletust.

Waewalt olid aga külamehed oma kaaslasele maja näidanud, kus elas saatuslik kindral oma kirjutaja ja kutsariga,

kui pastori-härrale korraga teised mõtted tulid. Nähes suurt tumedat hoonet, peatas ta nähtawa kohkumisega sammu ja seletas siis, et ta sinna mitte ei wõiwat sisse astuda, — see olewat liiga kardetaw siin suures linnas... Nähtawasti pidas waimulik mees maja mõneks warga- ja rööwlipesaks, kus inimene ilma jumala tahtmata mitte ainult ühest juuksekarwast ilma ei wõi jääda, waid koguni terwest peast... Ei läinud ega läinudki sisse.

Aga ta asus meestele teise nõuga appi.

Et kindlasti teada saada, kuidas õieti on lugu nii kroonu poolt antawa abiraha ja küüdiga, kui ka Gawril Iwanowitshi kaudu ministeeriumile ses asjas sisseantud palwekirjaga, muretses pastor Laland meestele uue palwekirja, mis ministrile sedamaid kätte toimetati. Selles päriti järele, miks ennemalt sisseantud palwe ikka weel täitmist pole leidnud, kuna ootajaile ka eitawat wastust ei ole antud.

Wastus, mis sisemiste asjade ministeeriumist nädala jooksul tuli, lõi wäljarändajate leeri sisse nagu pikne. Aikesepilwe oli küll nähtud ja kardetud, aga meeletuks ning keeletuks uimastaw oli hoop ometi. Lühidalt ja kuiwalt teatati ametlikus wastuses esiteks, et ministri-härra teatawate wäljarändajate käest mingisugust palwekirja ei ole saanud, ja teiseks, et Krimmi asujaile kroonu poolt ühtegi küüdi- ega teeraha ei anta, küll aga saawat nad Krimmis kohaliku ülemuse käest asumiseks abi ja toetust, kui nad on pärale jõudnud ja asukoha wälja wõtnud.

Kui üldine halwatus, mis järgnes ministri seletuse ettelugemisele, oli wähe tagasi annud, pääses wäljarändajate palawas, umbses pesas otsatu nutmine ja kaebamine lahti. Mitte ainult naised ei nutnud ja nuuksunud, waid ka meestel seisid pisarad silmis — tulised, kibedad kahju- ja kahetsemispisarad. See oli ahastus ja meeleheide, mis ei annud palju järele sellele, mis walitses Lasnamäe lool, kui politsei ja soldatid õnnetud laewaootajad nende petlikkude lootuste unenäost lahti kiskusid ja nad toorel wõmmimisel laiali kihutasid, küsimata, kust need waesed enestele peawarju ja toldet peawad otsima.

Üheksa nädalat ja üheksasada rubla!

Kehwade talupoegade kohta terwe suur warandus kelmide küüsi wisatud!

Kallis elu oli waesemaid raskesti koorinud, jõukamad aga olid peale selle weel taskud pealinna wõllaroogadele tühjendanud!

Tunnetus mõjus kahjukandjaisse nii uimastawalt ja arastawalt, et nad ei märganud wõi ei söandanudki tõsisemaid samme kurjategijate kättesaamiseks ja wastutuselewõtmiseks ette wõtta. Sel kombel jäi neile tumedaks mõnigi täpp suures petteseikluses ja selle tegelaste wastastikuses wahekorras. Näiteks jäi lähemalt selgumata, kas elatanud kindral Librandi — see ta tõepoolest pidi olema — oli kelmide otsekohene kaaslane ja saagiosaline, wõi tarwitasid Jegor ja Gawril tema nime ning isikut ainult seks, et talupoegade usaldust enestele wõita, kuna kindral oli kroonu abiraha suhtes ekslikul arwamusel, mida mõlemad kelmid kuidagi teadsid. Teada said wäljarändajad aga, et see tore mundrimees, kes „ministri adjutandina" tõllaga nende korteri ees käinud, ei olnud keegi muu kui kindral Librandi poeg, alati rahahädas olew priiskaw ohwitser. Seda silmas pidades wõis maad anda oletusele, et isa Librandi seisis pettusele ennem ligemal kui kaugemal. Et Gawril Iwanowitsh — oli ta nüüd kindrali sekretär wõi mitte — kogu oma askelduse sisemiste asjade ministeeriumis talupoegadele ainult silmakirjaks ette wigurdas, oli seletusetagi selge. Uijulgesti ning labase jämedusega olid nad oma tüki wälja mänginud, talupojalist ligimeseusaldust ja teadmatust õieti hinnates ja tulusalt tarwitades.

Oma ahastuses tegid petetud abirahaootajad sama meeleheitliku kui asjata katse oma kahju ometi weel kroonu rahaga katta. Nad saatsid kindralkubernerile Odessasse, tugedes Kustaw Maltsi paberitele, telegrammi, paludes kui Krimmi poole teel olewad asujad, kelle saadik hiljuti seal käis ettewalmistawaid samme astumas, ülemuselt teekonna lõpetamiseks rahalist abi. Aga Odessast tuli wastus: Kui tulete Krimmi ja

võtate asumaa välja, siis saate kõigile sisserändajaile määratud abiraha ja leiva — enne ei anta midagi...

Seega seisid vaesekesed küsimuse ees: kas selle vähese rahalise jõuga, mis veel järgi jäänud ja mida teekonna ärakäimiseks vahest hädavaevalt küündis, edasi minna või aga kodu poole tagasi pöörduda? Igaüks luges oma rublad-kopikad veel kord hoolega üle, siis tehti pikema arupidamise järele otsus ometi edasi rännata, saagu mis saab ja tulgu mis tuleb! Mõte, irvitavate sakste ikkesse kodumaale tagasi minna, oli kõigi meelest palju kohutavam kui mõte, pika vintsutava teekonna järgi ilma kopikata Krimmi jõuda ja seal ainult kroonu toetusel viletsat viisi elama hakata.

Mihklikuu esimese nädala lõpul jättis seltskond jumalaga pealinna, oma õudse piinapaiga, ja sõitis Nikolai raudteed mööda Tiveri linna. Taheti nimelt Peterburist saadud hea nõu järele teha ja Volga jõge mööda lõuna poole edasi reisida, mis tõotas nii sõidukulu kui ka teevaeva — võrreldes hobusekäüdiga — märksa vähendada, ehk küll tee kasvas pikemaks. Tiveris mõeldi istuda aerulaevale ja kuni Tsaritsõni linnani kasutada odavat ning lahedat jõeteed.

Hoolimata rusuvast koormast, mis lasus kannatatud kahju pärast kõigi hingedel, tõusid ometi kergendavad ohked põuest, kui pealinna tume majaderäga kadus silmist suitsu ja udu sisse. Aurutõlla kiire liikumine jagas reisijaile elustava tunde, et nad olid jälle vabad, vabad priitahtlikult kaela võetud vangipõlvest, väljas räpaste, haisvate voorimajade hädakoobastest, kus nad rohkem kui kaks kuud olid hinge- ja ihupiinade käes vaevelnud. Tundmus, olla liikvel, jõuda edasi, käsi ja koibi vabalt võida sirutada, vähendas usklikkude rinnus ka seda rõhuvat arvamust, kui oleks jumal oma lapsed maha jätnud, arvamust, mis oli viimaste sündmuste mõjul paljudele vägisi põue pugenud. Araks ning kahtlevaks muutunud hingedele tuli nüüd jälle nende prohveti sõna meele, et tee uude asupaika viivat läbi suurtest hädadest, ja uus usk, uus lootus, uus julgus voolas neil südameisse.

25.

Vesiteedel Krimmi poole.

„Samoleti“ laevaseltsi kontoris Tveris algas elav kauplemine sõiduhinna pärast. Lepiti kokku, et iga inimese pealt on 17 rubla 10 kop. sõiduraha maksta, kraami eest, mida perekondadel kaunis rohkesti kaasas, veel peale selle. Sõidu- ja veohind oli Venemaa vetel tol ajal veel kibekallis, sest et võistlus raudteega puudus, kuna võistlus laevaühingute vahel oli vähene.

Väljarändajate paberraha oli Peterburis nii otsakorrale kahanenud, et suurem osa sõidu- ja kraamiveohinnast pidi makstama peene rahaga, mis värisevate näppudega kokku otsiti taskuist ja nartsudest ja mille lugemine võttis hulga aega. Päratu ladu hõbedat, 1400 rubla ümber, kogunes kontorilauale paberraha kõrvale, mida oli ka mõni sada.

Maksmisel selgus, et nii mõnigi perekond kui ka üksik isik seltskonnast tarvitses ligimeselt laenuabi, kui ta tahtis edasi saada. Paraku pidi paar perekonda Läänemaalt, kellel teekonnaks kopikaid ei jätkunud ja kes kaaslastelt laenu teel tarvilist lisa ei saanud, vesisel silmil Tveri linna maha jääma, vastu vaadates troostita saatusele. Nad vaesed olid seltskonna suurele enamikule, kui kaugemalt inimesed ja mittemaltsvetlased, võõrad, seisid siis kaunisti eemal reisuseltsiliste inimlikust kaas- ja usulisest ühistundest; aga üldine rahapuudus oli ka tõesti nii suur, et Läänemaa perekondade mahajäte sai sellest üksigi seletuse. Nad vaetid jäid silmi pühkides kaldale

wahtima, kui teised, õnnelikumad emakese Wolga heljuwal seljal minema dõtsusid.

Õnnetuselaste meeleolu toibus ja kosus weeteel weel rohkemal määral kui senini raudtee-wagunis. Nagu sõit suitsuta ja tolmuta, nii oli ta ka meritõwe paha hädata, selle poolest siis raudtee- kui ka meresõidust märksa ees. Isukalt hingasid Peterburi woorimaja türmielanikud nüüd puhast, karastawat maaõhku, mis woolas Wolga õnnistatud kallastikult, kaasa tuues kõiksugu sügisesi lõhnu nurmelt, aasalt, aiast ja metsast. Linnad, alewid, külad kirjus reas ja alati wahetlewas pildis ujusid reisijate silmade eest mööda, kord päikesepaistel kullaselt kumendades, kord sinakat wõi lillakat uduloori lehwitades wõi ööseti kuuhõbedas salapäraselt siretades nagu muinasjutu imed. Kõik need mitmekesised lõbusad mõjurid tilgutasid, meelte kaudu ligi päästedes rändajate sisimale elule nagu palsamit nende puretud hingedele, wõidsid nagu salwiga nende seesmisi haawu.

Aga ka aineliselt küljest oli Wolga teekond õnnelikum, kui oli teatud ette arwata.

Sügis täie sülega küllustas Wolga kallastel. Naeratades pakkus ta oma küllast ka waeseile eesti wäljarändajaile ühte ja teist odawat ihupidet. Igasugu aia- ja põllusaagi kõrwal pakuti wähese hinna eest iseäranis rohkesti kalu müüa, mis oli eestlaste kergetele kukrutele suureks lohutuseks. Ja mida kaugemale jõuti maa sisse, seda odawamaks läks toidukaup, mida käidi igas suuremas peatuspaigas sisse ostmas.

Weidi tüütawaks ja aega ning raha raiskawaks sai reisijatele laewa liiga pikaline seismine suuremate linnade, nagu Kostroma, Nishni-Nowgorodi, Saratowi ja teiste juures, kus oldi päewadekaupa paigal, wiimase linna all koguni kuus pikka päewa.

Saratowis tuli Eestimaa reisijaile külaliseks surm, nagu oleks ta ette kawatsenud, et siin saab matmiseks hästi aega olema. Kaks lapsukest arwasid paremaks otsida endile asumaad ligemalt kui nende wanemad, ja nad leidsid selle Sara-

tõwi surnuaialt. Peterburi õnnetusepõlw oli wäetikeste terwise otsa purenud, Wolga rammus õhk kustutas nende elukünlakese.

Ilma mingi muu tähtsama wahejuhtumuseta jõuti meeltlahutawa, huwitawa teekonna järgi Tsaritsõni linna, Wolga tee-osa lõpule. Siit oli waja pöördida maad mööda lääne poole, et pääseda Don'i jõe edasikandwale turjale. Seltskonnal seisis ees arwata kahekskümne wersta pikkune tee üle lagendiku, tee, mis raha kasinuse pärast jala pidi ette wõetama. Hea, et kraamigi tarwis, mida paraku rohkem kaasa wõetud, kui oli mõistlik, hobuseid ja wankreid jõuti palgata, millesse mahutati ka lapsed ja nõrgemad naised.

Õhtu eel mindi kaunis pikas ning kehakas wooris teele. Seltskond oli Wolgal weel mõne kaaslase wõrra kaswanud: need olid Wirumaa inimesed, keegi Ants Reinstein nelja pojaga Haljala kihelkonnast ja Madis Koort Rakwere wallast. Nad jätkasid teed Samara poole, mille nimi oli rahwa suus laialt tuttaw, kuna Krimm mõlkus üksnes Maltsweti jüngritel wäljarändamise eesmärgina meeles. Kokku juhtudes wiimaste suure seltskonnaga, said aga Wirumaa mehed himu kah pöördida Krimmi poole, seda enam, et reisimine teiste kaasas sai seltsimaks ning julgemaks ja kuna nad Samarast, oma esialgselt mõttesse wõetud asukohast, just midagi iseäranis meelitawat ei teadnud.

Teiseks õhtuks loodeti saabuda Doni ääre, mis nõudis aga läbi öö käimist. Wärske õhinaga mindi küll teele, aga mida rohkem werstasid käis rändajate paljaste jalgade alt läbi, seda kibedamat kaebekeelt hakkasid wiimased kõnelema. Peterburis kehwal toidul olemine maksis nüüd end kätte; samuti oli seal ja pärast laewal jõudeseismine käimariistad ära hellitanud. Öö jooksul jõuti woorimeestele weelgi järgi, aga hommikuks jäid paljude jalad nii haigeks ning läksid willi, et nad wankritest maha hakkasid jääma. Sel kombel jõudsid tugewamad ning wäledamad woorimeestega seltsis õhtuks aegsasti Don'i ääre, kuna wiimased said pärale alles poole öö ajal — longates ja aietades, puruwäsinult wõi haigelt. Mit-

metel oli harjumata retk jalad alt nii ära võtnud, et taldade küljest nahk üleni maha tuli.

Don'i jõge mööda sõideti jälle aurulaevaga, mis oli aga märksa väiksem ja mõnutum kui Wolga laev. Sõit ulatus Taganrogi linnani Asowi mere ääres, kus reisijad paar päeva pidid ootama, enne kui edasisõitmiseks võimaluse leidsid. Et kõigi taskud olid juba peaaegu tühjad, siis pidi otsitama mahti, kuidas vähegi odavamini edasi saada. Sel sihil palgati viimaks ühe kreeklase kahemastiline soolalaev, mis pidi seltskonna Krimmi poolsaare idasoppi, Kertshi linna, viima.

Laevukese siseruum, kuhu reisijad mahutati, oli umbes seitse süllda pikk, kolm lai; et inimestest tarwilikku raskust ei olnud, siis võeti ballastiks liiva. See oli ühel esmaspäevaõhtul, kui roniti laevale ja lööbi sõiduki sisemuses, liivalademel, leer üles. Iga pere või sõpruskond valis omale liiva peal aseme, seades selle nii hästi korda, kui kellelgi võimalik. Alles teise päeva lõuna-ajal tõmmati purjed üles, ja kaunis tugewal tuulel libises kerge brigg väledasti üle Asowi sinavate woogude.

Paraku polnud see enam wagune, ühetasane, ujumistaoline sõit nagu Wolga ja Don'i pinnal. Purjelaeva sõiduväleduse eest merel tuli wilumata sõitjail kallist hinda maksta, mõnel kas või „hing" weejumalale ohwerdada. Juba öösi jäid lapsed ja mõned naised laevukese elawa õõtsumise tõttu, mis kaswas ühtelugu võimsamaks, „pöörukssesse". Tormist polnud esiotsa küll juttugi, aga kui palju siis niisugusel hea purjelootsiku suurusel sõiduriistal tarwis oli, et lainetel tantsima hakata. Mütsitäiest tuulest, nagu meremehed ütlesid, piisas juba. Sõit läks siiski wõrdlemisi hästi ja reisijate kaunis heal terwisel, kuni tuul kolmandal päewal üsna wähekeseks waikis ja ilus päikesepaistne ilm merehaiged toibuma pani, selle eest aga laeva edasijõudmist takistades, sest seegi nõrk tuulelehk, mis weel puhus, oli laewale enamasti wastu.

Seltskond pidi aga weel mõndagi nägema ja läbi tegema, enne kui ta jala jälle kindlale pinnale toetas.

Ei puudunud näiteks palju — ja peale 120 eesti wäljarändaja oleks Aasowi merel tulesurma läbi otsa saanud.

Laewa köögis sulatas kokapoiss suure katla sees raswa. Korraga annab kapten poisile käsu minna suure masti otsa ülemist purje seadma. Poiss läheb ja jätab raswakatla tulele keema.

Korraga plahwatab katel üleni põlema. Silmapilk põleb köögis lahinal ka kõik muu tuldwõttew kraam. Mõlemast köögiuksest lööwad koledad tulekeeled wälja, ähwardades ka tekil kõiki tulekardetawaid asju süütamisega. Laew on täies purjes — miski ei seisa lähemal, kui et pahinal ülespoole nilpawad leegid hakkawad ka õlitatud purjedesse, mis oleksid siis põlemas olnud nagu takukoonlad. Ühtlasi oleksid aga siis tõrwatud mastid ja köied leekides seisnud ja seega warsti kogu laew oma puise kerega...

Ehmatusest keeletult waatasid wäljarändajad pealt. Nägijad laewalael olid enamasti mehed, kuna naised ja lapsed, asudes all siseruumis, õnneks ei aimanudki, mäherdune hädaoht kõiki ähwardas.

Tänu madruste kainele meelemärkusele, agarusele ja rutule pöörasid nad hirmsa õnnetuse kõrwale. Kohe kahmati laewaämbrid kätte, tõmmati merest wett ja kustutati tulemäss õnnelikult. Kõik oli nii ruttu tulnud ja lakanud, et hirmunud talupojad mälestuse kaasa wõtsid nagu silmapilksest jubedast wiirastusest, kui nad läksid alla laewaruumi lugu naistele jutustama. Muidugi tõusid nüüd wiimastel ihukarwad püsti, kuuldes, kuidas nad praegu olid parimal teel olnud küpsetatult Aasowi mere kaladele roaks saada...

Waewalt oli see hädaoht möödas, kui nurga taga waritses juba teine niisama tõsine.

Sellesama päewa õhtu eel paisus tuul kõwaks ja hakkas kreeklase soolalaewakest wintsutama nagu silgukarpi. Tuul löötsus laewale poolwastu ja wõttis aegamööda ikka enam wõi-

must. Meritõbi kõige piina ja jälkusega tikkus wäljarändajaile kallale. Enamasti sirutas ta naised ja lapsed maha, aga korduvkorralt hakkas merega wilunud mehigi, nooremaid ja wanemaid rannamehi, haigeks jääma. Laewa kitsas kõht, hulga inimestega täis tuubitud, sai warsti kirjeldamata näo, ja ägamisel ning oigamisel polnud otsa.

Põrguliseks muutus lugu aga alles keskköö ajal. Põrguliseks ja elu peale käiwaks. Maru ulgus ja möirgas pilkasel pimedusel, uhtis järjesti suuri laineid üle teki ja hüpitas sõiduriistakest hädaohtlikult ühelt küljelt teisele, nii et mastid ja kõik ta kere ragisesid. Laewa pooleksmurdumist ja põhjaminemist näis iga silmapilk karta olewat. Surm seisis igaühel nagu suu ääres. Et wesi ülalt laewaruumi ei pääseks, olid luugiaugud kinni maetud. Selle tõttu kippus aga seesolijaile all lämmatus peale. Laewa tõrwatud kere sees muidugi juba walitsew halb, umbne õhk muutus hulga rahwa, iseäranis aga meritõbiste tõttu, kes lasksid oma wäljaheited kõik põrandale liiwa sisse, sõna äärmises mõttes wäljakannatamatuks. Sarnasus Ameerika muistse orjalaewaga oli kõigiti täielik. Terwed wõi wähemhaiged hoidsid endid kramplikult millegi küljes kinni, et laewa meeleheitlikke hüppeid wähema ohuga ühes teha; waesed meritõbised aga, kes olid wahel kobaras ja hunnikus koos, siis jälle lebasid üksikult läbisegi libeda sees, said kurjasti wintsutada, wapustada ja mükkata. Nutukahin, häda- ja hirmukisa, palweümin — kõik see tõusis tumedas, pool-lämbunud kooris üles kinniste luukide poole, mille taga torm nagu õelpilkawaks wastuseks oma wihast mässuhäält tõstis ja ühe wahutawa hiiglalaine teise järgi üle tantsiwa ja keerlewa laewukese paiskas, nii et see mõneks hetkeks kobrutawate woogude sisse nagu pisuke pilpake kadus...

Oi seda rõõmu kodumaa orjaperemeeste ringkondadele, kui see laewatäis nende põgenenud orje kauge Aasowi mere põhjas märja haua oleks leidnud! Kuis oleksid nad käsi hõõrudes kõikjal talupoegade wastu hästitanud ja parastanud: Jah, waadake, eks me keelanud ja hoiatanud neid küll, aga kas nad

rumalad meid kuulasid! Ajasid säravat seebimulli taga nagu lapsed ja jooksid huisapäisa merre! Seal nad puhkavad nüüd, kaladele roaks, teile aga õpetuseks: Kes wedelat elu otsides oma leiwawanemad kergemeelselt maha jätab, see teeb pattu, mida jumal ei jäta nuhtlemata!

Hoolimata hingewapustawast surmahirmust leidis mõte wastaste kahjurõõmust mõne mehe põues siiski maad ning iha ohust pääseda, wastaste kiuste ellu jääda, nende wihaks eesmärgile jõuda, asus suure jõuga nende südamete ümbert kinni ja aitas neid ähwardawat surma taoti unustada.

Maru aga kestis raugemata wäel edasi.

Korraga — mis see tähendab?

Ons see hädaliste nutu ja hirmukisa ahastaw kaja, mis kostab neile sealt ülalt, laewalae poolt, siia alla kõrwu?

Undawad ja huilgawad kaebetoonid — pikale wenitatud, wahel maru mürast katkestatud — tõuswad ja wajuwad, kerkiwad heledalt kõrgele ja raugewad jämedalt madalale, nagu täis häda, walu ja sügawat haledust paisudes wahel waljuks kiljatawaks kisendamiseks...

Ons see alumise häda ülemine kaja? Ons see tormija wooguademässu pilge selle häda peale? Wõi on see ülemiste inimeste hädakarjumine, kellel seisab hukatus lausa silma ees, kes wahiwad surmale otse suhu — inimeste surmakisa, keda lained praegu oma kurku on kiskumas?

See'p see küll on! Laewamehed ülal tekil kuulutasid hukatust! Nad pidasid endid kadunuks, olid heitnud merre iga lootuse. Ja seega oli tulnud kõigile wiimne tund...

Wäljarändajate tumedale hunnikule all laewaruumis heitus nagu surmawari. Ühisele waljule karjatusele järgnes raugenud sumin ja sahin — pooluimane, tasase nutuga segatud palwetamine. Sosistades, ümisedes, ägades paluti Kõigekõrgemat, et ta wõtaks tuult ja merd waigistada ja oma walitud hingekesi, kes ju tema e n d a tahtmisel teel olid uue kodumaa poole, surmast armulikult päästa. Et usklikkude päriskodumaa ja õige asupaik, kus neil õieti üksnes hea, päästja enese

juures pidi olema, seal, kuhu sõber surm neid praegu tahtis wiia —, seda ei tulnud palwetajail meelegi. Igaüks hoidis hinge ja ihuga selle wa põlatud ja hukkamõistetud lihaliku elust kinni, nagu poleks teist paremat olemaski, nagu kaotaksid nad selle patuse eluga elu üldse ja seega kõik, mis neil kaotada... Isegi waga neitsi Miina, kelle hing seisis „teise" ilmaga ning selle tähtsamate tegelastega teatawasti ühenduses ja sagedas läbikäimises ja kes selle parema ilma ilust ja lõbust palwejoowastuses imeasju teadis rääkida, — isegi waga neitsi Miina palus põlwili ja kummuli, käsi ringutades ja jalgu siputades taewataati, et see teda mitte nii wara täiesti enda juure ei wõtaks, oma taewalikku hiilgusekotta selle püha põlwe peale, mida Miinake teistele nii wäga oskas kiita. Ta waene kannatas niihästi meritõwe kui ka surmahirmu all palju raskemini kui mõnigi wähem waga, wähem „armu saanud" maltswetlane; kuna teised oma hädas enamasti tumedalt ägasid ja oigasid, tõukas Miina ohtlikumatel tundidel kiljatusi ning karjatusi suust, nagu oleks wanasarwik ise ta waga hinge kotti pistmas...

Maltswetid ei tahtnud sedapuhku weel mitte õndsaks saada, niipalju sai kreeklase soolalaewas ilmsiks.

Elaw oli seepärast rõõm, kui surmahäda ekfimusest wiimaks aru saadi. Ahastuses heitlewad hinged, kes walmistusid surma wastu, panid nimelt tähele, et ülalt laewalaelt tulewad hääled ühtlaselt, kindlas korras ja järjes, edasi kestsid, kuna laew õõtsus endist wiisi üles ja alla ning ühelt küljelt teisele, ilma põhja jäämata ja ilma wett suuremal hulgal sisse laskmata. Hukatus ei wõinud siis weel käes olla, madrustel ülal ei wõinud weel surm suu ääres seista. Aegamööda saadi aru, et laewamehed — nagu wastuseks reisijate meeleheitliku kisa ja ulgumise peale, mis alt laewaruumist neile kõrwu kostis — kreeka keeli laulma olid hakanud! Julgete merimeeste kaeblikku, ühetoonilist marulaulu olid wäljarändajad oma hirmus pidanud endi surmalauluks...

Alles hommiku poole hakkas maru waibuma ja laewa

liikumine jäi surmakartjate ja meritõbiste trööstiks aegamisi wähemaks. Elurõõmu wägew wool pani hirmutatud südamed jälle toibuma ja uuel julgusel tuksuma. Ehk küll enamasti kõik olid meritõwes jõuetult pikali, peeti siiski liigutawaid tänupalweid jumalale surmahädast pääsimise eest. Hirmukisa oli muutunud õnnelikuks tänukogelemiseks, ahastusenutt waguseiks rõõmupisaraiks. Emad surusid silmi kuiwatades oma lapsi rinna wastu, abieluinimesed pigistasid õnne soowides teineteise kätt ja sõber hakkas jälle pisut sõbra järele waatama, kuna ta hirmutundidel ainult ja üksnes enese peale oli mõelnud.

Tormile järgnes otsekohe wastandlik halbus. Wähem kui tuuleleht kadus, ilm jäi nii waikseks, et laewa edasiminekut ei olnud sugugi tunda. Lõdwalt lotendasid purjed mastide küljes, merepind muutus peegliks, mille seiswat läiget ei kähardanud ükski puhang, ülewalt kumas selge, sinine taewas lakkamata naeratusel maha. Ja laewuke — see kõtutas nagu uinuma jäänud part wee peal, ilma pead wõi saba pööramata.

Säherdune waikus ei kestnud mitte tunde, waid mitu päewa ja ööd. Laupäewa hommikul oldi Kertshi linnast ainult weel kümme wersta eemal, aga õhk püsis nii liikumatuna, et laew seisis paigal, nagu oleks ta ankrus. Nõndawiisi wältas see weel päewa ja öö. Alles pühapäewal pärast lõunat märgati Kertshi sadamas laewa abitut olekut ja paadimehed ilmusid appi. Nad sidusid inimestega täidetud soolalaewa köitega oma lootsikute külge kinni ja sõudsid ta õhtuks sadamasse. Terwe nädala oli kestnud sõit üle wäikese Asowi merekese ja toonud reisijatele kardetawamaid seiklusi, kui nii mõnigi pikk mere-teekond.

Nädalase wintsutuse ja wiletsuse järele taas kindlat maad jalge all tunda, see oli wäljarändajaile päris kosutuseks, niisama kui teadwus, et üldse nende retk niihästi kui lõpule on jõudnud, sest see oli ju Krimmi pind, mis neid nüüd kandis. See rõõmlik tunne ei häwinenud ka, kui reisijad rannas ringi waatasid ja neile õitswat elu- ja olukorda uuel kodumaal silma ei paistnud.

Mida wähem saawutatud Kaanan osutus Kaanani sarnaseks, mida selgemaks sai Tallinnamaa talupoegade ja kalameeste meelest, et leib ja liha siingi suhupistmiseks laual walmis ei seisa, et elanikke ka siin ootab ainult töö ning waew, seda kainematel peadel hakkasid nad asumisasjast kinni. Kertshi linnas reisuwäsimust puhates, harutati juba agaraste küsimust, et asukoht tuleks wist kuhugi mere ääre nõutada, et kalapüüki põllupidamisega tulusalt ühendada, nagu see senisele rannarahwale omane oleks. Kertshi linn Krimmi poolsaare idapoolses sopis, Aasowi ja Musta mere wahel, oma tähtsa kalandusega, iseäranis heeringapüügiga, pani eriti Rannawalla kalameeste meeled kohe elawalt sellises suunas mõlkuma. Nad oleksid kas wõi siiasamasse jäänud, kui siin oleks asumiseks maad olnud saada.

Mõne päewa pärast sõideti Kertshist aurulaewaga Feodossia linna. Siin õnnestus seltskonnal, kelle rahaline jõud nüüd hoopis otsas, kroonu käest niikauaks prii korter saada, kui sünnis asukoht leitud, wälja wõetud ja ametlikult seltskonna peale kinnitatud. Neli meest läksid saadikutena kubermangulinna Simferoopoli poole teele, et kroonumaade-walitsuses Kustaw Maltsiga seltsis asju õiendada. Wiimasega saadi kokku poolel teel, Karassubasari linnas, sest noor Malts ühes kolme asuja-perekonnaga oli Kertshist paar päewa waremalt ja maad mööda Simferoopoli reisinud. Pealegi hoopis uut moodi, eestlasele enne tundmata küüdiga — kaamelitega. Tatari woorimees kahe paari Krimmi kaameliga wiis wäikese seltskonna kaunis odawasti Karassubasari. Siit kõmbiti, kui Feodossia seltsimehi kohatud, jala Simferoopolisse.

Kroonumaade-walitsuses arwati, et eesti asujate saadik Kustaw Malts kewadest saadik, mil ta maade kirjad wälja wõttis, Krimmis on olnud, ja pandi imeks, et ta polnud ametikohale sisserändamise asjus wähemat kui teatust annud. Muidugi seletati ära, kuidas lugu oli ja miks maakuulaja waheajal kodumaal käinud. Meeste seas oli paar isikut, kes mõistsid wene keelt, nii et eritõlki polnud tarwis. Need olid Ranna-

walla mees Kotlep Tahwert ja Kolga krahw Stenbock'i endine kammerteener Hendrik Seiman. Nad andsid maadewalitsusele teada, et esimene seltskond sisserändajaid Eestist nüüd pärale on jõudnud, ning palusid, et neile, kui wähegi wõimalik, asumiseks juhatataks mõni mere ääres asetsew koht.

Soow täideti. Mereäärne maa-ala, 1150 tiinu suur, mida seltskonnale soowitati, seisis enne juba Kustaw Maltsile antud nimekirjas ülal, aga see oli üks neist, mis maakuulajatel kewadel maa tundmatuse ja kaardi puuduse pärast oli leidmata jäänud. Asus ta ju koguni teises küljes sealt, kust saadikud toona omapead olid maad otsimas käinud — wersta nelikümmend Simferoopolist lääne pool.

Samruk oli ta nimi. Mehed, kes läksid kohta sedamaid waatama, leidsid eest mahajäetud tatari küla, mille mustad, madalad hurtsikud, mullaplonnidest ehitatud ja muldkatustega kaetud, seisid küll weel suuremalt osalt üleval, mis aga eluhoonete poolest hellitamatule eestigi talupojale midagi trööstlikku ei pakkunud. Kuid majade suhtes polnud sisserändajail Krimmis palju walida, — need olid, nagu nad teadsid, igal pool ühesugused wiletsad; selle paiga muud küljed, mis mitmeti tulu tõotasid, said seepärast otsustawaks. Maapind näis hea olewat ning küla külje all lainetaw meri tõotas leiwakõrwast anda. Kalastust silmas pidades polnud asujail teist merelähedat kohta wõttagi. Kasutõotaw oli ka küla asend mitme suurema ja wähema linna ligidal ja wahel: põhja pool Eupatooria, lõuna pool Sewastoopol, idas Simferoopol, ja kahe wiimase wahel weel Bahtshisarai. Ligidatest müügiturgudest saaduste tarwis ja ostukohtadest polnud siis puudust. Koha ümbrus oli aga ka jõukate asunduste ja perekate küladega elustatud, mis andis asujaile lootust tööks ning teenistuseks sel puhul, kui häda neile kallale kipub. Nõnda oli Simferoopoli tee ääres olew suur sakslaste asundus Kronenthal wiieteistkümne wersta kaugusel. Weel ligemal seisid Alma jõe äärsed külad, nagu seitse wersta eemal olew Burluk, Krimmi sõja aegse Alma lahingu ajalooline koht. Mis puutus elumajade

armetusse olukorda, siis trööstiti end seega, et see halbus pole ju jäädaw. Hurtsikud olid ajutiseks tarwitamiseks parandatawad ja hiljemini wõidi ju aega- ja jõudumööda uued peawarjud ehitada.

Nõnda waliti seltskonna asemikkude poolt Samruk Rannawalla rahwale asukohaks ja uueks koduks.

Kui tarwilised kirjalikud asjad ametikohtades toimetatud, läksid saadikud Feodossiasse oma perekondade järele. Maha jäi nende noor seltsimees Malts, kes rahalise teenistuse järele ringi waatas, sest pikad teekonnad olid niihästi ta punga täiesti tühjendanud kui ka riided ta ihu pealt otsa kulutanud. Warsti leidis noormees Simferoopoli ligidal ühes mõisas koha, kuhu hiljemini weel üksikuid eestlasi — paar meeste- ja kolm naisterahwast — teenima läks. Esimeste seas oli ka maakuulajate endise tõlgi, wäljateeninud soldati Toomassoni poeg Tallinnast, kes teisi eesti kaasteenijaid teenistuses wene keele poolest, mida ta hästi oskas, tarbekorral aitas. Ta oli mõisas toapoisiks.

1. nowembriks 1861 jõudis asujate seltskond Feodossiast Samruki külasse. Meestel oli õnneks läinud peale prii korteri senises ootekohas kroonult ka weel maksuta küüti asupaigani wälja pingutada.

Tülpinud ja tüdinenud ilmatu pikast, waewa- ning ärewusrikkast teekonnast, teretas asujate hulk uut elupaika, nii wõõral ja hämaral näol kui see neid ka wastu wõttis, siiski sügawa rahuldusega. Oli neil ju nüüd jälle kodu! Oli nende päralt ju nüüd jälle kohake, kus nad wõisid kestwalt peatuda, wabalt liikuda, kõige pealt rändamise rasket wäsimust puhata ja erutatud hinge tagasi tõmmata! Ja weel rahulisemaks läks nende meel selle peale mõteldes, missugusest elupõlwest nad, jõudes siia tühja tatari külasse, olid pääsenud. Balti teo-orjus seisis neil selja taga! See meeletuletus heitis lohutawat, elustawat, julgustawat helki pimedatesse pool-lagunenud tatari muldhurtsikutesse, kuhu asujad nagu põldhiired aukudesse pugesid. Küll ootas neid siingi alaline ränk töö, mis wõimalikul

wiisil sagedasti paari heitis puudusega, aga see töö ei läinud enam peaaegu kõik ahnele mõisnikule tuluks ja siin ei olnud kubjast kepiga, wahimeest witsadega, haagikohtunikku mõlematega töötegija ja maksumaksja selga puremas. See teadwus kuiwatas warsti nendegi härdameelsete pisarad ja lämmatas nende ohked, kelle põue end esimesel ajal piinaw kojuigatsus püüdis pesitada. —

Juba lõikusekuu alul oli esimene, wähem, seltskond eesti wäljarändajaid Krimmi jõudnud — Lõpeweski Aabrami kaasas olewad wiis wõi kuus perekonda. Nende teekond — oma hobuste ja wankritega — oli kõigiti õnnelik, kärme ja waewa poolest kerge olnud; warsti leidsid nad uuel kodumaal ka elupaiga. Nad asusid Simferoopoli linnast wersta wiis põhja pool, Salgiri jõe ääres kaunis kohas asetsewasse Aktatshi-Kijati külla. Aabram Nort oma tööjõudude poolest rikka perekonnaga — ta nimetas omaks kolme poega ja ühte tütart, kellest ainult kümneaastane noorim poeg oli weel lapseealine —, Nort ostis omale sinna wäikese koha jõe kaldale, kuna teised perekonnad — neid sai mõnede juuretulijatega hiljem kümme — wõtsid kohaliku mõisa maid kümnise peale ja tegid need põlluks, eest leides tühje elumajasid.

Lõpeweski Aabramilt sai küla, mille senine tatari nimi eesti keelepärale raskusi tegi, uue nime: teda hakati Aabrami külaks hüüdma.

Maltswet ise, kelle karjast esimesed talled nüüd uuele kodumaale olid jõudnud, ei walinud omale jäädawat asupaika, sest maa omandamiseks puudus tal pass. Esiotsa teenis ta Perekopi linna lähedal ühe tatarlase tuuleweskis möldrina. Selle koha oli talle nõutanud lahke kohtu-uurija härra Franz Hleckisch. Hiljemini asus ta Aabrami külla oma hea sõbra ja agara jüngri Norti juure elama.

26.

Ligimene.

Püüe naist tagasi saada oli teinud Lõhmuse Taawetist möödunud talwel kangelase. Ta leidis korraga jõudu ja jaksu oma „himusid talitseda", oma elukombeid parandada, „wälispidigi inimeseks saada", nagu Anu nende edaspidise koosela-mise tingimuseks oli teinud. Ta puhastas end „roojast": ei joonud enam, ei warastanud, ei rikkunud abielu. Selle asemel tegi tööd kahekordse hoole ning usinusega, oli kokkuhoidlik, korjas raha. Talwe ja kewade jooksul meisterdas ta hulgakese kõiksugu sõidu- ja tööriistu walmis teha, osalt tellijaile, osalt laadal müümiseks, ja wõttis nende eest summakese sisse, mis talle juba julguse andis uue pesa ehitamise peale mõtelda.

Temaga sündinud ime saatis korda igatsus naise järele. See igatsus oli wägewam kui himud. See igatsus sõtkus himud põue põhja ja hakkas walitsejaks. Tema walitsus oli nii täielik, et Lõhmus tundis Anust lahusolekut otsekui wäljakannatamata häda. Ta kannatas puudust temast ilma olles. Ta kannatas nälga. Ja mitte ainult naise hingelise seltsi järele ei nälginud ta, waid selsamal määral tema kehalise läheduse, tema ihu järele. Nii hädasti kui ta tema sõprust, usaldust, terwet tema seesmist elusoojust tarwitses, et tunda elust maiku, nii wäga tarwitses ta ka tema hingeõhku ja häälekõla, tema waatehelki ja palgekuma enda ligidal, nii wastupanematu oli ta ihaldus tema ilusat keha, tema kauneid liikmeid jälle kord abielusängis enda ihu wastu suruda. Mitte üksnes hingeliselt ei olnud Anu kauase eemaloleku mõjul Taaweti meelest nagu

aatelisemaks tõusnud, luulelisema läike omandanud, waid ta oli ka ihuliselt ihalduswäärilisemaks saanud. Lõhmus oma klimalusest erutatud fantaasiaga kujutas endale abielulist kokkupuutumist temaga nagu mingit mõrsjaöö sarnast wõi weelgi enamat, kui midagi, mis pani ta südame tormiliselt tuksuma, kihutas talle were kuumalt pähe.

Ja weel miski aitas teda kangelaseks teha, patuste, roojaste himude üle kõigi imestuseks wõitu saada: kiiwus. Küll lämmatas ta ruttu iga sellest mürgiallikast tõuswa kihwtileitsaku, milleks tal muud waja polnud kui pilgu ette kutsuda Anu nägu, ta suurt, awalat silma, ja kohut mõista lasta oma kainet pead. Aga — aga — ta tuli jälle, see susiw, nõeluw tundmus, tuli salaja, wargsi, tuli tagaukfest. Hiilis ligi ja salwas... Taawet arwas sellest waenlasest lahti saawat wõi teda wähemalt wõliwat kaugemale tõrjuda, kui Anu jälle elaks tema silma all, tema külje wastas, täiesti tema hingamisringis ja mõjuwallas. Uueks hooks tema püüdele sai, naist enda juure tagasi saada, uueks jõuks, millega ta ära wõitis oma kombelised nõrkused, kõige pealt wiinahimu.

Tal läks korda saawutada naise ning selle wanemate usaldust sel määral, et tema igatsus leidis kustutuse, ta palaw püüd täitmise. Mitte nii wäga usaldus tema isiku kohta, kui usk jumala poolt nende palwete mõjul tema kallal tehtud imeteo sisse saatis korda, et Anu jõudis isa ja ema nõusolekul otsusele mehega jälle abieluliselt ühineda, temaga uuesti ühise katuse alla elama asuda.

Natuke sõbralist sekeldust sünnitas abielu-paari wahel esialgse elupaiga walimise küsimus. Anu kutsus Taawetit niikauaks Kiisale elama, kui neil jälle korda läheks oma kodu ja kollet asutada, milleks neil praegu weel jõudu küllalt ei olnud, ja Mihklil ning Liisal polnud tööwõimsa, kaine koduwäi wastu midagi. Aga Lõhmus nuusutas kärsahaisu. Ta kartis leilist punasele kerisele sattuda. Juba nüüd, kus ta Kiisa usuahjust pisut eemal elas, sai ta igapäew kõrwetada küllalt; mis weel siis, kui ta kolis otsekohe ahju lõõskawale paistele! Et neil

kolmel tema kallal küllalt weel kõrwetada ja kärsutada oli, selles ei jätnud nad teda oma parandusnpalwetes ning päästejutlustes kahewahele, ja seda teadis ta isegi: oma wäliste kommete parandamisega polnud ta ju weel „armu saanud hingeks" küpsenud, prohweti puhastatud ja parandatud usk ei olnud tema südamesse weel poolegi teed leidnud. Seepärast oli tal warukS, et nende kolme usuline rohitsemine tema kallal kestab täie hooga edasi ja kujuneb seda põhjalikumaks, mida enam ta nende küüsis on.

„Ei," wastas ta Anule. „Tule sina parem Seenepalule. Seenepalul lahedamad ruumid kui Kiisal ja töökoht mul juba walmis seatud. Pererahwaga tegin kaubagi juba ära — wõime neile jääda, niikauaks kui aga tahame."

„Aga Kiisal oleme omaste juures," oli Anul wastu öelda, „ei me tülita ega koorma teisi inimesi ega ole kellelegi risuks ees."

„Sest põle Seenepalul koa mitte juttu," sai ta wastuseks, „muidu põleks Andres ja Leenu meile korterit ise mitu korda pakkund. Ja ega me seal armu pärast ela, et teistele ristiks oleme: ma tasun kõik ära — olgu tööga, olgu rahaga, nii kuda just soowitakse."

Anu kutsumine ei sündinud, nagu Taawet wäga hästi märkas, ilma kindla nõuta, mida ta aga waga kawalusega, mis ettewaatlik käskis olla, salajas püüdis pidada. Anu elaw püüd oli nimelt meest Seenepalu ilmlikkude tuulte käest Kiisa talu palweõhustikku toimetada, lootes sellest ta hingele kõige paremat. Jumala ime abil oli see hing juba poolel pöördel — nüüd oli waja tagant lükata, et teostuks ka teine pool pööret. Et aga haigeid on, kes hea meelega rohtu ei taha wõtta, siis waja see peita joogi wõi söögi sisse ...

Kuid Taawet polnud haige, kes laseb ennast tüssata, ja nõnda lõppes waidlus wiimaks tema wõiduga. Seda enam, et Anugi tema poolt ettetoodud põhjendusi mõjuwateks pidi tunnistama. Aga mitte ainult polnud Seenepalu neile elamiseks ja Taawetile töötegemiseks tõesti kohasem kui Kiisa, waid Anu

pidi, kui ta õiglane tahtis olla, ka weel kartusele maad andma, et Taaweti läbisaamine äia ja ämmaga, kes olid wäimehe mõne kuu eest alles ukfest wisanud, waheft mitte kõige paremaks ei kujuneks. Minewik andis seesuguseks aimduseks asja. Waenlikust wahekorrast haige ja tohtrite wahel oli aga esimese paranemisele kõige pahemat karta.

Taawetile ja Anule — iseäranis Taawetile — algas Seenepalul seepeale põlweke, mis küündis esimese iharaile kujutlusile ligi, põlweke, mis magususe poolest oli wõrdne nende abielu esimestele kuudele. Õnn uuendas ja noorendas neid. Palweorjuses tardunud Anugi lõi sulama ja andus nautimistunnetele taoti tingimusteta. Kuiw, puine usuline koorik tema südame ümber puhkes wahel poolwägisi, ja siis tundis Lõhmus enesel naise olewat, naise, nagu see noorikuna olnud ja nagu Taawet soowis, et ta ikka oleks. Taawet märkas enda ligidal siis jälle midagi inimlik-lihtsat, midagi naiselik-sooja, midagi lihalik-tuttawat. Ja neil hetkil mõistsid nad jälle teineteist, nende hingeline ja waimline wahekord tasandus ja ühines.

Aga need päikesepaistesed pühapäewad ei olnud wältawad, nende järgi tulid taas pilwitawad äripäewad. Nende järgi tuli udu ja auru, milles nad teineteist ei näinud ega kuulnud, milles ühe waim otsis teist kobamisi, ilma teda tabamata. Oli Taawetil esiotsa säriseval rõõmul peast läbi lennanud: saab ta Kiisa haigete hulgast Seenepalu terwete sekka, niisuguste turdade, wärskete, tugewate inimeste seltsi, nagu Leenu, Andres ja nende lapsed, küll ehk hakkab jälle toibuma, kosuma ja selgima, — siis pidi ta mõni nädal hiljemini endale tunnistama, et loodetud terwendaw mõju Anu kohta oli ainult möödunud, ainult silmapilkne. Ta häwines ruttu wastandlikul mõjutusel, mis tuli Anu läbikäimisest maltswetlaste ja nende fanaatlikkude juhtidega, elawast läbikäimisest wanematega, Tõnu-Peetri usuwennaga, lugija Mariga ja teiste kirglikkude palweinimestega. See müstiline mõju oli palju wõimsam seks eelsoodunud naise kohta, kui Seenepalu rahwa tugew-terwe, awal-kaine eluproosa mõju, wõimsam ka, kui Taaweti katsed,

häwitada tema ajus tekkinud tumedusekudesid mõistusetulega. Anu sattus warsti jälle, ikka harwemaks ja lühemaks kahanewad hetked wälja arwatud, oma endisesse ellu, mis koostus fantastilise meeletuse orjusest.

Ja siiski ei kaotanud Lõhmus lootust, et Anust saab kord jälle inimene, nagu Anugi lootust ei kaotanud, et Taawetist saab kord inimene. Pentsik paar! Neid paare, kes kuidagi ei sünni mõistlikkude normide alla. Hoolimata nende wahel haigutawast waimsest lõhest ei suutnud nad teineteisest lahus olla, ei raatsinud teineteisest ilma jääda, tundsid waigistamata igatsust teineteise läheduse järgi. Nad pigistasid silmad kinni endi waenulise wahe kohta ja hoidsid käed üle lõhe koos. Nad olid nagu kaks põdejat, kes teineteist rawides kannatlikult eneste paranemist ootawad, hoolimata kõige halwematest märkidest.

Kewad tuli ja tõi kaasa nähiseid, mis panid Lõhmuse ägama oma naise waimuterwise paranemise ootuses. Sest need nähised rääkisid paranemise asemel selgel keelel haiguse raskenemisest.

Maltsweti usu awalikkude tegelaste seas, kes ennustasid 1861. aasta suweks häwitawat sõda, oli üks agaramaist Lõhmuse Anu. Ähwardawa sõja sonisid need usutargad, nagu teada, Piiblist wälja, selle tumedamaist weergudest. Enne sõda, sõja eest, pidid „armu saanud hinged", õige- ja puhtausulised maltswetid, Kaananimaale ära pääsema, kuhu oli prohwet läinud neile asupaiku walmis waatama. Kahtlust õnneliku pääsu kohta tohtis sama wähe olla kui sõja tuleku kohta. Kahtleja tegi pattu jumala ja tema sõna wastu. Seisis ju ennustus pühakirjas ülewal, pealegi mitmes kohas, mitme prohweti kirjutatuna. Niisugusele uskmatule pidi osaks saama taewase walitseja karistus, sõja „nelja teraga mõõk" pidi ta maha raiuma, nagu see mõõk ka äraminekuga hiljaks jääwatele usklikkudele weristades pidi „kandu lööma".

See õpetus saatis teatawasti korda, et paljud usuagaramad maltswetid, walmistudes äraminеku wastu, oma loo-

mad, tööriistad ja majakraami kewade eel ära müüsid, sagedasti wõileiwa eest. Ja seda ei teinud mitte ainult need, kellel talud korrapäraselt üles öeldud ja wäljarändamiseks passid nõutatud, waid ka need, kellel puudus äraminekuks iga loomulik wõimalus. Aga see sõja- ja kaanani-õpetus saatis weel enam korda. Needsamad talupidajad, kellel kohad üles ütlemata, äraminek-load mõisnikult ja passid kubernerilt saamata, jätsid kewadel põllud harimata ja tõuwilja tegemata. Oleks ju nende seisukohast ka lollus olnud waewa näha ja seemet raisata, kui kõik ometi maha pidi jääma, pealegi laastawaile sõjawägedele jalge alla sõtkuda.

Enesestki mõista, et Kugligi juhtiwad maltswetid olid nende usuliste karutükitegijate hulgas ja et Kiisa pererahwas, kelle tütar oli sõjamõtte pea-õhutajaid, nende seast ei puudunud.

Küll püüdis Lõhmus hoopi, mis ta naisewanemad sõgedusses enestele tahtsid anda, ära hoida, milleks ta nii Anule kui ka sündsal puhul Mihklile ja Liisule sõideldes ja hoiatades peale käis, et nad jätaksid ilmkuulmata rumaluse tegemata. Küll katsus ta neile pähehakkawalt ära seletada, missugune seisukord neid ootab, kui loodetud ime neid kewade mitte Kaananisse ei wii ja kõikehäwitaw sõda tulemata jääb. Asjata! Nad kõngutasid tema jutu peale ainult pead ja muigasid põlglik-pilkawalt. Mis nüüd temasugune ärkamata ja armusaamata ilmalaps ka jumala kawatsustest ja taewa teedest teadwat! Mida wõiwat pime rääkida walgusest ja uskmatu hingeõnnistusest! Ega temake ometi pühakirja sõnu suutwat ümber lükata ja prohwetite ilmutusi waleks ajada!

Polnud parata — hullus pidi käima oma teed.

Aegsasti kewade lähenemisel hakati müütama, mis müütada oli, ja kui põllud tulid lume alt ning kuiwasid, polnud Kiisal enam atra ega äket, millega neid harima minna, ega seemet, mida neile peale riputada. Kõik oli „mehele pandud", ja enamasti nii odawalt, et Taawet Lõhmuski oma õhukese kukruga äia warast mõnda wõis omandada. Kaerad, odrad, kartulid, linad — kõik jäid maha tegemata, nii et sellekohase

täiuse poolest Tõnu-Peetrilgi, kus ju usukindluses kellestki maha ei jäädud, Kiisale järgi ei jõutud.

Aga see sündis muide Madise tahtmata. Kuna Madis viibis pikemal usu-teekonnal, olid teenijad kodus omapead, na lihasse ja luusse kasvanud kombe järele, kevadest põllutööd hakanud tegema. Kui peremees koju jõudis, leidis ta oma pahandusels, et kartulid pandud ja sugu kaeru ning otrigi seemendatud. Tema nurin ei teinud sündinut enam sündimatuks... Nõnda jutustas Madis ise igaühele ja oli väga nukker, et tal kodus asjata jumala vilja raisatud, mis paraku pealegi eksiarvamusele maad võivat anda, nagu puuduks Tõnu-Peetril kõikumatu usk pühakirja ilmutisse. Kahju, väga kahju!

Siis järgnes meeletuse kroonimine.

Sõnum valgest laevast ja prohveti tagasitulekust oli saabunud.

Mis muud kui teele Tallinna poole!

Weel püüdis Lõhmus vähemalt Anusse mõjuda. Ta kulutas muidu suud. Naisel puudus iga taip tema sõnade jaoks. Täis lapselik-õiglast vööristust ja ehmust küsis Anu talt iga vastuse asemel, kas ta siis ikka tõesti tahtvat maha jääda, naisest lahku minna, sõjakoleduste kätte sattuda, elu kaotada... Ning tõsine valu paistis tal näost ja kuuldus häälest seda küsides.

Taavet vaigistas vaesekest. Vihaselt oma kuklatagust küünistades ja haledalt naeratades vastas ta:

„Mine aga peale, küll ma sulle järele soan, kui juba sõjamüdinat kuulen. Panen kas või paljajalu punuma. Aga enneaegu minema pühkida, nagu köstri vasikas kolm päeva enne vihma karjast koju joosta — seda teha on mul häbi. Ole julge, et ma ei taha sinust ilma jääda, ja niisama julge, et me soame teineteist varsti jälle näha — olgu Kaananis, olgu Egiptuses."

Taavet soovis küll, et naine jätaks Jukukese koju tema juure, ja lubas poisi tervelt ning priskelt talle sinna kätte

tuua, kuhu ta hiljem ise soowib. Aga et Anu lapse mahajätmisest midagi ei tahtnud teada, siis loobus Lõhmus oma soowist. Ja nüüd järgnes Anu poolt korrapärane lahkumisjumalagajätt, umbes säärane, nagu saadaks ta meest sõtta. Pisaraid, õhkamisi — kõike oli. Muidugi temalt üksi. Lõhmus — see naeris. Mitte wäljastpoolt, waid seestpidi. Naeris nukralt, nagu naerdakse waese nõdrameelse tembutusi...

Läks teele perekondi, läks wallalisi. Talupidajaid, saunamehi, teenijaid. Hobusega ja jala.

Kiisalt läksid kõik peale Miku. See oli minekupäewal kadunud, nagu tina tuhka. Kõik otsimine jäi asjatuks. Tuli alles siis wälja, kui woor Kugli mailt juba ammugi kadunud. Tuli tuikudes, wiinapudel põues, Sanglepale...

Altsaunast läksid kõik. Tõnise usk walge laewa ja ähwardawa sõja sisse polnud küll kuigi suur; ta ümises nagu kunagi: „Ja ning ei... nõnna wõi teisiti... eks soa näha, kui soab näha." Aga seda suurem oli Wiiu, tema koduse walitseja, usk, millega sai Tõnise kaasaminek endastmõistetawaks. Ja peale selle: kui peremees läks, ega saunamees wõinud maha jääda.

Tõnu-Peetrilt läksid kõik. Isegi pime perenaine wiidi kaasa. Peremehe elatanud emaga, selle pudenewa mullakesega, oleks lugu muidugi täbar olnud, kuid see oli heaks arwanud paar nädalat enne teekonda sõja eest mätta alla pugeda. Nõnda pääses teine reisuwintsutustest.

Weel paarist perest läksid kõik, aga Pärtlilt peremees üksi. Peremees ilma naise ja lasteta. Ainult sulasega. See hoidis peremehe poole, nagu tüdruk hoidis perenaise poole ja koju jäi. Kes teab, kui kindel sulase Mardi laewa- ja sõjausk just oli, aga ta arwas, et ega mõned tööta päewad wõi koguni nädalad ta tülpinud teomeheliikmeile kahju wõiks teha. Parem juba teed käia kui adra taga tuigerdada.

Kui nad siis kõik olid läinud, mõtles Lõhmuse Taawet endamisi: „Siiamaani ma ei tahtnud Tihase lori uskuda, et Kiisa Mihkel toona kuuse otsas kolm ööd-päewa wiimset päewa

oodanud, aga nüüd usun." Ja kui mõni aeg hiljemini kellestki Kupumäe Antsust naljatati, et ta oodanud oma toa taga haopinu otsas pilwe, mis rahwa tõotatud maale pidanud wiima, siis polnud Taawetil enam raske ka seda uskuda.

Kiisa Mikugi meelest, kelle olid maltswetid juba nii tuimaks teinud, et ta neist naljalt midagi enam imeks ei pannud, oli see walge laewa teekond liig. Ta nohises Taaweti wastu öelda: „Reagitakse ikke, et wiin ajada inimest hulle tükka tegema — näe, usk käib wiinast kaugelt üle! Ei oleks sugugi uudis, kui lähekssid teised Tallinnas jaluli merde ja hakkakssid jala mööda wett püha moa poole rändama, kui näewad, et laew jääb tulemata."

„Küll nad pöörakssid ümber, kui wesi juba suuni ulatab," naeris Lõhmus wastu.

„Mis sa arwad — kas tulewad koju tagasi, kui mõne aja ammuli on merre wahtinud, wõi ehk wõtawad kätte ja hakkawad moad mööda minema?"

„Kes neid ilma passideta laseb! Küllap linnapolitsei juhatab neile warsti hoopis teist kui teed Kaananisse! Ega saksad kisa tõstmata jäta, ja kuberner elab jo Tallinnas."

„Nojah, parajasti kibe töö-aeg... mõisapäewad jäetakse wõlgu... ei nad jõua kaugele," kohmas Mikk ja laskis lausele järgneda urisewa ohke, nagu ei tunneks ta omaste tagasitulekuwõimalusest midagi wähemat kui meelehead.

Aga linnaülemus oli laewaootajate wastu kannatlikum, kui wõis eeldada. Nädal läks mööda — ei tagasitulijaid weel kedagi. Lehekuu jõudis lõpule, jaanikuu tuli kätte — ikka weel salliti „pärdikuid maltswette" linna piirkonnas. Linnaskäijate käest, hiljemini ka „Perno Postimehhest", mis Tihasele käis, saadi kodus teada, kuidas Kaananisse rändajad Lasnamäe aasal leeris elada ja ikka weel usklikult oodata prohwetit ja tema laewa.

Ühel päewal otsis Taawet Lõhmus Kiisa Miku üles, kes oli päewilisena ühe peremehe juures tööl, ja ütles temale:

„Kuule poiss, me peame Kiisal tööle hakkama."

„Mis tööle?"

„Tööle, mis teised tegemata jätsid. Ega moa ikke paljaks wõi jääda. Muidu peate sügisel hambad warna panema..."

Mikk nühkis sõrmenükiga oma uduseid silmi.

„Tahad Kiisa wäljad wilja alla panna wõi...?"

„Neh! Wähemalt niipalju, kui kahekesi wäikese abiga weel jõuame. Näe, kauemaks jääwad ära, kui ma mõtlesin, ja külwi-aeg jõuab lõpule. Hea weel, et see külma kewade pärast niikaugele on nihkunud."

„Aga mis sina siis sellest soad?"

„Nooh, omaste asi," wastas Taawet. „Ja ega ma seemet Mihklile kingi... Eks neil oleks koa hea meel, kui kord koju tulewad ja leiawad, et töö mitte kõik tegemata põle."

Mikk otsis rippuwal pilgul midagi maast, enne kui ta arusaamatu pomina lõpul küsis:

„Kust me siis süüa soame?"

„Wõid käia minu juures Sanglepal niikaua söömas, kui waenelaps oled — reakisin juba peremehega."

„Kas sul siis kõik on, mis tarwis?"

„Mis ei ole, seda muretsen."

Lõhmus ei olnud — tänu Kaananisse rändawaile maltswettidele, nende seas ka Kiisa rahwale — mitte enam päris paljas mees. Sügise, talwe ja kewade jooksul usinasti tehtud käsitöö eest oli ta teeninud näputäie kulle, mida tema, kes ta ümbruses uue renditalu järele ringi waatas, paremini poleks wõinudki tarwitada, kui et ostis äraminejatelt, kes hinna peale suurt ei waadanud, odawalt ühe ning teise tööriista ja muu tarbeasja, äia käest isegi hobusekondi ja lehmamullika, kelle Seenepalu peremees sedapuhku oma neljajalgsete hulka söögile wõttis. Loomi ostes oli Taawetil lõbus mõte peas kõpitsenud: No noh, Kiisa wanamees, warsti oled neid minult tagasi nurumas!... Et lahkujail oli ka wilja- ja kartuliseemet müüa, Lõhmusel raha aga otsa sai, siis ta laenas Andreselt, kes oli ka ise ostjate seas, lisa ning omandas nõnda Kiisalt natuke otri ja herneid ning mujalt pisut kartuleid ja kaeru.

Muidugi liikus tal ka selle ostu puhul aimdus peas, et müüjad muutuvad ise varsti ostjateks ja et siis on hea, kui ta neid hädast võib aidata... Millest Kiisa „hädakülvil“ puudus kätte tuleks, seda võis ta Seenepalult, kus oli usaldus tema vastu täieline, laenuks saada.

Mikul ei olnud nähtavasti midagi õemehe ettepaneku vastu; ta nägu läks pealegi elavamaks, mis näitas, et asi teda huvitas, et ta meel nagu tuhmist raskusest pisut kergenes.

„Aga kuda jääb mõisaga?“ küsis ta. „Päevad võlgu — peremeest ei ole — paar kõva käsku juba külasse saadetud... Mis siis, kui tullakse ja võetakse koht ää, kuna meil töö parajasti tehtud ja seeme maas?“

„Mõisa peame vaigistama ja võlga vähendada püüdma,“ kostis Lõhmus. „Kui o m a töö vähegi korras, ega siis muud, kui lähme kahe mehega teole — üks hobusega, teine jala. Võiksid koa opmaniga isa eest reakida. Õnneks olla mõlemad parunid kodunt ää — reisind teised Saksamoale — nii et koha äravõtmist äkitselt väga karta põle.“

Juba järgmisest hommikust peale asusid mõlemad Kiisa põllule töösse. Heade ilmadega edenes see esiotsa kaunisti, aga siis tuli vihm takistust tegema. Kõrvatagust sügades pidid mehed tunnistama, et nad kippusid aja poolest jänni jääma: mõisatöö ootas ja Kiisa töö ei tahtnud lõpukorrale jõuda. Ei aidanud midagi, et nad endile ühe vabatnaise appi olid võtnud.

Kuid Lõhmus leidis nõu. Kui ta ühel päeval, hinge tagasi tõmmates ja higi otsaesilt pühkides, adra taga seisatus ja üle välja Pärtli pere põldude poole vaatas, paistis talle sealt lõbus pilt vastu: tema poolõde, Pärtli Willemi tragi küljeluu, sammus kündes adra taga. Sabad üles seotud, sääred põlvini porised, pihik märg, sest vihma sadas. Tõstis aga piitsa, karjus võiku vaole ja sõtkus sitkeks mudaks muutunud mullas nagu saviкastis. Wist oli ta päevilise ja oma vanema poja, kes eelpäevadel põllul töös olid olnud, mõisa

teole saatnud, kuna tüdruk kündmisega toime ei saanud. Nõnda kahmas perenaine ise adra käsipuust kinni.

Ehk oleks parem, kui läheksime teisele appi! käis mõte Taaweti peast läbi. Aga enne kui ta sellele aru pidades lähemale astus, tuli talle midagi paremat, täielikumat meele. Homme on nelipühi laupäew. Mis siis, kui teeksime pühade ajal wäikesed talgud? Päewa Kiisal, teise Pärtlil! Ega teisel pühal küll naljalt taheta tulla, aga eks wiinake mõnda ikka meelita! Kolmandal pühal talgulisi teadagi küllalt. Teeme siis teisel pühal seal, kus tööd wähem... Waene Juula! Enesel jälle rinnalaps kätkis, ja nüüd sõtku wihmaga adra taga!

Weel samal õhtul wiis Lõhmus oma ettepaneku Pärtlile, mis wäikese läbirääkimise järel seal meeleldi wastu wõeti. Küll ei olnud lootust talgutegi abil mõlemas talus k õ i k e tööd ära teha — suurema talgulistehulga ülespidamiseks puudus siin kui seal jõud, kuna mõned põlluosad ka seemnenappuse pärast tühjaks pidid jääma. Kuid asi seegi, mis jõuti ära teha: ega elanikkudel oleks wastu talwe ikka otsekohe näljale wastu waadata!

Nõnda peeti hädatalgused, kuhu piiratud hulgal osawõtjaid kutsuti, kummaski peres pühadeajal ära — Pärtlil enne, Kiisal pärast. Kuiw ilm, mis mõlemal päewal walitses, edendas tööd hoopsasti, nii et selle tagajärgedega kõigiti rahul wõidi olla. Kuna Pärtli Willem ja Kiisa Mihkel, küla kehwemad peremehed, käed süles Lasnamäe loopealsel luulelaewakest ootasid, tegid ilmalapsed kodus nende töö ära, püüdes hoolt kanda nende ja nende perekondade peatoiduse eest.

Lõhmuse Taaweti ettepanekul ei unustanud talgulised Kiisal peremehe kõrwal ka ta saunameest. Oli ju selle paluke weel palju kitsam kui esimese oma. Taawetil polnud waja rõõmsaid töölisi Altsauna Tõnise kartulimaa pärast suurt paluda ja meelitada: nad tundsid selle waese, lõdwa mehikese wastu, kes oma naise ja Kiisa perarahwa usu ohwriks saanud, isegi niipalju osawõtlikkust, et tema heaks talgutööd jätkasid ja walgest kewadeööst lisa wõtsid, kui päew lõppes. Tõnise

kartulid pandi ilusti maha ja pisut otrigi siputati põllunurka. Ennem jättis Lõhmus muist Kiisamaad tühjaks, kui laskis seemne, saunameest ilma jättes, otsa saada.

Kohe pärast pühi hakkasid Taawet ja Mikk päew päewa kõrwal mõisas käima, esimene oma hobusega. Leiwakoti pani neile Seenepalu perenaine, piima said Lõhmuse lehmamullikalt ja Seenepalu kaewust.

„Kiisa toadi rehknoot lä'eb suureks, ilmasuureks!" naeris Taawet wahel naisewenna wastu. „Aga küll ma mehe maksma panen, oodaku aga!"

Mõisas sülitati muidugi tuld ja tõrwa maltswettide pöörase hulkumise pärast keset kibedaimat töö-aega ning ähwardati kõige punasemate karistustega kõiki, kes jätsid mõisapäewad wõlgu. Natuke leplikuma silmaga hakati ainult Kiisa talu peale waatama, kul sealt korraga kaks tugewat töömeest ilmusid, walmis olles wana wõlga tasuma ja uue eest hoiduma. „Wõib olla, et peastate Kiisa Mihklil seega koha ja naha," tähendas opman Miku wastu, kui see talle mainitud tõotuse andis.

Wiimaks tulid maltswetid.

Alles jaanipäewa ümber!

Longus ja lidus.

Pugedes ja hiilides.

Nagu pekstud penid.

Laewaootamine oli nende näod mustaks waabanud ja liha nende luudelt kuiwatanud, nii et ilmalapsed neid enam ei tahtnud ära tunda... Tummalt, prunditud huulil ja wiiliti waatega, lonkisid nad wäsinult tänawale kogunenud wahtijaist mööda, jättes nende teretusi wastamata, nende pärimisi kostmata...

Kui Kiisa rahwas oma tõuwilja-põldusid nägi haljendawat, jooksid kõik ruttu waatama, mis seal nii ilusti haljendab. Leidsid orase ja kartulipealsed. Katkusid üht ja teist pihku, et kas ikka on oras ja kartulipealsed? Olid! Kahtlemata olid!

Nüüd jäid seisma ja wahtima ega märganud määgi öelda.

Siis wõttis Kiisa Mihkel kübara peast, pani käed risti ja langes põllupeenrale põlwili.

Liisu ja Anu temale järgi.

Jumal oli waheajal kodus imet teinud!

Taewaisa oli teinud Kiisa Mihkli suwiwiljad maha!

Issand oli Kiisa Mihkli oma armsamaks sulaseks tunnistanud, sest et Kiisa Mihkel ja tema maja teenisid Issandat!

Aga korraga tuli punase peaga Jüri aida tagant ja hüüdis:

„Altsauna rahwal koa kardulid ja odrad moas!“

Mis — temal koa?! Niisugusel leige usuga maltswetil koa?... Ega see siis...

Mindi waatama — õige!

Kah Issanda ärawalitud sulane!... Altsauna Tõnis kah!...

Tõnis aga, kõige oma perega, kõige oma pudulaste karjaga — ta seisab ammuli kui sauna taga kartulimaa ääres, ja kui ta küllalt on wahtinud ja alumist lõuga riputanud, paneb teine korraga täiest suust:

„No, ke kurat mulle siis seda head on teind!... Wist mõni rikas ja rumal!“

Jumala peale s e e maltswet ei mõelnud...

27.

Liigub siiski!

Tallinnamaa mõisnikkudele ei jäänud muidugi mitte teadmatuks, et esimene arwukam seltskond maltsiwetiusulisi talupoegi, kes endid nende käpa alt olid teadnud lahti poetada, jaanipäewa-ajal Tallinna kaudu Krimmi poolsaare poole teele oli läinud. Arawalitud rahwa paljupilgatud põgenemine Egiptusest Kaananisse oli seega tõepoolest alanud, Wolga ääre rändamise kõrwale oli tekkinud „wäljawanderdamine" Musta mere ääre. Wõidi minewal aastal sakste ringkondades weel naerda rumalate, usuhaigete talupoegade tühjist tuju ja totrat tuhinat, millest midagi wälja ei tulewat, siis seisti nüüd juba tõsiasja ees, millest pilkamisega enam mööda ei saadud. Usulisest liikumisest oli saanud majanduslik. Õigemini: usulise liikumise majanduslikud wedrud olid nähtawale tulnud. Aatelise jampsimise kesta alt puhkes esile aineline tuum. Sonitud, luuletatud Kaananist sai käpuga katsutaw, jalaga tallataw Krimm. Ja see nihkus ähwardawalt Samara kõrwale. Ei, ta kippus saama Samarast kardetawamaks.

Sest Krimmi asumistingimused olid Samara omadest märksa paremad. Kes Samarasse tahtis minna, pidi tolleaegse talupoja kohta olema üsna willakas mees; tal pidi kõlisema kõige wähemalt kaks- kuni kolmsada rubla hõbedat kalitsas, wähegi korralikuks elamahakkamiseks kulus aga mitu head sada. Krimmi wõis aga juba hädawaewalt asuda, kes jaksas teekulud kanda, ja niipalju kraapis peremeeste kõrwal mõni saunamees ja sulanegi kokku, iseäranis kui ta jala tahtis

reisida ja teel tühja kõhtu kannatada. Kroonu aitas asujaid elama. See oli tõmbejõud, mis Samaral puudus, tõmbejõud, mis ajas mõisnikkudele kurja kahjuhaisu ninna. Sest mis keelas peale maltswetiusuliste ka teisi talupoegi Krimmi rändamast, kui awarad asumistingimused tuttawaks said! Ja et nad tuttawaks said, selle eest kandsid peale maakuulajate ka sinna juba rännanud asujad julgesti hoolt. Nõnda wõis Krimm kergesti selleks saada, milleks Samara sakste õnneks mitte ei saanud: nende oriodawate tööjõudude kardetawaks kahandajaks. Seks wõis Krimm seda enam saada, et õhin Samara suhtes ka muil põhjusil, kui kroonu abiandmise puuduse pärast, leigenema hakkas: mõned sinnarännanud perekonnad, kes lagedal stepil midagi ei mõistnud peale hakata wõi kellele ametnikkude hooletuse pärast asumaad kätte ei möödetud, tulid kodumaale tagasi ja laitsid sinnarändamise ära. Niisama tuli maakuulajaid Samarast petetud lootustega koju: kuiw, lage sööt oli nende eesti silma nii ära kohutanud, et neil maapinna wiljakus ja muud lepitawad olud tähele panemata jäid. Muidugi ei sattunud Samarasse asumine nende üksikute laitjate mõjul weel mitte seisku — wähemate salgakeste ja üksikute perekondade kaupa tilkus sinna wäljarändajaid ikka edasi minna —, kuid sinna-asumise üldine õhin oli oma jõu ja tüseduse kaotanud.

Saksad aimasid Krimmi poolt paha.

Niikaua kui Maltsweti-liikumine kandis nende meelest puhtusulist laadi ja ei teinud tegemist ilmlikkude asjadega, mis ju korras olid, waid ainult taewastega, niikaua olid mõisnikud tema wastu salliwad, ükskõiksuse pärast salliwad. Sest mis puutus neisse talupoja hing, kui aga ihu mõisnikule paha ei teinud! Maltsweti usu wastu wõitlemine jäeti pappide hooleks, ilmlik ülemus hoidis mõõga tupes.

See ülemus astus aga rünnakuks kohe riwisse, kui waimulik ema sünnitas ilmliku lapse, kui Maltsweti lahkusu seest wälja puges talupoegade wäga lihalik himu parema elukorra järele, nende patune iha pääseda parunite ikke ja piitsa alt.

See kahjulik iha ei ähwardanud orjapidajaile esiotsa, õige küll, suurt hädaohtlikuks saada. Ei Saratowi ega Samara, ei Krimmi poole sihitud tuhin. Liialine waesus ja liialine harimatus näisid kõwad kammitsad olewat. Asumaad olid kaugel, sinnasaamiseks oli waja raha ja teadmist, ja need puudusid talupojal. Peale selle polnud puudust igasugu politseilistest takistustest, mille mõju peale oldi julge: mõisahärra luba wäljarändamiseks, wäljarändajate kitsendatud norm, tülikas, ajawiitlik passisaamine, liiga lühike passiaeg jne., kuhu juure lisati haagikohtunikkude kimbutamised. Need ei olnud küll „seaduslikud", aga mõisnikule tarwilikud ja seepärast n i i h ä s t i kui seaduslikud. Nõnda waatasid saksad esiotsa, ehk küll kortsus kulmul ja urisedes, siiski ilma suurema wiha ja ärewuseta talupoegade äraminekuhimulise liikumise peale; nad tundsid endid olewat „tawaliste abinõude", „koduste rohtude" kaudu kahju eest tarwilise määrani kaitstud. Sõre, wõimetu wäljarändamine ei wõinud, waadates maata inimeste määratuma hulga peale, neile weel häda teha, nii wastik kui see nende peremehe-meelele ka oli.

Niipea aga, kui nad märkasid aia sees suurt auku ja panid tähele, et põgenewad orjad hakkasid seda auku tarwitama, et üksikutele kippusid salgad, salkadele hulgad järgi tegema wõi et neile see paljas wõimalus jäi — sedamaid laskis orjaperemees koerad lahti ja awas orjajahi. Tawalise, seadusepärase wägiwalla-walitsuse asemele astus hirmuwalitsus erakorraliste abinõudega.

Olid haagikohtunikud ennemalt ära keelanud maltswetiusuliste palwetunnid, millega kaudselt ja kaetult muidugi püüti tabada nende wäljarändamis-mõtet, mida palwetundidel õhutati, siis läks mainitud kohtute poolt nüüd awalik ja otsekohene keeld wälja, mis tunnistas iga kooskäimise ning nõupidamise wäljarändamise asjus kuriteoks ja seadis selle raske nuhtluse alla. Hoolimata sellest, et wäljarändamine sakste eneste tehtud seaduses oli lubatud! Kangete ähwarduste all anti talitajatele käsk walwata, et säherdusi koosolekuid enam awali-

kult ega salaja ei peetaks, kuna isikud, kes keelust üle astuwad, tulewat haagikohtunikule wiibimata üles anda.

Mis liiki nuhtlus süüdlasi ootas, seda wõis iga talupoeg isegi arwata; sellest olid mõned „Samara mehed“ eelmaitse juba kätte saanud ning seda eelmaitset püüdsid ka mõisapolitseid neile Krimmi igatsejaile jagada, kes, Lasnamäe nõlwakul laewu oodates, mõisale teopäewi wõlgu olid jäänud wõi muid kohustusi sakste wastu unustanud.

Aga mõisnikud eksisid eeldades, et hirm witsade ja keppide eest on suurem, kui himu nende alt pääseda. Nad ei mõistnud ka tühja kõhu mõju inimese kohta õieti hinnata. Wäljarändamis-liikumine ei jäänud haagikohtu keeldude ning ähwarduste ja mõisapolitsei proowiweristuste tõttu mitte soiku, waid kaswas weel. See osutus warstigi sellest, et mõisadele jaagupipäewal 1861, iseäranis Järwamaa waldades, jälle rohkesti talusid üles öeldi, kuna neist kohapidajatest ja kandimeestest, kes tänawu minema ei pääsenud, mitte ükski mõisaorjusesse tagasi ei heitnud, waid kõik ainult aega ootasid, millal saaksid uute passidega minema. Albu mõisasse kogunes, pealegi ammu enne harilist ülesütlemise ja passiloa-saamise tähtaega, juba juunikuu lõpul, hulk rahwast kokku, kes nõudis mõisawalitsuse käest kärsitult tarwilisi tunnistusi, ja kui nõudjate soowi ei täidetud, läksid nad teisel päewal paljude muudega seltsis haagikohtusse, kust nad muidugi sama tühjalt pidid tagasi pöördima.

Ka Lasnamäe laewa-ootamise haledal nurjumisel polnud tähendatud liikumise kohta halwawat tagajärge. Oleks wõinud arwata, et wisamad imeusulised maltswetlaste seast näewad selles nurjumises jumala hoiatawat sõrme, „Egiptusest“ mitte lahkuda, kuna kainemaid jälle tunnetus, et taewaisa ega tema prohweti poolt äraminekuks mingit abi ega toetust ei tule, tagasi oleks wõinud hoida pikka teekonda teadmata ilmanurka ette wõtmast. Aga midagi sellesarnast ei tulnud nähtawale. Kui miski asi sai Lasnamäe seiklusest kahju, siis usk imedesse

ja imekuulutajatesse. Paugu sai Maltsweti prohwetlik kuulsus, paugu said need wäikesed prohwetid, kes olid laewausu maltswettide sekka kannud ja õhkuma puhunud; paugu sai kõik see usklik-palwelik-luulelik ehtewärk, mis oli wäljarändamis-küsimusel maltswetlaste silmis ümber. See kirju, lipendaw-lapendaw ehtewärk häwines nende pilkude ees, aga asi ise jäi järele, muudkui paljalt, kainelt, labaselt seisis ta nüüd nähtawal. Nagu suure tahwli pealt wõidi lugeda: „Kes orjusewiletsusest tahab pääseda, see wõib seda, aga üksnes omast jõust. Abi ärgu oodatagu taewast ega maa pealt!

Nõnda oli ka „ärawalitud rahwa" waimulik Kaananiliikumine selleks saanud, mis ta õieti ja üksnes oli: majanduslikuks asjaks, kõhuküsimuseks. Ja et ta seks nende eneste meelest oli saanud, et tema ümber waimulikud ebahilbud maha olid langenud, siis hõõrusid maltswetid oma nägemahakanud silmad hästi selgeks ja asusid nõnda ettewõtte kallale, nagu oli ainult kohane: kainelt ja asjalikult. Talu wõi teenistus õigel ajal üles öelda — mõisast luba, kubernerilt pass wõtta — asumaa Krimmis ära kuulata — siis oma küüdi ja kuluga minema! See oli eeskawa, mida hakati samm-sammult täide saatma.

Et maltswetlaste Krimmi-liikumine säärase ilmliku pöörde oli saanud, siis hakkas ta aegamööda ka isikuid huwitama, kes sellest ususeltsist waimselt eemal seisid. See huwi oleks wõinud elawaks saada, kui Krimmi olude üle rahwa sekka õiglasi ja põhjalikke teateid oleks läinud, kui oleks laialisemalt kuulda saadud, kui odawasti Krimmis maad wõis rentida ja osta, mil määral kroonu asujaile abi andis, kuidas on mullapinna headus jne. Niisuguseid teateid, aga hoopis küündimatul määral, oli üksnes maltsweti-usulistel ning nendestki ainult wäikesel kildkonnal. Seepärast sattusid mittemaltswettidest ainult üksikud, ja needki pooljuhtumisi, Krimmi-liikumise sekka.

Üks niisuguseist oli Lõhmuse Taawet Kuglil.

Miski polnud loomulikum, kui et temasugune mees, kes oli kodumaa seaduste ja nende tegijatega eluaja karwupidi koos

elanud, siit kuhugi mujale igatses, kus walitseksid wähegi lahedamad olud. Wäljarändamis-kõmin äratas seepärast kohe tema tähelepanu, kui see talle möödunud sügisel, wäljaspool wangla müüre, kõrwu tungis, kõige pealt kõmin Samarasse rändamisest. Aga esiotsa ei wõinud ta asjale lähemale astuda. Seks oli ta, wangist tulles, liiga paljas mees. Teiseks hakkas Samara kohta hiljemini halba kuulduma, mis pidi, kui sellest osagi tõsi oli, ettewaatliku mehe mõtlema panema. Krimmi-liikumine jälle esines alul nii tölbi usulise narrusena, et Lõhmus sellele ainult käega wõis lüüa, seda enam, et „armu saanud hingede" kallist Kaananist ja tema oludest polnud nii hästi kui midagi teada.

Kuid järgnes aeg, kus üks kui teine põhjus kaotas makswuse. Lõhmus leidis wäljarändamiseks ainelise jõu ja sai Krimmi kohta wäljarändamisele julgustawaid teateid.

Seenepalu Andres lubas talle raha laenata.

„Kui sa senist wiisi edasi töötad," ütles see tõsine sõber ühel päewal Taawetile, „siis säästub sulle pool teeraha kewadeks isegi kotti ja poole wõid minu käest soada. Ai ehk jõuab sulle seemne ja hobuse hinna koa tagasi maksta."

Wiimast Taawet ei lootnud, sest iwaga Kiisa Mihkel oli waraliselt nii hästi kui otsas, aga sõbra laenupakkumise wõttis ta tänuga wastu.

„Ole meheks, kuid ega ma tea, millal ära jõuan tasuda..."

„Tasu, millal jõuad," oli Andrese wastus, „häda mul ei ole ja ilma ma ei jää."

„Kust sa seda tead — hakkan ehk jälle jooma?" naeris Lõhmus.

„Jood, mis jood — eks sa siis pea jälle wahet, nagu nüüdki," tuli ükskõikse rahuga Seenepalu peremehe musta habeme seest.

Andrese enda külge wäljarändamis-taud ei hakanud. Polnud ka ime, sest tal juhtus hea koht käes olema, kus ta käsi käis wõrdlemisi hästi.

„Niikaua kui ma kindlasti ei tea, et mõjal palju parem on, ei tahaks ma seda suurt tüli ette wõtta,“ oli tema arwamine. „Aga kui ma edaspidi kuulen, et mind soojal moal naerate, siis tulen kohe järele!“

Lubatud laenuga saawutas Taawet Lõhmus ainelise jalaaluse, mis talle wõimalikuks tegi ümberasumis-asjale läheneda. Ta haaras ettewõttest seda agaramini kinni, et talle mõned katsed selgeks olid teinud, et ümbruskonnas naljalt mõisa ei olnud, mis tema kätte weel renditalu oleks usaldanud. Seks oli ta kui mitmeti karistatud waras liiga tuttaw. Kaugemale asumise wastu oli jälle Anu, kes ei tahtnud omastest lahkuda. Parem nihkuda siis juba õ i e t i kaugele, Musta mere ääre, kui seal wähegi elada saab — sinna, kuhu tahtsid ka Anu omaksed ja usuosalised minna.

Asumaa kohta tõi Lõhmus omale teateid Orgmetsast, Kustaw Maltsi isa käest. Maltsi peremees andis talle poja kirja meeleldi lugeda ning lisas suusõnal juure, mis ta Kustawilt Tallinnas Krimmi oludest weel oli kuulnud.

Teated osutusid niisugusteks, et Lõhmuse otsus sealsamas ja sedamaid kindlaks sai. Ja see oli: Edasi, julgesti edasi!

Sest Lõhmus ütles enesele: Kui sealne maapind üldse midagi söödawat kaswatab — ja nägijate jutu järele kaswatab ta —, siis wõib saak seal mitu korda wähem olla kui siin ja põllumehe kõht saab ometi täis, sest tal pole suuremat osa oma tööwaewast orjuse ja maksude näol maa omanikkudele anda. Kolmkümmend kuni wiiskümmend kopikat tiinu eest renti ilma mingisuguse orjuse ja abiteota! See oli ju nagu „jumalamuidu“ kodumaa rendihindade kõrwal! Ja mõisniku wägiwalla alt lahti! Ei wahimeest witsadega ega haagikohtunikku keppidega! Selle hinna eest wõis ju kaubasse weel enamgi halba wõtta kui lage maa ning sügawad kaewud ja wahel sekka mõni liiga põudne suwi wiljaikaldusega!

Sest päewast peale oli Lõhmus Krimmi rändamise õhutajate killas. Hoolimata sellest, et tardusulisemad maltswetid tema kui musta minewikuga patulapse peale mitte just lahke

silmaga ei waadanud, tõusis ta oma wallas siiski lükkawaks ning juhtiwaks jõuks ärarändamise asjus, sest tema nupukat terasust märkasid ka „armu saanud hinged“ ning jätsid ühe wõi teise toimingu meelsasti selle ilmalapse kawatseda ja sooritada.

Tähtajaks, mil mõisadest passiluba anti, oli mardipäewaaeg, sest siis wõis mõisaülemus järele waadata, kas lahkuw peremees, kes koha jaagupipäewal üles öelnud, on ka taliwilja uue rentniku tuluks korralikult ja hea seemnega maha teinud. Kubernerilt saadi passid seepeale alles uuel aastal kätte.

Hoolimata kepikohtu ähwardustest ilmus mardipäewa eel 1861 Järwamaa mõisadesse rohkesti passitahtjaid, kes endid ka seal mingi kärkimise ega turtsumise läbi oma ettewõttest ei lasknud loowutada. Muidugi oli iga äramineja enne oma kohuseid mõisa wastu wõimalikult hoolsasti püüdnud täita, et mitte sellest küljest peatamiskonksu ei leitaks: talu wõi teenistus oli korralikult üles öeldud, maksud makstud, orjus tasutud. Suurem hulk lubakübsijaist olid muidugi need, kes sakste passikonksu tõttu tänawu kewadel minemata olid jäänud. Kättesaadud loakirjad toimetati sedamaid kuberneri kantseleisse Tallinna, kus härra von Ulrich mossis näol nad direktor Hieckischi kätte wiskas. Kuberneri ilmest ei olnud raske lugeda, et ta „neile koertele“ ennem keppi kui passi oleks annud . . .

Kuna ettewõte oli hulkade asi, mitte üksikute oma, ja asumaal maad seltskondade peale jagati ning minek sinna arusaadawail põhjusil hulgakaupa koos pidi sündima, siis ei saanud ärarändajad kuidagi mööda tungiwast wajadusest, ettewõtte korraldusfeks üldine koosolek ära pidada. Oli ju muu seas tarwis läbi rääkida ja ühisele otsusele jõuda, mil kombel tuleks asumaa Krimmis sinnarändajate jaoks enne rahwa teeleminekut wälja wõtta: kas waja passid seks otstarbeks postiga asjaomasesse ametikohta saata wõi aga saadikute kaudu. Wiimasel puhul oli waja saadikud ära määrata, nende mineku üle mõtteid wahetada, teekulud jagada jne.

Ei jäänud siis muud nõu, kui otsustati koosolek salaja pidada, saagu mis saab. Paar julget Albu meest astusid asja etteotsa. Ühe üksiku koha peremees, wa tubli Pearn Hein, oli walmis nõupidajaile oma katuse all, Mägede peres, koosoleku-paika andma. Salamahti läks Albust teistegi waldade wäljarändajaile teade koosoleku ajast ja paigast. Sügisese pimeduse warjul, talwekuu alul, koguti seepeale määratud õhtuks tasahiljukesi Mägede tallu ja peeti koosolek „kinniste uste taga" sama tasahiljukesi ära.

Nõupidamine wiis muu seas otsusele, passe mitte postiga Krimmi läkitada. Mitte ainult polnud postitalitus tol ajal küllalt usaldataw, waid terwe toiming ilma omapoolse wolimeheta, kellel oleks ka enesel asja kohta huwi, näis meestele käsituna. Ennem juba taheti suuremat kulu kanda ja passid saadikutega Krimmi läkitada. Leidus ka ustawaid mehi, kes walmis olid sääraseid kohuseid eneste peale wõtma — üks Albu wallast, kellele hiljemini weel paar „priitahtlikku" kaaslast juure seltsisid, ja teine Ahula wallast. Uue aasta algusel, kui passid Toompealt käes, pidid mehed teele minema, et Krimmist, niipea kui asjad joones, tarwiliste dokumentidega koju tagasi pöördida, mispeale siis rahwas kodumaalt pidi lahkuma.

Lõhmuse Taawet, kes oli koosolekul nii enese kui ka äia ja selle saunamehe eest, sai seal weidi ootamata kombel oma wana sõbra Aadu Wikerpuuriga kokku.

„Näeh, wõi sina koa Kaanani meeste hulgas!" naeris ta, pigistades küüraka rätsepa kätt. „Mis sinul siis siin wiga elada, et mööda moad-ilma hulkuma tahad minna? Oled jo prii nagu lind õhus ja kerge mamslitöö peal!"

Aadu pisikesed silmad kiiskasid rõõmust sõbraga kokkusaamise üle. Ta küünistas enese, kui nad peale nõupidamist minekut tehes toast õue astusid, otsekui takjas Lõhmuse käsiwarde kinni.

„Ega mul enesel suurt hulkumishimu oleks," kostis ta,

„seesama igaw torkimistöö seal, mis siingi. Aga näe, naine ei taha omastest maha jääda."

„Wõi Eltsel wanematest nii kahju?"

„Mitte wanematest — Mihkel ja Liisu wõiksid minna, kuhu tahaksid —, aga õdedest-wendadest on kahju."

„Ja sina, mees, kohe walmis naise toju täitma... koguni enese tahtmise wastu!" naljatas Taawet.

„Kuhu sa, hing, ikka peased!" tuli küüraka kurgust kuiw kõhin, millel sarnasust oli käo kädistamisega peale jaanipäewa. „Ja et ma nüüd koa sind, Taawet, näen minejate mestis," lisas ta rõõmsalt, „siis olen naise tojuga üsna rahul. Mis siin ikke peale hakata, kui need koa ära lähwad, kellega wahel mõistliku sõna juttu said puhuda!"

„Aga miks sa mind siis sinna weski poole rebid — minu tee läheb ju siit lepiku äärt mööda alla!" hüüdis Lõhmus, kes, nagu teisedki osawõtjad, jala koosolekule oli ilmunud, mis sündis muidugi sel ettewaatusel, et rohkearwuline kokkutulek wähem tähelepanemist ärataks.

„Sinugi tee läheb otse Wikerpuuri mõisa!" seletas Aadu otsustawal käsutoonil. „Woata mul isandat! Üks ainus kord oasta kohta — oli wist kewade — tuleb meele sõbra uksest nina sisse pista, siiski weel juhtub, et põle teist kodugi, ja nüüd arwab, et tema pääseb enne kahte-kolme päewa Albu mailt Kugli poole. Mul pealegi töö-waheaeg. Küll ma sulle näitan!"

„No, mul koa naine kodu... ja..."

„Ei su naisel ole kodu wiga kedagi! Külap teised Kugli mehed reagiwad, kuda nõupidamine läks ja mis seal otsuseks tegime... Sa ära mind wastareakimisega ilmaaegu pahandagi, Taawet, ega ma sind lahti ei lase. Just täna ei lase..."

„Mis sul siis täna on?"

„Kurat, mul wärske õlut kodu ja noor siga tapetud!... Wiin põle koa kaugel — soadan poisi kohe järele."

„Wiinad — õlled — sead! — — mis pagana maltswet sa sedawiisi oled!" hakkas Lõhmus naerma.

„Ma olen seda mõistlikku seltsi maltsvet," vastas Wikerpuur, „kes poastub ja palub, kui tarvis on, ja siis jälle jumala andisid maitseb, kui enam põle poastuda ja paluda... Ega ometi sina — taevas hoidku! — teist tõugu maltsvetiks ole hakand?"

„Mis siis oleks?"

„Kahju oleks, vend, kuradi kahju oleks! Sinuga on nii hea juua! Ühegi inimesega põle nii hea kortlit ja toopi tõsta kui sinuga! Märjukesel nagu teine maik... Olen teistega katsund — siis, kui ära olid, ja nüüd, kus eemal oled — mitte sinna poolegi! Ma vist põlekski ennast enne naisevõtmist võerutada jäksand, kui sel ajal sinuga tihemini oleksin kokku puutund..."

„No, kui see sulle nii suurt meelehead teeb, eks ma või siis tulla su märjukesi ja ossikesi häwitama!" otsustas Taawet lühikese arupidamise järgi. „Wa kibeda poolest olen viimane oasta küll pool maltsvetti old — koa just sellepärast, et oli hädaste tarvis — aga sinuga hulga aja takka jälle kord pattu teha — kes sellele suudab vasta panna!"

Ja haarates teineteist seltsimehelikult kaenlasse juhiti sammud „Wikerpuuri mõisa" poole.

Sinna viis tee esmalt põigiti üle lagendiku, mille keskel, väikese kõrgustiku laugul, seisis hollandi tuuleveski, pööras aga siis paremat kätt alla noore lehtmetsa poole, mille poolraagus ladviku tagant paistis Madise kiriku torn. Terve maastik oli nüüd kuuvalgega üle ujutatud. Nagu helendav sirp rippus poolkuu üla tõmmusinise kummi küljes. Kõik asjad, mis seisid lagendikul tema kriitkahvatu kuma all, heitsid pikki, veidraks venitatud, nagu ehmunud varje maa peale: veski mõistatuseliste tiibadega, viljarõugud lömitavate kõhtudega, heinakuhjad teravate varrastega, millel mütsid otsas, puud, hooned, roigasaiad. Kõik kehad ja kogud varjasid selja taga nagu midagi varitsevat, piiluvat, hüppel olevat. Kui mõlemad sõbrad metsa vahele jõudsid, torkas neil samal hetkel ühesugune tähelepanek peast läbi: hulk puid oli määritud

paatunud werega, nende hõre leherüü täis roostepunaseid laike. Tahtmata waatasid mõlemad mehed suurendatud silmil wargsi tagasi, mida nad aga järgmisel pilgul häbenesid.

„Küll on puudel tänawu sügisel punast!" kohmas Aadu.

„Enam punast kui kollast," ümises Taawet.

„Justku lihuniku põlled ripuwad..."

„Otsegu werised särgid tolgendawad..."

Hõbedane paiste nõrgus sõredast, kasina lehestikuga kaasikust läbi nagu sõelast, et jääda seda heledamal kumal nende puude külge peatuma, millel paksem lehekuub seljas. Need kuued olidki enamasti punased wõi punakas-kollased. Ja korraga oli lõhna tunda, metsast salaja imbiwat lõhna, mis harmoneerus selle wärwiga. Nagu oleks see lõhngi mõlematele samal sekundil tunduwaks saanud, nii äkitselt ja ühtaegu waatasid mehed jälle ringi — wilksti paremale, wilksti pahemale poole...

„Soame näha, kas jääb salajaks," pomises Lõhmus mõtteis.

„Hulk inimesi — ei tea," sosistas Wikerpuur, küsimata teades, mida seltsimees mõtles.

Sammusid seepeale waikides edasi. Waikides ja maha wahtides. Mõlematel midagi rõhuwat südamel. Teadmata, kust tuli. Nagu õhust. Nagu kuupaistest. Nagu sealt nende weripunaste puulehtede seest...

„No, eks sa reagi siis koa, kuda sa selle püha abielupõlwega rahul oled," wõttis Taawet mõne aja pärast naljatooni üles, et sellega nende meeleolule heitunud warju ära peletada.

„Oi, wennike, see on üpris magus põlw!" kostis Wikerpuur, tema püüdele wastu tulles selsamal toonil. „See on nii umbes kõige parem, mis inimesele elus osaks wõib soada. Ma olen ihust ja hingest naisemees."

„Iseäranis ihust?"

„Hingest koa!"

„Siis lepid naisega koa päewal kokku?"

„Igal ajal! Mul jo hea naine.“

„Eks igamees kiida oma kitse!“

„Mul on naine, Taavet, et otsi teist sihukest peerutulega!“

„Ei sa ole veel sugeda soand teise käest?“

„Kui olekssingi soand — ega ma sellepärast teda veel pahaks hakkaks laitma. Niisuguse naise käest võta hoobidki tänulikult vasta...“

Lõhmus raputas naerdes pead, heites tunnistava pilgu küüraka näole, mis vahtis õnnelikul muigel poolkuu kalgi valguse sisse.

„Või pekssugi eest annaksid teise käele suud! Mis tükis ta sulle siis nii ilmatu hea on?“

„Igas tükis.“

„Noh, nimeta ühtegi!“

Aadu mõtles, mõtles — ei tulnud aga mehikesele midagi meele.

„Ega seda siis nõnna oska teisele ette vuristada, nagu issameie-palvet. Tead ja tunned aga ise, et on hea, olgu mis tükis tahes! Hea on hea ja magus on magus — sinna ei või keegi midagi parata... Või kas sina ei tea, mis on hea ja magus?“

„Tean muidu küll. Aga kust sinu Elts on hea ja magus — —“

„Eks mina tea jälle seda!“ lõi Vikerpuur vaidlusel saba tagant. Mõlemate naer kostis kaasikust rõõmsa mõnuga tagasi.

Nad võisid umbes pool tundi sammunud olla ja lähenesid juba kaasiku lõpule, kui neile selja tagant korraga kabjaplagin kõrvu kostis. Keegi ratsanik sõitis neile kaunis kiirel traavil järgi. Varsti jõudis ta nende kohale. Mehed nägid raudja hobuse seljas, punase teki peal pikkade juustega ja viltkaabuga talumeest istuvat, kelle tinanupud musta kuue ees läikisid kuupaistel nagu varitsevad silmad.

Jalamehed andsid, teine teisale astudes, ratsamehele teed. See vaatas kähku ja teraselt kord ühe, kord teise otsa, tõukas

siis hobusele saapakannad kubemesse ja sõitis, ilma teretamata või muud sõna lausumata, meeste vahelt läbi edasi. Raudja rauad lõid kivide küljest sädemeid. Ratsalise uute vene saabaste sääred, ainult poolest saadik mustatud, valendasid hobuse tõmmu naha pealt tükike aega.

„Mis see siis õhta hilja veel mööda metsi kuukab?“ urises küürakas rätsep.

„Kes ta oli?“

„Kas sa's tund teist?“

„Ei näind õieti — va talitaja Jüri võih? Oli nagu tema moodi soelõug.“

„Wilk neh!... Kurat teab, mis ta jälle nuusib!“

„Sai ehk haisu teine...?“

„Ega sindrit ole uskuda!“

Jälle lõi meeste meeleolu pisut pilvitama ja nad astusid vaikides edasi, niikaua kui raudja kabjaplaginat oli eemalt veel kuulda. Siis tõi neile metsast välja jõudmine ja Aadu sauna nähtavaletulek teised mõtted. Wikerpuur sai armsa külalise pärast jälle lustakaks ja pani oma jutu-usina suu lõbusasti liikuma. Teadvus, et ka Elts Kugli külalise tulekust aiva rõõmu tunneb, elustas head mehikest nii, et ta meeleldi kepsu oleks löönud.

Servviku saun, mida Aadu ise oma uhkuses Wikerpuuri mõisaks kutsus, oli aset väikese küla viimase pere taga, põllumaa ja sarapuu-põõsastega kaetud aasa rajal, kitsa ällikaoja ääres. Seinapalkide ja katuseõlgede helkjas karv tunnistas, et hooneke on alles uus. Ka kambriaknakese neli tillukest ruutu, millest paistis punakas tulekuma, näisid veel selged olevat. Õues oli nii rohkesti hagu pinus, et Lõhmus pisikest pilget ei suutnud tagasi hoida.

„Kuule, Oadu, su hea ja magus naine ei võta sind vist enese juure magamagi.“

„Kuda nii?“

„No ega sul muidu nii külm oleks!“

Naeris ja tähendas käega haopinude peale.

„Ja, sooja me armastame," wastas Aadu, „aga mitte iseendi pärast. Sa ää unusta, et meil on koa pisikest peret."

„Wõi selle eest nii suur mure?"

„Selle eest neh."

Taawetil kribeles jälle midagi nöökawat keelel, midagi, mis puutus pisukese preili hellitawat hoidu, aga ta neelas selle alla, sest sõbra Wikerpuuri hääles oli liiga palju isalikku soojust ja sulawust...

Nad astusid saunaukfest sisse — Aadu ärewa hüppega eel, Lõhmus oma laia, raske kondiga aeglaselt järel. Umbne soojusewool lõi neile uksealwausest paksult wastu.

Lõhmusele kippus naer peale, kui ta wihtlemispalawuseni köetud ruumis ringi waatas.

Tuba pakkus põõnutawa puhkamise, lebawa laisklemise hubast waadet.

Kõik elanikud olid laatsakil, nii kahe- kui neljajalgsed.

Kolde ees pikutas küljeli, wäljasirutatud koibadega, keel suust wäljas, Aadu poissmehepõlwine koer, wa ühe silmaga Pouka, kes wanadusest ei wiitsinud wõõra peale enam haukuda. Leplikult tema lähedal, kambriläwel kõtutas kedrates süsimust noor kass kiiskawate wääwelsilmadega. Ahju kõrwal, wana kasukatüki peal, puss käes, aeles tukkumisega heitlew peerusüütaja, Wikerpuuri õpipoiss Siim. Kiisa luukur Mann, õel kewadest saadik lapsehoidjaks, sirutas seina ääres koikul lakke wahtiwate tühjade silmadega. Pildi tüsedaks keskeks aga oli meister Aadu auwäärt abikaasa oma tütrekesega wõi, nagu ta neid wahel tuttawate wastu nimetas: Wikerpuuri proua ja preili.

Need mõlemad laisklesid laias abielusängis, mis seisis ukse wastas olewas seinas, ahju lähedal. Proua suwatses seda teha ööriides — särgi ja tukuse seeliku wäel, rinnad, kael, sääred paljad. Ta laiskles laialt, pehmelt, paisuwalt oma paksu, walge, õitsewa kehaga, oma jämedate, ümmarguste liikmetega. Preilike — see siputas tal nagu tõuk külje all, musiwa, lutsu-

taiwa suukesega rippudes ema suure, kerkja rinna otsas, enesel teise jala warbad mänglewate sõrmekeste wahel.

Pereisa ilmumisel ei olnud wähemat kui erutawat mõju kõigi nende põõnutajate ja pikutajate kohta. Küllalt, et pöörati sugu pead wõi tõsteti wähe silmi. Oli selgesti märgata, et peremeest siin majas ei kardetud, walitsuse waljust ei tuntud. Liigutawat elu tuli laisklejate kehadesse rohkem alles siis, kui märgati külalist, kui Lõhmuse teretaw hääl peremehe selja tagant, ukse-esil walitsewa poolpimeduse seest kuuldawaks sai. Pouka pööras enese, walju niuksatamisega haigutades, kõhuli ja liigutas nuusutades ninasõõrmeid. Must kass tõusis üles ja tõmbas keha ringutades looka. Siim ahju kõrwal maas hakkas kerkima — kerkima, kuni ta wiimaks sai õnnelikult istukili, jäädes lahtise suuga wahtima. Mari hoowas enda selja pealt küljeli, ja kuna ta silmadega tunnistas külalist, nabis ta parema käega wargsi pead sügada.

Täiesti endisesse olekusse jäid aga „proua“ ja „preili“. Need ei lasknud endid oma näiteosades sugugi eksitada. Lohuste põskedega nosis wäike piimakaan walge, paisuwa nisa otsas imeda, ilma sisseastujaile ainustki pilku kinkimata. Imetaja lõi meestele silmad küll wastu, tundis wõõra waiguse peeru lõkendawal walgusel ka peagi ära, jäi aga mugawal hooletusel paigale, läkitades õemehele walged hambad ja laia, laisa naeratamise teretuseks wastu.

„Sul näikse hea põli olema, Elts,“ ütles Lõhmus, jäädes sängi ette seisatuma ja lastes pilku emast ja lapsest üle käia.

„Ega wäga wiga ole!“ naeris noorik ja sirutas talle käe üle lapse ja enda katmata rinna heasõbraliselt pihku.

„Sedasi õpid wiimaks laisaks.“

„Mis ma weel õpin — o l e n g i!“

„Kuule, Oadu, sa ää lase naist hukka minna!“

„Ega p r o u a t tohi keegi sundida,“ kostis rätsep, ajades kulmukarwad aukartlikult kõrgesse. „Kes omale proua wõtab, peab prouale andma, mis on proua kohus.“

„Kas kuuled nüüd!" muigas noorik Taaweti poole. „Ja sellega olen mina — wõid uskuda — wäga rahul!"

Mehed wabastusid peakatetest ja üleriietest. Kuna Lõhmus seepeale sängi lähedal järi peal istet wõttis ja Eltsega juttu westes piipu hakkas toppima, päterdas Wikerpuur rahutult ühest kohast teise, tuletades munas kana meele. Tema rõõm, head sõpra külalisena oma katuse all näha ja talle oma naisemehe-õnne näidata, oli liiga suur. Wõttis kaunisti aega, enne kui ta külalise wõõrustamiseks märkas samme hakata astuma.

Kõige eel toimetas ta kälile kambrist kobrutawa õllekapa kätte. Siis tuli wäikese lähkriga, rahakott pihus, ja hüüdis:

„Siim, wiks poiss!"

Siim, wiks poiss, wäänas ahju äärest pikkamisi kaela.

„Kas tahad wiis kopikat teenida?"

„Tahan küll!" Ja juba poiss jalul!

„Siis mine ja too wiina."

„Lett ehk juba kinni?"

„Mis sest! Eks koputa kõrtsmik ülesse ja ütle: Serwiku parun Wikerpuurile tulid wõerad — wiina peab saama!"

Poiss nühkis une silmist ja läks naerdes parunihärra käsku täitma.

„Mari, hea laps, sa tee tuli ülesse — ma raiun sulle kohe kuiwi puid."

Mari kobis haigutades ja ikka weel kukrunappa sügades kolkust, seejuures pikal mokal tasakesi porisedes:

„Nii kauaks jäädakse siis ära! Oota pool ööd ja hakka siis weel tuld tegema! Ei tea, milla inimene peab magama!"

„Sa ää pahanda ühtigi — näe, mis siin on!" Ja peremees hoidis tüdrukule kolm punapõsellist õuna nina alla.

Plika suu sedamaid kinni. Wõttis õunad ja hakkas pilpaid leelõukale seadma.

Kirwest, millega ta mõne puuhalu peeneks löönud, nurka

tagasi visates, lähenes Servviku parun seepeale pool hiilides proua sängile. Väike preili oli tissimise juba lõpetanud, nad mängisid oma pisikeste, vähisõrgade kombel liikuvate sõrmekestega pehme, valge nisa kallal, mis neile kätte jäänud.

„Võeras kaebas teel, et ta kere olla väga hele," tähendas Vikerpuur nii suud mööda sängi poole.

„Eks sa anna talle siis süüa!" tuli sealt vastus.

„Nooh, ega's võerale külma või anda ... Harva, nagu ta tuleb ..."

„Sunnid mind siis vist üles tõusma ja süüa tegema?! Ja ise valetab, et ega prouat tohi sundida!"

„Tasun koa proua vaeva aukasti ära," vastas Aadu alandlikult, kobas siis pisut aega oma varna riputatud kuue kallal ja tuli kamalutäie pirnidega tagasi, mis ta prouale ja preilile sängi viskas.

Naerdes hakkas noor naine oma lihav-ümmarikku hülgekeha, mis tuletas Taavetile hetkeks Malle meele, asemelt hoovama. Ta väänas, kui siputava lapse seina poole oli asetanud, ringutaval haigutamisel oma vähe kaetud ülemist keha, nii et mõlemad rinnad tikkusid särgi-august välja, ja sirutas lühikese seeliku alt paljad jalad ahvatlevate säärte otsas üle voodi ääre pikkamisi põrandale ... Mehi noorik ei häbenenud. Eks ta elanud ka juba kolmandaga abielus.

Natuke aega hiljemini algas Vikerpuuri mõisas pidu.

Toapoiss tuli viinaga, proua kandis hea pannitäie sealiha ja verivorsti lauale, majahärra täitis kapa uuesti õllemärjukesega. Siis asusid kõik lauda — härrased ja teenijad. Ja pidutsesid peaaegu hommikuni.

Oli aga lõbus. Nii lõbus, et Siim ja Marigi une unustasid. Seda nalja, mis tegid Servviku parun ja Kugli külaline!

Kui tõsisemad jutud aetud, hakkas viimane vestma lookesi, mis võtsid kuulajail iga kord naeruvee silmist. Aadu jälle moondas kõiksugu nägematuid rääkijaid võimatuisse kohtadesse. Ta va patune laskis Aniste papat kuumalt kerisest

pika jutluse pidada, millele Kerna mölder poluti alt wastu waidles; ta pani Madise õpetaja parsilt rahwast Samara ja Krimmi pärast noomima ja köster Fries'i, Aniste papa wäimehe, kanatoolist aukiitust laulma. Wahetewahel ajas suupilli, mille peale samuti meister oli, ja wiimaks, kui pidutuju õige kõrgel, wirutas põrandal wene tantsugi, nii mis kannad wälkusid. Kõik külalise auks ja omaste lõbuks...

Wõõras tahtis hommikul minema hakata, aga kes see laseb!

Hakati peaparandust wõtma — wõeti õhtuni. Ja siis — noh, siis oli kojuminekuks liiga hilja...

Selle päewa jooksul sai Lõhmus mahti paremini tähele panna kälimehe noort abielu ning tema majas walitsewaid olusid. Mis ta nägi, ajas talle tihti naeru peale. Serwiku saunas elas tõesti proua, aga härrat siin ei elanud. Härra oli proua ümmardaja. Kõige alandlikum ümmardaja. Ümmardaja, kes ei tunne muud lõbu, kui oma käskijat hellitada ja poputada. Ta tegi talle kõik ette ja taha — priitahtlikult, ilma käsku ja soowi ootamata. Taawet poleks palju imeks pannud, kui Aadu oleks Eltsele hommikul seeliku selga pannud ja sukad jalga tõmmanud — wõib-olla tegigi ta seda, kui nad kahekesi olid, — ja ta poleks imeks pannud, kui ta temale sängi süüagi oleks wiinud, mille ta ise walmistanud. Noorik tuletas meele nurganaist, kelle armsa elukese pärast mees on alaliselt mures.

„Kas ta sulle puru koa teeb?" küsis Taawet, kui nad Eltsega üksi toas olid.

„Küll ta teeks, kui ma tema puru sööks," naeris noorik wastu.

„Siis oled oma põlwega üsna rahul?"

„Ja, õemees, ma saan ju puhata."

„Kas sa's nii wäsind olid?"

„Olin wäsind!"

Ja noorik ei naernud enam. Ta priskest näost lendas werew wari üle. Pilgu oli ta ripsmete alla peitnud.

Huwitaw oli Taawetile ka Aadu ja wäikese „Maie-preili“ enam kui sõbralik wahekord.

„Näikse teine sulle õige asjaks olema!“ tähendas ta kord, kui isa tütrekest põlwel õnnelikult hüpitas, kuna ema ja teised kodakondsed eemal olid.

„Ime küll — ma ju tema wõlgnik!“ oli Aadu wastus.

„Wõlgnik — ?“

„Wõlgnik neh! Ega's mul ilma preilita oleks prouat!“

28.

Albu werefaun.

Kui Lõhmus järgmisel hommikul Serwikult lahkus, ei teadnud ta arwata, et sõber Wikerpuur tema külaskäigu nii ruttu tasub. Aadu ilmus juba teisel päewal Seenepalule. Aga mitte rõõmsa külalise naeratawa näoga, waid tõsiselt, widusel otsaesil.

Ta tõi halbu uudiseid Albust.

Mägedel peetud koosolek oli ülemusele ilmsiks saanud. Asi oli haagikohtunikule palawalt ette kantud. Araandjat polnud palju waja otsida. See seisis teisegi walla inimestel, kes tundsid Albu olusid ainult eemalt, kohe mõttes, sest Seenepalu peremees ja Lõhmus hüüdsid enne weel, kui Aadu mehe nime maininud, nagu ühest suust:

„Ega wist keegi muu kui wa Willk!"

„Tema neh," wastas Wikerpuur. „Nägime teda ju Taawetiga ise koosoleku-õhta nuuskimisekäigul... Juba teine hommiku wara kihutand teine Ahulasse aagrehi jutule."

Albu talitaja Jüri Willk polnud mitte ainult kui sakste ees roomaja ja oma ametis kui mõisa ja haagikohtuniku truualandlik ja üliagar käsutäitja üldiselt tuttaw, waid ka kui maltswetiusuliste isiklik del waenlane. Ta wihkas neid kitsarinnalise wagatseja wisa sallimatusega, sama wäiklase fanatismiga, nagu wennastekoguduse juhtiwad waimudki. Muidugi waatas ta siis ka nende wäljarändamisliikumise kui karistusewäärt jõleduse peale, mille wastu wõitlemises ta ülemust püüdis toetada, seda enam, et ta kui ilalakkuja lootis sellest enesele ka isiklikku

tulu. Sest kes käib wägewategaa käsikäes, on nii mõnegi nende poolt tulewa kurja wastu teatawa määrani kaitstud. Ka oli auahnele mehele muidugi kõdiks kuulda ülemate suust enda kohta kiitust.

„Oleksite wõind küll parem mõnda teise kohta kokku minna, kui just selle nuuskuri piirkonda," arwas Seenepalu Andres wihaselt.

„Oli ju kõik täiesti salaja toimetud — ustaw inimene wiis ustawale inimesele kutse, üksik talu, kuhu kokku tuldi, õhtune aeg — —, kes wõis siis arwata!" wastas Wikerpuur rõhutult.

„Mis on siis nüüd tulekul?" küsis Lõhmus.

„Mis muud kui peasüüdlaste nahk wastaku! Peasüüdlasteks peetakse muidugi Mägede peremeest, kelle katuse all oli koosolek, ja Joagu Toomast, kes kutsus inimesed kokku. Jüril koa see mees teada. Kurat teab, kes talle ninasse pistis. Juba mõlematel käsk käes ilmuda tunahomme aagrehi ette. Eks ole teada, mis neid seal ootab!"

„Kurat, nende eest peaks midagi tegema!" hüüdis Lõhmus kähku, kuna ta käed otsaesi wastu lõi.

„Sellepärast ma just tulengi," ütles rätsep. „Wõite isegi arwata, et Pearn ja Toomas on hirmu täis. Kardawad elu ja terwise eest, sest ega ole kerget nuhtlust loota — saksad ärakippujate peale jo wäga wihased. Tulen Pearna ja Tooma nimel sõna tooma — nad paluwad südamest, et kõik need, kes koos olid, selsamal päewal koa aagrehi juure läheksid, nendega ühes..."

„Ja siis?"

„Noh, arwawad, et palwe ehk aitab, nende endi ja kõigi teiste palwe nende eest."

„Aagreht annab nüüd armu!" tähendas Andres pead wangutades.

„Kui mitte päris armu — seda ei looda mehed isegi —, aga ehk wähendab ometi natuke hoopisi..."

„Siis soate ehk wiimaks kõik!" hüüdis Andres. „Nüüd nad weel ei tea, kes kõik koosolekul olid, aga siis näewad teid

oma silmaga, ja igaühte ootab tuline saun, ilma et Pearn ja Toomas nuhtlusest peaseksid..."

Taawet ja Aadu waatasid arupidawalt teineteise otsa.

„Aga midagi peame ometi ette wõtma," tähendas esimene algawa ärewusega. „Neid üksi weristaja küüsi saata, pealegi nõnna-öelda meie kõigi eest — see ei oleks wist õige..."

„Ja et nad meid nii wäga paluwad kaasa minna," lisas Aadu, „ja sellest omale head loodawad, siis..."

„Muidugi, muidugi, — ma ei taha jo palujate lootust aidata nurja ajada ega teie nõule, kui seda ise heaks arwate, wasta astuda," ütles Andres wahele, „waid püüdsin aga otsusele soada, kas teie selle nõu asemel midagi paremat ei wõiks leida. Aga ma näen ära, et midagi muud ei ole. Wägise te neid nuhtluse alt peasta ei soa — peate siis juba palwega wähemalt katsetki tegema."

„Pearn arwas weel, et peaksime kohtuhärrale hästi ühel meelel püüdma tunnistada ja seletada, et me koosolekul jo miski kurja nõu ei arutanud, waid aina aru pidasime, kas ikke maksab meil ära minema hakata wõi mitte ja kuda seda tuleks ette wõtta. Ja kui hästi alandlikult palume ja kinnitame, et me teine kord enam kohtu käsust üle ei astu..."

„Kurat, ega minulgi palju lootust selle kiunumise peale ole," lõikas Taawet rätsepa jutul saba maha, kuna ta rusikaga põlwe peale lõi. „Mis aagreht sest kuulab, kas me head wõi kurja nõu pidasime — tema meelest on ju kõik kuri, mis me sakste keelu wastu teeme. Aga ma arwan, Pearna ja Tooma palwet ei tohi me täitmata jätta. Olid nemad head mehed ja kandsid hoolt, et meie oma asja pärast nõu saime pidada, siis peame meie koa mehed olema, kes neid hädas üksi ei jäta. Ma ei tea küll, mis me Ahulas õieti peame reakima wõi tegema, aga süda ütleb, et sinna peame minema, tulgu wälja, mis tuleb."

„Siis ole hea mees, Taawet, ja anna kutse teada koa teistele oma küla inimestele, kes Mägedel käisid," ütles Wiker-

puur minekut tehes; „mul on weel mitme kaugema juure sudida ja pean koju minnes pika ringi tegema."

„Ei sa peata meil siis ühtigi?"

„Põle aega, wennas! Teiste asi kipitab südames." —

Ehk küll teisedki koosolekust osawõtjad haagikohtuniku südame pehmendamisele suuremat lootust ei pannud, teades, kui wäga seisid wäljarändamis-himulised maltswetlased sakste wiha all, leidis karistusekartjate palwe siiski igal pool wastukõla ning suurem osa oli ilma pikema arupidamiseta walmis neljapäewal Ahulasse minema — wabatahtlikult lõwi koopasse. Mitte üksnes ei sundinud wäljarändajaid lihtne ühistunne ning inimlik kaastunne seks taga, waid nende seas oli küllalt ka neid, kes waatasid asja peale usulisest küljest, kes tundsid endid oma usu pärast tagakiusatuna ja kellele tegi meelehead oma usu ning selle tunnistajate eest wälja astuda ja ka kannatada, kui waja. See suruski talupoja otsatu kartuse haagikohtuniku eest, kes ju neid kui oma keelust üleastujaid kõiki süüdlasteks pidas, mitte Pearnat ja Toomast üksi, nende rinnas maha ja meelitas nende suust julge tõotuse: Me tuleme!

Tulidki. Umbes wiiskümmend meest kogunes kohtupäewaks Ahulasse.

Mõlemad kaebealused, hirmu pärast näost hallid, tõmbasid pisut kergemalt hinge, kui armupalujate salka nägid suurenewat. Neil oli tõesti see uppuja õlekõrre usk, et see nende süüdi kohtuniku ees wõiks wabandada, mida rohkem neil on kaassüüdlasi, ja et kohtuniku südant palju suid ennem suudab liigutada, kui nende eneste kaks. Ühe ja teisega tasakesi kõneldes, siin nõu andes, seal nõu küsides käisid Pearn ja Toomas meeste seas ringi, kes seisid salgakeste kaupa mõisa õues, sest kohtu algamiseni oli weel aega. Muidugi tõusis maltswettide musthallist kogust sel puhul nii mõnigi tungiw palwesõna ja appihüüe tuhkru taewa poole, kus pidi elama see, kes ju wõimu poolest haagikohtunikustki üle käiwat ja ilma kelle tahteta warblane katuselt ei langewat. Kui ta just imet ei tihka teha ja

mõlemat nuhtlusealust peksupingilt nägematuil kätel ära kanda, siis võis ta ometi nii paljude ukslikkude palvele soovitavat mõju kohtuniku kohta anda...

Mõisa õue kogunenud maltsvettide rohke hulk ei jäänud haagikohtuniku ümbruses mitte nägemata ja kohtunikule teatamata. Selle eest kandis muude seas hoolt juba Jüri Wilk, kelle vagusi varitsev nuuskurinägu kord siit, kord sealt nähtavale tuli. Aga kohtus tehti, nagu ei pandaks halli- ja mustavatimehi tähelegi. Mõlemad kaebealused kutsuti, kui härra von Grünewald kohtulauda ilmunud, varsti ette ja kohtupidamine algas.

See oli lühike ja lihtne, sest et kumbki oma süüdi ei salanud; aga lühike ja lihtne oleks see ka vastasel puhul olnud, sest keda haagikohtunik tol ajal karistuse alla tahtis mõista, selle mõistis ta salgamisest ja headest tunnistustest hoolimata karistuse alla. Ka polnud kohtualusel kaitsjat, kes kohtumõistja kallist aega oleks viitnud.

Pearn ja Toomas kaitsesid endid ise, nii hästi kui mõistsid ja niipalju kui kohtunik sallis. Palju seda sallimist just ei olnud, sest härra von Grünewald, see endine karm ohvitser, ei vihanud midagi nii väga kui käsualuste „lougamist". Ohvitserina oli ta soldatitelt tumma käsutäitmist ja sõgedat alistumist nõudnud, haagikohtunikuna nõudis ta sedasama oma käpa alla sattunud talupoegadelt. Siiski said mõlemad kaebealused endi vabandamiseks mõne alandliku sõna ikkagi öelda.

Nad juhtisid muu seas „kõrgesti austatud aagrehikohtu" tähelepanu sellele, et väljarändamine pole uue talurahvaseaduse järele mõisniku loa ja kuberneri poolt antava passiga, ju keelatud. Kooskäijatel olnud mõisaload seaduslikul ajal välja võetud, sellepärast arvanud mehed, et nad oma äramineku üle koos ka nõu võivad pidada. Oli ärarändamine lubatud, siis pidi nende arust selle üle nõupidamine ka lubatud olema. Ja oli nõupidamine lubatud, siis ei võinud Mägede Pearnast ülekohus olla, et ta ärarändajad oma tallu laskis kokku tulla,

ning Jaagu Toomast mitte kuritegu, et ta meestele teatas kokkutuleku aja.

„Aga minu keeld!“ kärgatas haagikohtunik wastu. „Iga kooskäimine ja nõupidamine oli teile minu poolt kõwasti keelatud!“

Missugusel õiguslikul ja seaduslikul põhjusel haagikohtunik walitsuse poolt lubatud wäljarändamise wastu säherduse erikeelu oli annud, selle järgi ei julgenud kaebealused muidugi mitte pärida, et lõwi mitte ärritada.

„Me mõtlesime,“ kogelesid nad, ikka sama lõnga korrutades, „me mõtlesime, et kui me miskit kurja nõu ei pea, miskit nõu, mis on seaduses keelatud, ja ei pea koa mitte maltsweti usu palwetundi, mida saksad ja kirikhärrad ei salli, waid reagime oma kodustest asjadest, ükski oma kodustest asjadest, oma äraminekust wõi siiajäämisest — —“

Aga juba pani uus kärgatus meeste suud kinni:

„Jätke oma rumal wale! Kas teil oli minu keeld teada wõi mitte?“

„Oli teada.“

„Ja teada oli teil ka, et haakenrihtri-härra keelud ja käsud peawad teile pühad olema?“

Jaataw waikimine.

„Siis olete häbemata wastahakkajad, kes kohtu ees ei tohiks lõugu lahtigi teha!“

Nüüd katsusid mehed härda palumisega õnne. Aga kohtunik tegi, nagu ei kuulekski neid. Neile selga pöörates wahetas ta kirjutaja Embeckiga mõne sõna saksa keeles, soris pisut üht raamatut laual, kõndis, käed püksitaskus, paar korda waljusti kriuksuwate saabastega üle toa ning wiskas siis, jälle meeste poole pöördides, kohtuotsuse neile lühidalt näkku:

„Sada wiiskümmend hoopi kummalegi!“

Kui mehed weel midagi julgesid niuksatada, mürtsus neile kohtukulli tagant kõrwu:

„Wait, wastased koerad! Wõi tahate kaksada täis saada?“ —

Niipea kui raske karistusemääraga kohtuotsus väljasootajaile teatavaks saanud, astusid mõned mehed kohtutuppa, et koosolekust osavõtjate nimel haagikohtuniku-härrale nuhtlusealuste heaks palvet esitada. Oli nimelt paremaks arvatud mitte terve suure meestesalgaga kohturuumi tikkuda, mida kohtunik oleks võinud ähvarduseks pidada või muidu vääriti mõista, vaid esiti väiksema saatkonnaga õnne katsuda.

„Mis t e i l tarvis on?" küsis härra von Grünewald, enda valkjat pead tõstes, kuna ta oma suure, tugeva keha hooletult sugu meeste poole väänas, kes alandlikult, kübarad näpus, ukse ette seisma olid jäänud.

Mehed lähenesid kohtulauale ja üks vanadlane Orgmetsa peremees võttis sõna. Kõigiti mõjuvalt, sisemise soojuse ja härduse kandel, tõi ta palve mõlemate verise nuhtluse alla mõistetud seltsimeeste eest kuuldavale. Pearn ja Toomas olevat ju teiste äraränbajate soovil, ainult sõbraliku lahkuse pärast, seda teinud, mis neile nüüd raskeks süüks on saanud, ja ilma ise aimamata, et säherdune kokkutulek ka nii valjusti keelatud võiks olla, koosolek, kus tuttavad inimesed üksteisega oma majapidamis-asjadest juttu ajavad. Haagikohtuniku poolt õnnetuile pealepandud nuhtlus võivat neil, kes mõlemad on naisemehed ja perekonna-isad, maksta tervise, nad hauda viia. Seepärast näidaku kõrgesti austatud kohtuhärra nende vastu armu üles, kinkigu neile karistus või vähendagu vähemalt hoopide arvu. Seda paluda temalt alandlikul ja nutval südamel kõik muud keelatud koosolekust osavõtjad, kes täna siia kokku tulnud.

Ka teised mehed ütlesid, mis kellelegi lepitavat ja liigutavat meele tuli. Nende nägudelt, nende silmist, nende kehaseisust paistis välja nii palju ligimeslik-kõrget, nii palju hingelik-õilist, et see iga teise kohtumõistja suust vähemalt mõne heldiva, kahetseva sõnagi kuuldavale oleks meelitanud.

Härra von Grünewald vaikis.

Jäiselt, põlglikku rahuga, piigese iseteadvusega.

Feodaalhärra rind ei olnud vastuvõtlik soojemaile, inim-

likumaile tundmusile orjade kohta, kes walitsewa wõimu wastu oli söandanud näppu tõsta. Joowastunud wiha süttis wägiwaldlase põues põlema wastasekst saanud mahasurutu wastu ja tiiras himu täidab teda niisugusele kätte maksta — mida metsikumalt, seda lõbusam. Midagi sellesarnast oli lugeda ka mehe palgelt, kes siin isewalitsuse kulli kaitsel, relwastatud keppide ja witsakimpudega, kaitses enda ja oma seisusewendade ainelisi tulusid, kindlustas nende ainuwõimu puutumatust walitsuses maa ja rahwa üle.

Junkur von Grünewaldi pilk andis armupalujaile waremini wastuse kui ta suu. Ja ses pilgus oli rohkem sees kui ta sõnades.

„Minge aga koju, mehed, ja oodake, kuni ma teid ise kutsun," ütles ta rahuga, mis lõikas meestel nagu külm nuga südamest läbi. Ja kui nad weel midagi tahtsid wiiksatada, põrutas ta jalga wastu maad ja ta käsi näitas neile nii ähwardawalt ust, et nad paremaks arwasid toast kobida.

Wäljasolijad lugesid juba nende nägudelt, mis wastuse nad tõid.

„Kõwaks jäi?"

„Nagu kiwi... Ei wõta jutukski."

„Mis ta siis ütles?"

„Kuulutas koa meile endile kohtupäewa ette."

Mehed astusid nõupidamiseks kokku. Jõuti otsusele, oodata, kuni kohtunik tuleb toast, ja siis palumist korrata. Terwe rahwakogu, wiiskümmend meest, pidi walju mehe südame peale palwetega tormi jooksma.

Ei kestnudki kaua, kui haagikohtunik astus pealekaebajaga, Albu talitaja Jüri Wilkiga, ning mõlemate nuhtlusealustega kohtutoast wälja. Kohe piirasid maltswetlased ta ümber ja uuendasid mitme ja mitme sõnaka suuga oma palwet. Kohtunik kuulis nende hääli wärisewat, nägi pisaraid nende silmis, pani tähele nende alandlikku wabisemist tema isiku, tema wõimu ees — ta jäi kõwaks!

Sõna lausumata tahtis ta nende wahelt läbi minna, küünarnukkidega enesele teed tehes, nendest üle mujale wahtides. Aga palujate wisadus oli suur, lakkamata nende lapsik lootus, et ju saksa ja haagikohtuniku põues ikkagi süda tuksub. Nad läksid selles wisaduses ja lootuses nii kaugele, et langesid wägiwaldlase ette põlwili. Kõik peale mõne üksiku, kes seda põues põlema löönud wiha pärast teha ei suutnud...

Nad põlwitasid, pead paljad, mõisa porises õues ringi tema ümber, tõstsid ristis käed tema poole ja palusid ning anusid teda nagu jumalat. Aga nüüdki weel polnud tal nende jaoks ainust sõna ega ainust pilku, millel midagi tundlikku juures oleks olnud, midagi elustatud rinnast pärit olewat. Tema nägu awaldas üksnes kõrki tuska, ta tundis enese tülitatud olewat, suurtsugu mehe meelepaha warjutas ta otsaesi ja kiskus ta kulmude wahele kortsud. Tummalt sammus ta põlwitajate sõõrist wälja, lähemast palujast oma pikkade koibadega üle astudes. Ta kõndis otsekohe peksuhoone poole, kus nuhtluse sooritus kohtualuste kallal pidi algama.

Kas *weel* paluda?

Kas ikka *weel* selle inimese südant ja hinge otsida?

Midagi otsida, mida ei ole?!

Talupojad oma kohtlases lapsikuses, oma rumalusesüütuses, otsustasid edasi otsida, kuni wiimase silmapilguni... Nad kobisid maast üles ja paljaste peadega järele minnes mõisnikkude seaduslikule wolimehele nurusid ning mangusid nad edasi, ikka uuesti korrates mitu korda enne kogeldud lausekatkeid ja üksikuid sõnu...

Haagikohtunik oma kaaslastega oli jäänud nuhtlusehoone ette seisma. Kuna peksumees sisse astus, et nuhtluseaparaati walmis seada, andis härra von Grünewald nuhtlusealustele rahulikul ja kindlal toonil käsu neile järgi minna.

See sündis. Mõlemad ohwrid, nägudel surmakarw, järgnesid wankuwal sammul timukale. Ukselt waatasid weel korraks oma meeste poole tagasi. Pearna suu liikus, nagu tahaks weel hüüda. Tooma käsi tõusis, nagu tahaks weel kutsuda.

Aga kumbki ei saanud oma mõtet enam arusaadawaks teha, sest haagikohtuniku kärataw hääl tõukas nad kuurialuse wärawast sisse. Maltswettide sekka maha jäi ainult õnnetumate wiimane waade. Aga see waade pani were meeste südametes käärima.

Armupalujate alanduses wingerdawa salgaga sündis korraga muude.

Keegi ei põlwitanud, keegi ei küürutanud, keegi ei palunud enam. Keegi ei seisnud wägewaima kepikohtuniku ees enam palja peaga. Nende põlwed ja seljad lõid sirguma. Nende palwekäed kiskusid end rusikasse. Nende kahwatunud nägudelt hakkas paistma roomawa alanduse asemel midagi mehisemat, jõulisemat. Oli näha wälkuwaid silmi, oli kuulda kiristawaid hambaid. Summutatud sünge toon, teadmata kelle suust, hammaste alla muljutud wihase urisemise sarnane, käis kogust läbi.

Kas märkas kohtunik seda muudet?

Kui ta seda oma silmaga ei märganud — pööras ta ju salga poole selja ja tegi, nagu poleks neid inimesi olemaski —, siis aimas ta wist midagi. Sest niipea kui esimene ohwer, Pearn Hein, kuuri all paljastatud ihuga pingile oli seotud ja peksumees witsakimbu kätte haaranud, astus härra von Grünewald talitajaga uksele wahti. Laialt jäid mõlemad awauke ette seisma, nagu lahutawaks tõkkeks armupalujate ja nuheldawate wahele.

Aga see tõke oli liiga nõrk.

Ta wõis wagusaid tallekesi tagasi hoida, mitte wihaseid inimesi.

Mitte inimesi, kelle hingelise sisemuse oli kiwine halastamatus mässama pannud.

Waewalt olid nuhtluseruumist kuuldawale tulnud esimesed matsuwad löögid ja pekstawa esimesed walukarjatused, kui senised palujad muutusid nõudjateks, senised kannatajad wõitlejateks, pealetikkujateks. Elu kähwas korraga nende kogusse, liikwele ärkas äkitselt terwe salk. Ilma et ükski juhiks, oleks

heitnud, ilma et kellegi suust oleks tunginud kutsuw, ergutaw, hüüe, teadsid silmapilgul kõik, mis neil on teha. Räsinal, külg külje wastus, häält tegemata, sõna lausumata, wajus terwe jõuk peksuhoone ukse poole, puhus hirmukohtuniku ja äraandja piitade wahelt ja piiras ümber peksupingi nende ohwri ja timukaga.

Lähemal hetkel oli kinniseotud mees pingilt lahti päästetetud ja peksumehel witsakimp käest kistud. Witsakimp lendas Jüri Wilkil, kes sulase Jaan Wilde käest rüsinas hea müksaku saanud, nii et ta tuigerdas ruumi sisse, wihinal üle pea. Timuka tõukas Taawet Lõhmus tagasi, nuhtlusealuse wõtsid tema lahtipäästjad, Liiwa Mart, Jaan Wilde, prohweti wend Tõnu Malts ja mõned teised, eneste keskele ...

See kõik sündis nii kähku ja niisuguse innuga, et agaramad tegelased, need, kes nuheldawa peksupingilt lahti päästsid, selgemalt silma ei hakanud. Ainult Maltsweti wenda, Matsi peremeest Maltsi, keda Ahula saks näolt hästi tundis, oli härra von Grünewald tähele pannud. Wiha pärast kahwatunud, aga wastuhakkajate ülewõimu tõttu targu tagasihoidlik, waatas ta eemalt Maltsi peale ja ütles surutud häälel ainult:

„Tõnu, mis sa n ü ü d tegid!"

Siis pöördis minema, kutsudes talitajat kaasa.

Kiiresti sammusid mõlemad üle õue härrasmaja poole. Neile järgi puges tööta jäänud peksumees.

See oli põgenemine.

Haagikohtunik oli talupoegade nägudelt küllalt lugenud, nende pilke küllalt mõistnud. Ta oli selgusel, et ta oli piirini jõudnud, kus ka jalge alla tallatud uss hakkab wägiwallale wastu wingerdama, kus alati alistuw kannatuski katkeb, käsutäitlik orjameel üldse lõpeb. Ja ta arwas paremaks taganeda. S e d a p u h k u. Kehajõulise üleWõimu eest. Seniks, kui ta o m a füüsilise wäe ning wõimu on korraldanud ja wõitlusele hüüdnud.

— — — — — — — — — — — — — —

Kuna päästjad ja päästetud mõisast lahkusid ja igasse külge laiali läksid, oli haagikohtunik oma truu sulasega kohtutuppa tagasi saabunud, kus sedamaid algas kibe kirjutamine.

Hakati mässajate nimekirja walmistama.

Sest mõisniku keeli oli see, mis Ahulas praegu sündinud, mäss. Selge, puhas, wõltsimatu mäss. Mäss, nagu kõik endised mässud.

Mäss oli mõisniku keeli see, kui mõni aasta waremalt Mahtra talupojad endid wõõriti mõistetud seaduse pärast ei tahtnud lasta wigaseks wemmeldada. Mäss oli see, kui Anija talupojad paar kuud hiljemalt sellesama wigase seaduse kohta kuberneri käest seletust läksid paluma. Ja mäss oli, et nüüd salk Madise kihelkonna talupoegi, kes tulnud haagikohtunikku paari seltsimehe pärast põlwili paluma, selle kohtuniku südametõwaduse tõttu hetkeks eneseiwalitsuse kaotasid.

Mitte talupoja wastuhakkamine mõisnikule ning tema politseile, waid mäss ülemuse, mäss walitsuse wastu!

„Riiklik kord" oli hädaohus!

Walitsuse autoriteet oli wankumas!

Seepärast „tarwilikud abinõud" käsile, et riiki ja walitsust ohu eest hoida!

Need tarwilikud abinõud aga olid — sõjawägi...

Weel samal päewal läks Ahula mõisniku von Grünewaldi poolt kiirkäskjalaga Eestimaa kubernerile Tallinna nõue, läkitada sedamaid sõjawäge Järwamaale — mässama hakanud wäljarändajaid „waigistama"...

Härra von Grünewald oli asjalik-tõsine, pannes see nõue ametlikult paberisse.

Ja kaine peaga oli ta ka.

Ja mitte liiasti ärritatud.

Üsna rahuliku, kindla käega kirjutas ta, saadetagu temale sõjawäge appi. Ning pani kirja suure, kodus lõigatud kohtuümbriku sisse, tilgutas hulga ametlikku lakki peale, wajutas päratuma pitseri otsa ja saatis kullerküüdiga linna. Kõik nagu kord ja kohus, kui riik hädaohus, kui walitsus hukatuse äärel...

Miks ka mitte! Teadis ta ju, kellele ta kirjutas. Teadis, ta ju, et mees, kes kirja loeb, teda mõistab. Et sellele ei tule meelegi kirja lugedes naeratada, peab wangutada, suuri silmi teha.

Härra von Ulrich teadis ometi, nagu härra von Grünewaldki, mida tähendab mõisniku keeli „mäss" ja et mässajate wastu saadetakse sõjawägi. See mäss aga pidi härra von Ulrichile seda mõistetawam olema, sest et see oli wäljarändajate mäss, nende kuritahtlikkude isikute mäss, kelle kahjulikkude püüete wastu wõitles teiste sakste seas ka kuberneri-härra von Ulrich.

See mäss tuli ju nagu kutsutud!

Nüüd wõis hakata Krimmi-haigust hoopis tõsisemalt rohitsema. Nüüd wõis talupoegade seas niisugust hirmu sünnitada, et nad mõtlewad Krimmi peale ainult weel wärisedes. Muidugi mõjub see kõrwalt ka Samara-tõbistesse ja üldse kõigisse paguhimulistesse orjadesse...

Haagikohtunik saatis mässu suhtes weel palju muid kiirkirju sel päewal wälja. Need läksid ümbruse mõisapolitseidele, sinna, kust isikud, kes Ahulas täna mässu tõstnud, pärit olid. Mõisapolitseidelt nõuti, nad wõtku mässajad, kelle nimed üles anti, jalamaid kinni ja saatku seotult Albu mõisa. Sest Albus, kus salakoosolek oli peetud, arwas härra von Grünewald olewat mässupesa, mis siis ka omane oli hirmusünnitamis-paigaks. Mässajate nimekiri oli enne seda Jüri Wilki abil juba kokku seatud. See hea mäluga juudas oli kõik mehed salgas ära tunnud, kuna haagikohtunikule enesele harwa mõni tuttaw nägu silma oli puutunud.

Kohe peale seda algas Järwamaa waldades, eriti Madise kihelkonnas, lõõtsutaw kihutusjaht mässuliste maltswetlaste peale. Keda kodust ei leitud, see otsiti peljupaigast üles, ja kõik saadeti seotud kätel, nagu riigikukutajad kunagi, Albu mõisa. Aga ei püütud mitte üksnes neid, kes Ahulas „mässamas" olid käinud, kes haagikohtuniku peksukuuris riigi- ja seltskonna-

korra ümber lükanud, waid ka paljusid teisi, kellel muud kuritahtlikku jõledust hinge taga ei olnud, kui et nad tahtsid wälja rännata. Mõisnikkude rõõmus klaperjaht käis lihtsalt kõigi kodukoldest tüdinenud isikute kohta, kes asjaomases liikumises wähegi tuttawaks saanud. Teadmata on, kas haagikohtunik oma kiirkäsule sellise näpunäite juure oli pannud wõi arwasid mõisahärrad isegi nüüd paraja pilgu tulnud olewat nende isaliku hõlma alt äraigatsejaile natuke erikorralist õpetust anda.

Saksad sattusid niisugusesse sadismiwaimustusse, et paljud enestele sel puhul ka kodus peksupeod walmistasid. „Peaaegu igas mõisas peksti maltswette," jutustas autorile üks Madise kihelkonna talupoeg. „Ei olnud muud waja, kui et sa maltswet olid ja keegi wastane su suust Krimmi wõi Samara nime ütles kuulnud olewat." Purdi mõisas olnud peksujoowastus nii suur, et keegi hallilt rõiwastatud möödamineja mõisa juurest kinni wõetud ja ühes teistega waeseomaks pekstud. Pärast tulnud wälja, et wõõras mees maltswetiusuline ega Krimmi-himuline ei olegi. Ta ihu olnud nõnda lõhutud, et Paidesse tohtri juure weetud, kus tal witsaraod liha seest wälja wõetud. Tohtrilt koju sõites surnud mees teel ära ...

Niisugune metsik tagakiusamine puhus maltswetiusuliste seas paiguti leegitsema märtriwaimustuse, kannatamisõndsuse. Nad ei nutnud ega kaewanud, nad rõõmustusid. Nad olid õnnelikud, et said oma usu eest wastaste õelust ja piina maitsta. Nad wõrdlesid endid esimeste ristiusulistega ja kahetsesid ehk wahest, et sakstel ei olnud lõwisid ja tiigreid käepärast, kelle ette neid heita. Albu mõisa poole liikus seotud maltswetlaste salku, kes teel waljusti ja särawail silmil laulsid: „See aeg on tõest' ukse ees". Salk hüüdis salgale, üksik üksikule julgustawaid sõnu ja pühakirja-salmikesi wastu. Albu mõisa õues kajas korraga ühest suuremast jõugust, milles oli ka palju meestele kaasa tulnud naisi, tuttawast Luteri wõitluslaulust salm: „Ja oleks ilm täis kuradeid". Üks suur, halli habemega mees sirutas käe kõrgilt ja wäljakutsuwalt nende

ees seiswa mõisamaja poole ning hüüdis, waprusepisarad silmas, kõmisewal häälel:

„Rusudeks pudened siiski, sa Belsatsari loss, aga meie jääme elama!“

Igast küljest Allpu weetawaid wange oli haagikohtunik isiklikult wastu wõtmas, käies kohaliku mõisniku von Lilienfeldiga neid toast taoti waatamas. Härrad ilmusid enamasti pärast sööma-aegu, sigarid suus ja näod lõbusasti õhetamas. Teineteisega sõbralikult juttudes silmitsesid nad mõisa puiesteel, kahe kaserea wahelt, kuidas ühe ja teise walla „mässajad“, käed selja peal, mõisa- ja küla-ametnikkude walwel pärale jõudsid. Wahel seltsis nendega ka mõni naabermõisnik, kes mööda sõites oli peatuma jäänud, et kuulata mässu mahalöömise töö käigu järgi, ja isegi prouasid, preilisid ja suuremaid lapsi näis lugu nii elawalt huwitawat, et nad härradest niisugusel jalutuskäigul maha ei raatsinud jääda.

Wangid pandi kõik ühte hoonesse kinni, mille härra von Lilienfeld lahkesti oli wanglaks annud. See oli mõisa rehi. Teda hüüti — ja hüütakse ehk praegugi weel — Kukunoosi (ehk Kukenoosi) reheks. Ta seisis üsna mõisa ligidal, teiste majandushoonete seas. Ühelt poolt waatab ta härrasmaja ja selle ümber olewa wäheldase puiestiku poole, teiselt poolt üle Allbu wäljade lagendiku, mida kuusikud ja kaasikud eemalt kolmnurgana piirawad. Sealt männiku weerelt tuleb ligidal olew Madise kirik nähtawale; rehest paremal käel, weel lähemal, tõstab kuusikutukkadega kaetud mägi oma madalawõitu turja.

Wangikojaks tarwitataw rehi jäeti kütmata. Mis sest, et oli mardipäewa-aeg, et talwekuu lumesaju ja mõnekraadilise külmaga oli kätte jõudnud! Wõi mässajatele weel sooja tuba! Muidugi peeti wange ka pimedas. Kuna päewal wärawate pragudestki mõni kiir sumedat walgust sisse pääses, elati hämarikust hommikuni päris kotis. Wõi mässajatele weel walgust!

See kõik polnud aga nii wäljakannatamatu ega mõisniku poolt nii iseäranis ebainimlik. Elasid ju ka ta loomad, tema

meelest talupoegadega umbes ühel astmel, kütmata ruumides ja widewikust walgeni pimedas. Kohtlemise wahe oli aga selles, et pimedas külmawatele talupoegadele ei antud süüa ega juua, millest ometi loomi ilma ei jäeta. Kõik need inimesed peeti näljas ja janus — ilma leiwaraasuta ja weetilgata, kuni saabus sõjawägi Tallinnast, ja see kestis kolm kuni neli päewa. Kedagi, ka wangide omakseid, kes sinna toitu wõi jooki oleksid tahtnud wiia, ei lastud rehe ligi. Mitmekordselt taheti neile mõisnikuorjusest ärakippujaile maitsta anda, kuidas peremehe käsi karistab.

Kummaline elu walitses wangistusepäewadel ja -öödel Kukunoosi rehes. Usuõhinaga täidetud maltswetlased wangide seas pidasid esiotsa kirglikke kiitlemiskõnesid oma kannatamisest, lohutasid julgustades üksteist prohweti- ja apostlikeeltel, ning pidasid hõõguwaid, märatsemisleilini kuumendatud palweid. Usk imedesse torkas nende seas jälle ellu: nad lootsid mingi äkitselt tulewa üleloomulise pääste peale, wähemalt aga pidi selle kannatamise eest järgnema mingi suur taewalik tasu. Nendele wastu rääkisid lihtsal inimlikul wihakeelel mõned ilmlikumad ja päris ilmlikud, kes asjas midagi jumalikku, midagi püha, midagi õnnestawat näha ei tahtnud ja kes mingit päästwat imet ega tasu ei oodanud, waid kes, nagu Lõhmuse Taawet hüüdsid: „Ärge reakige jumalast, waid reakige kuradist! Teine inimene on teise kurat ja saks on talupoja kurat. Eks te ole sellest kuradist küll juba kuuld, oma wanemate ja wanemate-wanemate käest põlwest põlweni. Ta peaks teile tuttaw olema! Aga kas jumal on appi tuld? Kas ta on imet teind? Kas ta on kedagi kuradi käest palwe peale ära peast? Ärge segage selget asja! Kurat nuhtleb meid, sest et meie tema orjusest tahame loobuda. Põleks meil seda nõu, siis põleks meie täna Kukunoosi rehes külma, nälja ja jänu käes keppisi ootamas. Kepid saame kätte, mehed, pange tähele! Kätte saame nad, ilma et jumal meie peastmiseks wäikest sõrmegi liigutaks. Aga seda ma ütlen teile kõigi kuradite nimel, mehed: Kes meist elama jääb ja weel oimu jäksab liigutada

— wa jalanarts, wa krae oleks ta, kui ta mitte saksa orjusest ära ei läheks ja teisi hulgakaupa kaasa ei wiiks! See on ju paraku kõik, mis me wäetikesed jõuame teha!“

Ja tõepoolest — näis, nagu hakkaks säärane ilmlik asjakäsitus ka usumeeste seas wiimaks maad wõtma, seda enam, mida piinawamaks läksid nälg ja janu, mida kangemaks tarretas külm liikmed, ilma et kuskilt abi oleks tulnud, ilma et taewased wõi maised wäed oleksid halastust näidanud. Elawamad usulised ja palwelised meeleawaldused soikusid, tume waikus heitus uskliikude kogu peale, aga ses hauduwas waikuses kääris sapp, imbis mahatallatute wiha rõhujate wastu, ilmsile tulles rusikasse tõmmatud käte ja üksikute, kokkupigistatud hammaste wahelt wäljatõugatud wandesõnade kaudu.

Wõimetute wingerdaw wiha wägewate wastu.

Seda mürgisem, mida wõimetum.

Aga ta andis õnnetuile wisadust ja uhkust külmetada, nälgida ja januneda, ilma waenlaselt armu mangumata. Keegi ei pöördinud enam leiba ja wett anudes lukutatud wärawate taga seiswate wahtide poole. Wahel sirgus mõni käsi wärawa alt lume järele wälja, kuni lumi, niikaugelt kui käed wälja ulatusid, otsa lõppis. Ööseti magati hunnikus paljal põrandal, keha keha külge liidetud, üksteisist wastastikku oma weresoojusega soojendades. Nõnda nuheldud, oodati nuhtlust, mis weel kangem pidi saama, mis neilt ka weel selle werenatukese pidi nõudma, mis aeglaselt pooltardunult nende soontes liikus...

Nõnda jõudis õhtu, mil trummipõrin ja pasunahääl tõi wangide eluta hunnikusse jälle liikumist. Wäsinud pead tõusid, roidunud silmad awanesid, lõdisewad huuled sosistasid timukaist, kes pärale jõudnud. Oodati, et näljarehe wärawad lendawad lähemal pilgul lahti ja igamehe rinnale sirgub püssitikk... Aga ei. Nad unustasid, et sakstel on wiisiks talupoegade wastu wäljakutsutud sõjawäelisi „karistussalku“ kõige pealt pidulikult wastu wõtta ja wõõrustada. Warsti kuuldusid mõisa õuest Kukunoosi wangikotta hääled, mis andsid wangidele teada, et

nende karistajaile jagati eelseisva raske töö tarvis rohkesti ihu- ja hingetüsedust. Võõrkeelsed rõõmuhõisked, naermine, trallilaulud karedatest kõridest tungisid väraiva vahelt sisse ja teatasid nälgijatele, et karistajate pidulaud on rikkalikult kaetud.

Kulud jagas mõisnik vennalikult talupoja ja enese vahel. Viin toodi toobriga Albu mõisa viinaköögist, ka leiva andis mõis, aga liha võeti külast.

Juba päev varemalt oli talitaja Wilk oma abilisega ilmunud Mõnuvere külasse, Teistepere talusse, mille rentnik, Jaan Mõnuvere ehk Teiste Jaan, oli jõukamaid Albu peremehi. Wilk teadis küll, et Jaan ühes teiste maltsvettidega Kukunoosi rehes rasket peksunuhtlust ootas, siiski oli tal süda tema hirmunud naisega, kes pisikeste lastega nuttes kodu istus, veel peiarlikku tembutust teha.

Ta kutsus perenaist lauta.

„Mis sinna?"

Temal olla kohtu poolt käsk lugeda Teistepere loomad üle, sest kuulu järele olevat neid talupoja kohta liiga palju.

„Kui sul laudas midagi on nuuskida, siis mine aga üksi," vastas perenaine, ega läinud temaga kaasa.

Seepeale tikkus talitaja oma abilisega lauta, kust nad varsti Mõnuvere suure musta härjaga jälle nähtavale tulid. Wilk vedas looma kütkest, tema abiline lõi vitsaga tagast.

„Mis see siis tähendab?" hüüdis perenaine ukselt. „Kuhu te meie härja viite?"

„Issandal on seda tarvis," irvitas talitaja talle vastu, mispeale ta seletuseks lisas, et härra käskinud härja viia mõisa.

Perenaise vihase hüüde peale, et see ei ole ju mitte härra härg, kehitas talitaja pilkavalt õlanukke ja tähendas muiutades:

„Küllap härra õiendab Jaaniga mõisas rehknoodi. Neil olla teineteisega vastastikku tegemist."

Härg veeti mõisa ja tapeti seal tulekul olevate soldatite

kostitamiseks. Liha oli rammus, mis tunnistas, et karistajate moonahankijail polnud teadmata, kuhu lauta tuleks sammud juhtida. Nagu pilkeks saadeti looma nahk hiljem Teiste peremehele ära, kes põdes sööjate hoopidest sängis, aga härja hinnast ei räägitud warem ega hiljem sõnagi.

Teisel hommikul peale wäesalga päralejõudmist, kui soldatid lahke mõisniku katuse all hästi olid puhanud, algasid wangikojaks muudetud rehe ees suure kohtupidamise ettewalmistused. Hea koorem tugewaid, sitkeid witsu, metsast wärskelt raiutud, pandi pinusse. Nende kõrwale kanti kuuepangeline toober wiina pooletoobise tõsteriistaga. Siis lähenes wäesalk trummipõrinal ja pillihelinal, juhatawal ohwitseril paljas mõõk käes.

Kõige eel asusid karistajad ülema käsul puskaritoobri ümber, et tõsta sellest enestele julgust — julgust inimeste weristamiseks, kellest nad midagi paha ei teadnud. Wiinatoobrist pidi tulema see tõhus wõim, mis nende rinnas maha suruks jälkuse oma töö kohta, mis paneks nende silmadele kaed ette, et nad õieti ei näeks, mida nad teewad, mis teeks nende kõrwad kurdiks, et nad ei kuuleks oma ohwrite kisa.

„Jooge, lapsed, teie töö on raske!" hüüdsid helded saksad ja patsutasid sõdureile isalikult õlale.

Kes neid nõnda, lahkusest nõretawail nägudel, lihtsoldatitega nägi wennastuwat, pidi arwama, et armsamaid, südamlikumaid inimesi ju ei olegi.

Kui paistis soldatite nägudest juba loom, see kiskja, kes joodeti neile wiinaga sisse — wiinaga ja selle walega, et nad olewat toodud kurjategijaid nuhtlema —, siis algas Albu weresaun.

Pooljoobnud sõdurid seati sööri, rehewärawad tehti lahti ning ükshaawal hakati nälginud wange nende küüsi wedama.

Öösi oli lund juure sadanud, poole küünra paksune walge waip kattis maad — surnulina, mille pani talwisest udust läbi tungiw päike kergesti siretama. Warsti punab tema suur laik päikesele wastu . . .

Reheft välja toodud ja peksjate ringisse tõugatud ohvril rebiti riided seljast, need laotati lume peale ja sellele asemele tõmmati alasti inimene kummuli. Soldat istus talle pea, teine jalgade peale. Siis astusid lööjad tegevusse, mees kummalegi poole, kepijämeduses vemblad käes.

Hoope ei loetud. Käsk oli anda igale niikaua, kui ta veel elumärke avaldab. Hoopide arvu järgi sai vähem pureda see, kes ennemini ära minestas. Vaadati aga terasest selle järele, et veel elavat surnuks ei peetud. Löömine lõpetati alles siis, kui pekstav jääkülma vee all, mis kallati talle ta verest nõrguvale ihule enam silmigi ei liigutanud. Niisugune vaigistatud mässaja visati peksjate ringist välja, eemale lume peale; ta verest tilkuvad riided loobiti talle järgi. Mis temast seal saab — hingeheitmiseni pekstud alasti inimesest lumes mõne kraadi külmaga —, selle järgi ei küsitud.

Uus mässaja ette!

Ja jälle toodi rehest üks välja, ja uued peksumehed hakkasid ta kallal tööle. Iga ohvriga vahetati ka peksjaid, keda enne viinatoobri juures ikka jälle värskelt vahvustati.

Töö läks võrdlemisi vaikseste.

Pekstavad ei karjunud palju.

Ja pealtvaatajad — nuhtlusealuste naised ja muud omaksed, kes neid olid tulnud koristama — ka need ei tõstnud suuremat kisa.

Pekstavad ei karjunud sellepärast palju, et neil seks küllalt jõudu ei olnud. Nad olid enne juba näljaga poolvaikseks tehtud. Ainult surutud, summutatud toonid, ümin ja korin, suutsid nende piinatud kehadest teed välja leida.

Ja pealtvaatajad, nüliti omaksed, ei tõstnud sellepärast häda- ja ilgusekisa, et määratu verepulm, mis auras ja punetas nende silmade ees, halvas nende hingelised jõud, käis nende tundevallast uinutava hooga üle. Neile oli nagu notiga pähe löödud. Nad ei jaksanud seda, mis nägid, selgemalt mõista. Nagu hirmsa unenäoga ühendatud luupainaja muljus neid peast ja rinnust.

Need naised, emad ja õed olid ärapekstud selgasid küllalt näinud. Enamasti igaüks neist ja paljud mitu korda. Aga nad olid neid näinud pärast peksmist. Ja nad olid neid näinud ükshaaval. Aga nüüd nad waatasid oma silmaga pealt, kuidas seda tapatööd tehti. Kuidas seda hulkade kallal tehti. Kuidas keha keha järgi lakata tahtmata reas luudeni purustati, kuidas punane, auraw weri walgele lumele nõrgus, kuidas suur, lai paik üleni täitus werise lihaga.

Mida tähendas sõja wõitluspaik kuulidest surmatud ja haawatud inimestega s e l l e tapapaiga wastu! Siin olid langenud, lõhki kistud...

Lõhmuse Anu wahtis — wahtis, ja tal oli tundmus, nagu tahetaks maapinda ta jalge alt ära rebida, et punasele merele, mis lainetas ta ees, awada woolu enese poole. Ta kuulis seda kohisedes läheneuwat ja lõi käed silmade ning kõrwade ette. Nõnda seisis ta kaua. Aga uputus ei tulnud. Maapind kõikus, aga ei taganenud. Ta tegi oma silmad ning kõrwad jälle lahti ja nägi nüüd läbi kollase udu, kuidas tema mees tõugati halli ringi sisse. Udu hõrenes Anu silmade ees, nagu oleks äkiline õhuwool teda lahutanud, ja kõik seisis korraga selgemalt, kindlamates joontes ta waate all. Anu arwas Taaweti näos wõiwat üksikuid jooni lugeda, ja talle jäi sellest näost meele, kui sügawas mustawate aukude põhjas ta silmad kiiskasid... Siis sündis midagi, mis pani Anu põlwed nõtkuma. Taawetile kopsas sõõris mingi tume asi pähe, mis ta kübara maha tõukas ja ta näkku märja, punase paiga jättis. Siis rebiti ta ihu paljaks ja tõmmati ta maha punawasse rappa...

Samal hetkel kadus wiimane jõud Anu põlwedest, ta wajus lumme nagu oleks mõni terariist tal jalad alt niitnud. Risti käed lõua alla toetatud, jäi ta põlwitama ja wahtima. Esiti wahtis peksupaiga poole, rahulikult, üksisilmi — näis, nagu loeks ta mehe selja peale sadawaid hoope. Siis tõstis silmad pikkamisi taewa poole, ikka kõrgemale, ikka kõrgemale, ja ta näole ilmus asjatu otsija kärsitus. Oli, nagu püüaks ta

pilguga millestki läbi tungida, katteſt, mille paksus pani ta võõristama...

Kui ta jälle maha vaatas, oli Taavet peksuringist kadunud. Ta oleks tema keha läinud otsima — see mõte vilksatas tal peast läbii —, aga ta ei jaksanud maast tõusta. Seks puudus tal kehajõu kõrval veel mingi muu jõud. Ta suutis ainult laiul silmil vahtida — sinna, kus tapeti, ja üles taeva poole, kus elas see, kes ütles: „Sina ei pea mitte tapma!"

Ja seepeale nägi Anu — ikka haruldasel selgusel —, kuidas tema vana isa toodi peksule. Ta nägi, kuidas Mihkli pikad hallid juuksed õhus lehvisid, kuidas nad tal üksikute salkudena üle näo langesid, kui tal kaabu peast oli löödud, ja kuidas ta vana, kõhn keha, mida riiete mahakiskumisel tõugati ning vapustati, võbises nagu kuivanud puu tormi käes, kuni ta jõuetult langes...

Nüüd ei põlvitanud Anu enam üksinda. Ta leidis enda kõrvalt oma ema ja vanima õe. Ja veel muid naisi ja neitseid sigines varsti nende kõrvale põlvitama. Ja viimaks leidus mehigi, keda jalad enam ei kannud, verepulmaliste vendi või elatanud isasid. Ja kõik tegid, nagu Lõhmuse Anu eel teinud: vahtisid üles ja vahtisid alla ja pärisid ülalt järele, kuidas see all kõik võis sündida — kindla keelu, selge seaduse vastu! Ja miks seaduseandja oma vägevusega ei astu vahele ega tee lõpetust veretööle, mis kisendab ju ise valjul kaebel tema poole üles.

Nad ei saanud vastust.

Kinnisekss, läbitungimatuks jäi taeva hall, kalk rind. Jäisekss, osavõtmatuks ta udus vidutav tusane pale. Päike oli tumehalli rünka taha pugenud, nagu ei tahaks temagi nende väetikeste pärimist õiguse järgi kuulda, nende asjatut otsimist näha...

Siin all aga sammusid ülekohus ja vägivald oma verist rada edasi. Joobunud meeletus võiduröõmus. Määra ja piiri tundmata. Ohver ohvri järele veeti altarile — pidu-

likult, rõkkawal pillimängul ja trummipõrinal. Pühitses ju ülekohus wägiwallaga pulmi. Hõissa, pulmad! Witsu küllalt, wiina küllalt, werd küllalt!

Lõhmuse Taawetile ja Kiisa Mihklile järgnesid mõned Ahula ja Orgmetsa mehed, siis inimesi Jänedalt, Seidlast, Orinalt, Wäinjärwest, kuni rida tuli juhtumisi jälle mõne Tagura mehe kätte.

Sealseil maltswettidel oli suwest saadik „keretäis soolas" Lasnamäel käimise pärast, sest et saksu, kes wiibisid wälismaal, kohtumõistjateks ei olnud, kuna laisk ja arg opman nii paljude nuhtlemist enda wolil ei tihanud ette wõtta. Nüüd, kus algas Albus suur üldine arwe-õiendamine, tarwitasid Tagura parunid, kes alles hiljuti olid koju jõudnud, parajat aega, et saata kõik oma walla mässajad ja mässumeelsed — need, keda haagikohtunik taga nõudis, kui ka neid, keda nad ise süüdlasteks lugesid — Albu weresauna wõi, nagu tähendas noor parun wurrusid keerutades: „Wene parkalitele parkida." Selle parkimise eest ei hoidnud nad oma endise ühise liignaise isa ega wendagi, tema mehest hoopis rääkimata. Ka Kiisa Mikk, kes õemehega seltsis suwel wirgasti hoolt kannud, et mõisapäewad jumala pärast tasa saaksid, ja kellele opman oli tõotanud, et see ehk päästab isa naha, — ka see wagune noormees, kes ei olnud maltswet ega wäljarändamisõhutaja, pidi Albu saunast läbi käima. Aitas küllalt, et ta oli Krimmi minewate maltswetlaste perekonnast pärit.

Sama saatuse alla langes kohe seepeale ka Aadu Wikerpuur. Nagu mõisniku tasumiswiha ei peatunud halli wanaduse ees, nii ei peatunud ta ka wigase inimese ees. Et joobnud peksjail häbipuna palgesse ei tõusnud selle sandikese nõrka terwist weel rohkem rikkuda, polnud ime, aga see puna jäi ka nende käskijate põske woolamata. Kui kasin oli selle wäikese wigase keha sees tuksuw elu, osutus selles, et Wikerpuur jäi juba umbes wiiekümnenda hoobi all hingetult maha.

Elts oli, kui Aadu rehest wälja toodi, de kõrwalt üles hüpanud ja peksuringile ligemale astunud. Ta jäi, kätega

meelekohti surudes, seisma ja waatama. Korraga hakkasid ta silmad wett jooksma, ta rind lõi nuuksudes wabisema. Aga wist ei olnud see üksnes walu-, waid ühtlasi wihanutt, sest trummipõrinasse midagi karjudes raputas ta peksjate poole mõlemaid rusikaid.

Aadu järgi tulid, waheldumisi mõne muu oma ja wõõra walla mehega, wemmalde alla Tõnu-Peetri Madis, Pärtli Willem, Kadaka Toomas, Altsauna Tõnis ja isegi maltswetlaste seast ammugi wälja tõugatud Sanglepa peremees. Wiimase kohta oli mõisas arwatawasti kuuldud, et ta kord tegemist teinud Samaraga...

Mis Albu rehe ees nowembrikuus 1861 meeletu wemmaldamise poolest toime saadeti, selgugu sellest, et umbes weerand tuhat soldatit t e r w e p ä e w a, hommikust õhtuni, wahet pidamata töös olid, wälja arwatud üksnes lühike lõuna-aeg! Ja walmis ei saanud nad õhtukski weel. Nii rohkesti olid Järwamaa saksad oma alamate seast riigikorra ja ülemuse waenlasi leidnud!

Puruwäsinud soldatid seletasid õhtul, et nad oma töö tarwis ööst lisa ei taha wõtta — seks puududa neil jõud. Wõib ka olla, et tülgastus, hoolimata kõigest puskarist, neile ometi wiimaks hingepõhjast kurgulakke oli tõusnud. Nad polnud wist kunagi nii palju werd ja inimliha koos näinud, nende jalad polnud ilmaski niisuguse punase wirtsa sees sõtkunud, nagu täna kogu päewa.

Wäesalga ülem toetas soldatite puhkenõuet ja haagikohtunik pidi sellega leppima.

Aga salgake kardetawaid korrakukutajaid oli weel karistamata. Nende nuhtlemist ei tahtnud saksad homseks jätta, teadmata, mäherdusel põhjusel. Ja nõnda otsustati siis jätkata tööd mõisa poolt lõpuni.

Kõigile oli tänasest küllalt — sakstele mitte.

Tapatragöödia wiimane waatus mängiti teises teatris — Albu mõisa tallis, raswaküünalde walgusel. Mõisa peksumehed näitlesid seal wemmaldajate osa. Wist oli neilegi wiina-

aida uks täna hästi lahti olnud, sest nad etendasid oma osa hiilgawalt. Sellest teadis peale teiste Wisusti küla mees Juhan Pelikan rääkida, kes koristati mõisatallist niisugusel olekul ära, et ta pärast, waakudes elu ja surma wahel, mitu nädalat sängis põdes...

Wälises peksupaigas walitses kuni hilise ööni õudne toiming: korjati poolsurnud inimesi lumelt, mähiti neid riietesse ja laoti regedele wõi kanti kätel ära. Pekstute naised ja muud omaksed olid töös, et seda natukest elu, mis nende armsatele weel jäetud, siit hirmukohast koju päästa.

Pimedus musta kõhuga haudus punasel paigal. Pimedus, mis tiine oli werelõhnast, waluägast, nutetud ja nutmata pisaraist. Nagu wärskelt täidetud päratu sõjahaud mustas rehe-esine lumisest ümbrusest wälja. Soe weri oli lume sealt sügawasti sulatanud.

Härrasmaja aknaread aga särasid tuledest. Õnnistatud isuga söödi seal kordaläinud päewatöö järel õhtust. Söödi ja löödi klaasid kokku ja soowiti üksteisele terwist.

29.

Pärast seda.

Kui nuhtlusealuseid Alpu hakati tooma, oli haagikohtunik erilise hoolega järele waadanud ja küsinud, kas on ka peasüüdlased wangide seas. Peasüüdlasiks salakoosoleku pärast loeti teatawasti Pearn Heina ja Jaagupi Toomast ning kolmandana Tõnu Maltsi, kelle oli haagikohtunik Ahula wastuhakkajate seast ära tunnud. Küsinasegadusel, mis walitses pekstawate päästmise puhul Ahula nuhtlusehoones, olid nimelt teised „peamehed“ niihästi kohtunikule kui ka Albu talitajale ning peksumehele silmade wahele jäänud, ja nagu pärast selgus, ei wõinud nägijad sellegi peale just wanduda, et just Tõnu Malts oli üks neist, kes päästis pingilt nuhtlusealuse.

Peasüüdlasi toodi Alpu ainult kaks: Pearn ja Jaagup. Kolmandal oli, nagu Orgmetsa püüdjad kohtuniku suureks meelepahaks seletasid, korda läinud peitu pugeda. Otsimine oli jäänud asjatuks.

Mõlemad kättesaadud mässupead eraldati kohe teistest wangidest ning saadeti ahelas hoolsa wahi all Tallinna poole teele, sest nende üle pidi kaelakohus otsuse tegema. Õnnetud pääsesid seega küll peksunuhtlusest, aga nende wärisew süda aimas õieti, et neid ootab selle asemel midagi hirmsamat.

Aga kolmaski peamees sattus seaduse küüsi. Tõnu Malts kukutas enese ise kuristikku. Ta tuli ja andis enda haagikohtunikule wabatahtlikult kätte. Kuhu wõis ka taluinimene tol ajal põgeneda, kus ennast pikemalt warjata!

Sedamaid laskis kohtusaks ta ahelasse panna ja Tallinna toimetada.

Nagu osutus kaelakohtusse saadetud kaebekirjast, mis vangidele seal ette loeti, tunnistas haagikohtunik Tõnu Maltsi „mässu peajuhatajaks“. Seda ei pannud Tõnu imeks. Oli ta ju Maltsiveti usu ja Krimmi-liikumise ellukutsuja lihane vend, väljarändajate volimehe ja maakuulaja Kustav Maltsi isa ning oma nurgas kui agaramaid ja julgemaid väljarändamise eestvõtjaid saksatele, nende seas ka haagikohtunikule, isiklikult tuttav.

Kuid kohtu ees võttis Maltsi protsess parema pöörde, kui kaebeakti järele oleks võinud loota. Mõlemad kaebajapoolsed tunnismehed, Jüri Wilk ja haagikohtuniku peksumees, olid oma tunnistustes ebakindlad. Nad väitsid küll, nagu härra von Grünewald isegi, et Malts olnud peksuhoonesse tungijate seas üks esimesi, aga kas ta nuhtlusealuse lahtipäästes tegev olnud, seda ei võtnud kumbki oma vande peale. Sel lool sai Tõnu Maltsile kohtu otsus osaks, mis oli märksa pehmem kui tema kahe kaaslase oma: ta mõisteti kaheks aastaks vangiroodu. Õnnetule Pearnale ja Toomale aga tõi kaelakohtu karistusemäär uue kodumaa. Küll mitte selle, mis nad endile ise olid mõttesse võtnud, aga siiski kauge asumaa, muudkui et selle nimi oli Siber. Nad saadeti mitmeks aastaks „tühjale maale“ vangitöösse ja pärastisele eluaegsele asumisele.

Ka Maltsi ei jäetud Tallinna või mujale kodumaale. Tolleaegsed vangitööle mõistetud inimesed saadeti Tallinnast enamasti Novgorodi linna, ja sinna viidi ka „Järvamaa mässajate peamees“. Tema vahva naine, Kustavi võõrasema, kahe lapsega läks temaga sinna kaasa. Kuid vabadust ei pidanud vaene mees enam nähа saama. Õnnetus, mis teda pikselöögina tabanud, ning raske vangipõlv murdsid ta tervise ja varsti ka elu. Juba järgmisel suvel asus Tõnis Malts igavesele kodumaale, mõne jala sügavusele musta mulla alla. Oma poega ei saanud ta enam näha. Krim-

mis wiibiw poeg sai wõõrasemalt isa surma sõnumi. Maltsi naine mõlemate lastega pöördis Wenest kodumaale tagasi. Lastest suri teine teel. Ema läks Tallinnas uuesti mehele, aga warsti sulges tema silmad igaweseks uneks. Ja mitte kaua hiljemini korjas surm ka tema wiimse lapse ära.

Nõnda lõppes selle perekonna kurbmäng.

Pearn Heina ja tema seltsimehe edaspidisest saatusest ei ole midagi teada. Nad läksid ja kadusid. Nagu paljud enne ja paljud pärast neid. Siberi kõht oli lai. Sinna mahtus leegione kannatajaid.

Kes aga nüüd arwab, et Albu werekohtu ja Tallinna kaelakohtuga maltswetlaste süü oli lepitatud ja kustutatud, see eksib. Moraalsele karistusele Siberi ja wangikoja näol saadeti weel kõwa aineline karistus järgi.

Nuhelduid nuhtlusealustele käsutati soldatid kaela. Nende talud ja saunad muudeti kasarmuteks. Mehi, kes neid wemmaldanud, pidid nad nüüd weel toitma ja nendega oma hurtsikuid jagama. Ning h ä s t i pidid neid söötma, jootma ja magatama — nõnda oli ülemuse kõwa käsk. Ja mitte kuu wõi kaks ei pidanud see määratu koorem waeste, kurnatud talupoegade seljas lasuma, waid terwelt pool aastat — kuni kewadeni.

Mäherdune talw oli see, mis wiletsad pidid üle elama!

Teatawasti olid wäga mitmed kewadel oma talud ja kindlad teenistusekohad kaotanud. Helded inimesed, usuwennad ja mitte-usuwennad, andsid neile küll peawarju ja suwel ning sügisel, kas wõi palja kõhutäie eest, ka heina-, lõikuse- ning wiljapuhastamis-tööd. Siiski oli nende puudus töögi ajal nii suur, et nad, sõtkudes mööda soid ja rabasid, pidid marju noppima — pohli, murakaid, mustikaid ja jõhwikaid — ja neid kopikate eest müüma, et endid oma hädas wähegi aidata. Mida aga tahtsid need õnnetud peale hakata pikal talwel, kui suurem töö lõppenud? Mida oli tolleaegsel talupojal, kes isegi oma perega alalise puuduse ja näljaga wõitles, anda

üleliigsetele inimestele teenida? Kestwast armuleiwa-andmisest wõis weel wähem juttu olla.

Nende hädaliste juure seltsisid weel need talupidajad ja wabadikud, kes usulise totruse tõttu olid kewadel tõuwiljad maha tegemata jätnud ning loomad ja tööriistad ära müünud. Neil oli küll weel oma peawari, aga see oli lage, sama tühi ja lage, nagu nende aidad wiljast, kukrud rahast. Aina suurte ohwritega oli peremeestel korda läinud täita oma kohuseid mõisa wastu ja teha uue peremehe heaks taliwilja maha. Talweks — pikaks, karedaks talweks — polnud neil midagi waruks. Näig irwitas aknast ja uksest sisse.

Et hirmupilti täiendada, järgnes Albu weristamine, mis täitis talud ja saunad põdejatega. Naised, emad, õed noppisid meeste puretud ihust witsaraokesi, wõidsid neid koduste rohtudega, põetasid neid nädalatekaupa ja pidid jätma unarule mõnegi mõisa sunnitöö — linaharimise, ketruse, kudumise, mis asetas karistusetondi näljatondi kõrwale.

Ja siis weel sõjawägi niisuguste hädahurtsikuisse! Tugewad nooreb mehed, kasarmus waewaliselt söödetud soldatite isuga!

Talw täis kirjeldamata kannatamist, aga mööda saadeti ta ometi. Kannatajad pigistasid hambad risti, surmapõlguse ja eluwihaga, ja elasid talwe üle. Nad hammustasid endil kas wõi sõrme otsast ja sõid kas wõi saiwi põranda seest, aga oma ettewõttest nad ei taganenud, rõhujaile seda rõõmu ei teinud. Ühine õnnetus, ühine kannatamine, ühine nälg liitis nad wendadeks kokku, kes jagasid üksteisega leiwakoorukest laual ja särki ihul.

Ärarändamis-ettewõte hakkas uuel aastal tegelikku kuju omandama. Passid anti kuberneri kantseleist takistamata wälja, nagu sügisel pärast pekku mõisadest ka loatähed neile, kes soowisid ja kellel polnud mõisaga midagi tegemist, keelamata wälja olid antud. Oleks wõinud kõige eelmise järgi oletada, et sõjawäelise walwe all seiswate „mässajate“ kinnipidamiseks kiusu pärast weel mõnd konksu tarwitataks. Aga seda ei

sündinud. Saksad olid ometi wiimaks ära näinud, et need õnnetud ei lase endid mingist terrorist enam tagasi pidada, maksku kas wõi elu. Tõenäoline on ka, et nad kartsid Peterburi ülemwalitsust. See soowis, nagu teada, riigi tühjematesse paikadesse elanikke; sellele soowile kunstlikkude, wäljamõeldud tõketega, nagu oli „Järwamaa mässˮ, kestwalt wastu töötada, ei olnud parunite meelest nähtawasti tulus.

Kohe peale passide kättesaamist, uuel aastal, läks wäljarändajate poolt esimene wolimees kahe kaaslasega Krimmi poole teele, et seal oma wolitajatele, keda oli umbes nelikümmend perekonda, maad wälja wõtta. Saadikuks oli Kustas Määrmann, Kangussaare peremees Albu wallast; tema seltsilisteks heitsid mõlemad tuttawad Maltsweti usu jutlustajad, Palde Ants ja Kerna mölder. Tartu-Pihkwa-Kiiewi kaudu posthobustega reisides, jõudsid nad küünlakuu alul 1862 Krimmi. Ükski neist kolmest ei mõistnud wene keelt, aga läbi ajasid mehed ometi.

Krimmis olewad suguwennad olid järelerändajate tulewaste asukohtade leiuks silmad juba ringi löönud ning Kustaw Malts oli neile enne paar kirja kirjutanud, soowitades neile Simferoopoli linna ümbert mõisnikkude maid, mida, sest et need asetsesid jõgede ääres, mitte weewaeses lagendikus, arwati kroonu maadest soodsamaiks. Määrmannil oli rahwa poolt woli kaasas Krimmi eestlaste nõuande järgi mõne mõisnikuga kaup teha. Leitigi, kui saadikud pärale jõudnud, iseäranis Samruki meeste hankel, sünnis koht. See oli Burluki küla Wene naismõisniku Bjelowodski maa peal, Alma lahingu paigas. Mõisnikkude asumistingimused olid kroonu omadega teatawasti umbes ühesugused. Warsti oli kaup tehtud, leping ametlikult kindlustatud ja sisserändajate passid ning rewisjonikirjad Simferoopoli kameraalhoowis toimetatud. Seega oli nende perekondade side kodumaaga seaduslikult katkestatud: nad wõisid sealt kui Krimmi elanikud lahkuda, siit saadud paberid seal ette näidates.

Kuna Ants Kõrge kui poissmees kohe Krimmi jäi ja seal

hakkas teenima, pöördisid Kaarel Silejew ja Kustas Määrmann kodumaale tagasi, et hiljemini oma perekondadega teiste ärarändajate seltsis kauget teekonda uuesti ette wõtta.

Paar nädalat hiljemini läks teele teise rahwaseltsi wolimees, Kruusimäe Ants Walkmann Ahulast, umbes wiiekümne perekonna passidega. Temal oli tõlgiks kaasas sama wana kroonumees Tõnisson, kes Maltswweti ja selle wennapoja seltsis Krimmi reisu minewal aastal juba kaasa teinud. Nemad walisid tee, mis Tõnissonile juba tuttaw: Peterburi ja Moskwa kaudu.

Kähku saadeti ka selle saadiku kaubad suguwendade kaasabil toime. Ruttamise sundiwaks põhjuseks oli muidugi see, et rahwas saaks kodust peatselt ja takistamata tulema; ei olnud asujad Krimmi jõudes walitud maaga rahul, siis jäi neile weel wõimalus omandada hiljemini oma tahtmist mööda uus koht.

Sellele seltskonnale kaubeldi ära mõisaomaniku proua Maria Dalajewi käest Simferoopoli ligidal, Salgiri jõe ääres olewa Kara-Kijati küla maad. Sedamaid reisis ka Walkmann asjaomaste dokumentidega Eestimaale tagasi.

Siin algas äraminejate seas nüüd kibe ettewalmistus pika teekonna wastu. Kõige pealt püüti rahaks teha kõik see, mida ei wõidud kaasa wõtta. Loomad, majakraam, tööriistad — niipalju kui seda wara kellelgi weel omaks oli — müüdi ära, enamasti wähese hinna eest, wõi anti üsna muidu tuttawaile ning üleadseile, kes maha jäid. Igatahes püüti kukrut kauge tee ja teadmata tulewiku wastu wõimalikult paisutada.

Kerge see ei olnud. Müüa oli wähe ja hinnad äärmiselt madalad. Juhtus olema kehw aasta, nagu eelminegi. Saadi täiskaswanud härja eest rublat kümme kuni wiisteistkümmend, lehma eest wiis kuni kuus rubla, hobuse eest mitte palju rohkem kui naha hinna. Ja nüüd weel ärarändajad, kes ostjaid pidid otsima, et aga warast lahti ning minema saada!

Kopikakogumise kõrwal käis reisuwankrite walmisseadmine, teemoona walmistamine, ihukatete kordaseadmine. Wankritele

ehitati riidest kummid peale ja täideti nad kraami ja koludega, mis taheti ühes wõtta.

Nõnda walitses maltswetlaste majades igal pool elaw kõbin-kabin. Mõisadest waadati seda põrnitawal pilgul pealt, kuna maltswettide wastased talurahwa seast, kes waatasid nende ettewõtte peale pappidelt ja palwewendadelt omandatud eelarwamustega, wangutasid naerdes pead.

Wäljarändajad olid lahkumise lehekuu peale määranud. Kümmekond perekonda, kes said ettewalmistustega waremini walmis ja arwasid wähema hulgaga parema olewat reisida, läks juba mai alul teele. Kuu keskmisteks päewadeks jõudis see rahwaskond, kelle juhiks oli Kustas Määrmann, niikaugele, et lahkumise peale wõis mõelda, kuna maakuulaja Ants Walkmanni seltskond, kes weel eeltalitusi sooritas ja kogunemas oli, paari nädala wõrra teistest maha kippus jääma.

Määrmanni rahwas oli pärit enamasti Madise kihelkonnast, Maltsweti usu peapaigast. Kui äraminekuks kõik walmis seatud, tuli lahkujaile meele seda kohta minna jumalaga jätma, kuhu nad oma manalasse kolinud kallimad olid sängitanud. Mõte leidis muidugi üldist wastukaja, ja rohkel arwul kogunes maltswetlasi Madise surnuaiale, et wiimast korda omaste haudadel palwetada ja armsaist mullakünkaist mälestust kaasa wõtta.

Ka kirikuõpetaja paluti surnuaiale.

Sama õpetaja, kes neid kantslist nii terawalt oli sõidelnud, nii haawawalt noominud ja kelle wastu nad ise nii sagedasti waenulikku meelt awaldanud! Sama kiriku esindaja, mille õpetustesse nad oma lahkusuga prao olid kiskunud, mida nad laites arwustanud, mis nende meelest küllalt õieti ega täiesti pühakirja alusel ei põhjenenud! Need lapselikpehmed, kohtlased talupoja-hinged, kes lahkumishaleduses kõik waenu ja wiha unustasid, soowisid, et nende wastane ütleks neile mõne palwesõna, kaunistaks nende jumalagajätmist waimuliku kõnekesega pidulikumaks ja pühalikumaks...

Kirikuõpetaja Gebhard ei jätnud nende soowi täitmata. See soow meelitas teda. Näis ju, nagu oleks lahkumiskurbus ajanud senised wastased tallekesed endisesse karja tagasi. Seestpidi rõõmu maitstes niisugusest alistumisest, pidas ta neile haudade wahel pika ja ülilahke lahkumiskõne. Lõhest, mis neid lahutas, ilusti mööda minnes, sidus ta neile tungiwalt südamele, „oma kallist ewangeeliumiusust“ ka kaugel wõõrsil truudusega kinni pidada ja selle usu põhjal oma hinge- ja waimuelu eest ärksalt hoolt kanda... Ja kui peaks wõimalik olema, et uus elukoht neid nende lootustes petab, et igatsus mahajäetud põlise kodu järele nende südameis ärkab, siis pöördigu aga julgesti ümber ja tulgu tagasi! Siinsed waimulikud ja ilmlikud ülemad ja wanemad olewat walmis neid isaliku armuga jälle wastu wõtma ja neile tööd ning leiba muretsema...

Haledaid südameid ei ole raske liigutada. Selle odawa tulemuse saawutas noor kirikhärra täielikult. Tema wiimsed sõnad — need kõlasid ju pilkena talupoegade kõrwu — ujusid küll weidi jahutades sellest mõjust üle, aga üldiselt wõis ta rahul olla, sest ta nägi niiskeid silmi ja norus päid. Hulga eesotsas, nagu karjane kunagi karja tipus, sammus ta kalmistult kiriku juure tagasi.

Siin tärkas lahkujate, iseäranis naiste, seas soow ka weel kord sisse astuda wanasse, igaühele nii tuttawasse pühakotta. Polnud ju ühtegi nende seas, kes mitte mitmete ja mitmete mälestusesidemete kaudu ühenduses poleks seisnud selle nende aatelise elu keskkohta paigutatud tornhoonega. Selles, lagedal seljandikul seiswas tõsises, tuhmis ehitises olid nad oma kirikliku täisealiseks-tunnistamise neile sisse imetatud aukartusega selle kombe eest, millega seda toimetati, wastu wõtnud; siin olid nende käed abielu-lepinguks pühalikult kokku õnnistatud; siia olid nad oma lapsukesed ristimisele, oma surnud matmisele kannud. Kirik oli ju ka, kõrtsi ja laada kõrwal, raskesti töötawa ja üksinduses elawa talupoja tähtsam meelelahutusepaik, kuhu ta nädala wõi paari takka ilmus, et näha teisi nägusid, kuulda

teisi hääli, et kaugema tuttawaga wastastikku oma muresid ja rõõmusid südamelt weeretada.

Nähtawa meeleheaga täitis waimulik mees ka selle soowi.

Kui köster ukse awanud, kogunes lihtsasse, wäheawarasse ruumi, millesse pääsis wäljas siretaw kewadine walgus imekitsaste gooti akende kaudu märksa sumendatult, must-hall hulk alandlikult waikiwaid inimesi, kes jäid esiotsa keset kirikut kinnise koguna seisma, et silmi üldiselt ringi lasta käia, ja siis jagunesid pikkamisi salgakesteks, kes hakkasid ühte ja teist üksikut asja oma isiklikkude erihuwide järele weel wiimast korda waatlema.

Siis mindi, silmad kalkwel, waikides kirikust, et salgakeste kaupa taas pöördida oma külade poole, mis kaasikute ja kuusikutega piiratud nurme- ja aasalagendikkudel endid kewadese päikese käes soendasid.

Paar päewa hiljemini algas wäljarändajate teeleminek, tuli nende suur päew.

Kogunemispaigaks oli Orgmetsa küla walitud.

Paremat päewa ja paremat paika ei wõinud enam ollagi, et lahkujaile kodukoha haljendawast ilust kõige meelitawamat pilti mälestuseks kaasa anda.

Naeratawast taewast säras jälle nooreks saanud päike kirglikul armastusel alla, kõike, mis küündis tema määratusse mõjuwalda, palawalt suudeldes ja elurõõmul sulama pannes iga elulise olendi sisemust. Nagu kollakasroheline õrn suits, läbi põimitud kullakiududega, esines algelisel puhkemisel olew lehestik metsas ja põõsastikus. Esimesed lilled, ühed sinised nagu taewa küljest pudenenud wärwi-raasud, teised läikiwkollased nagu päikese seest tilkunud kullapiisad, panid aasa rohelise põlle wärwikalt elama ja ilutsema. Ja et ka ülal sinikuldses õhuriigis õiekuu hõiskaw elu ei puuduks, laskis lõo, tõustes ikka kõrgemale päikese poole, oma õnneliku imestusega täidetud aukiituse-laulu heliseda, nii waljusti, nagu kardaks ta, et tuksuw süda purustab tal muidu põuekese.

Orgmetsa küla, asendilt kaunimaid Tallinna-Tartu maan-

tee ääres, paistis Tallinna poolt tulijale silma, nagu asuks ta keset õitswaid rohuaedu. Ligemale jõudes nähti siis, et see lopsakas toominga-, pihlaka- ja lepametsake, mis kaisutas kolme esimest peret, tõi selle waate terwe küla kohta silma ette. Aga kuigi tagapoolsed talud — küla suurem osa seisis pikas reas enamasti paremal käel maanteest — mitte samasuguse luhtawa haljuse sees ei peitunud, siis oli neil ometi kaugem tagasein, mis ei annud pildile mitte wähem wärskust ja weetlewat mõnu. Küla selga paremal käel kaunistas noor aasamets, mille tagant kerkis kuusemetsa tõmmu rind. Teisel pool maanteed jooksid wäljad niikaua lagedalt edasi, kuni nad jälle kokku puutusid metsaga, mis neile suures kaares, nagu wäljasirutatud kätel, wastu tuli.

Siia paika, küla lõunapoolsesse otsa, hakkas warasest hommikust peale Järwamaa rahwast kokku walguma — küll jala, küll hobusega, küll noori, küll wanu. Äraminejatega ühes tulid hulkade uudishimuliste seas ka nende saatjad, mahajääwad sugulased, sõbrad ja head tuttawad, et lahkujatega weel tunnikest juttu westa ja, kui woor liikuma hakkab, neil wiimset korda kätt pigistada ja silma waadata. Wiis ju tänane päew nad arwatawasti surmani üksteisest lahku. Sest need, kes nüüd ühes ei läinud, olid otsustanud kodumaale paigale jääda, ehk olgu siis, et äraminejad tõesti maale satuwad, kus jookseb piima ja mett.

Mida kõrgemale tõusis päike, seda perekamaks läks kogunemispaik, seda enam hakkas külawahe ja maantee küla otsas rahwast kubisema. Ja ikka pikemaks wenis järjesti jätkunud wankrite-woor. Peale kuuekümne wankri, täidetud teemoona, ihukatete ja lastega, lükkis end üksteise järel rongi. Kõik olid muudetud „kibitkadeks“: redelitele olid püstitatud loogad, mis riidega üle tõmmatud. Aga nõnda sünnitatud katusealused ei olnud ammugi awarad küllalt, et laste ja raukade kõrwal ka muid rändajaid enesesse mahutada. Iga wähegi noorem ja kõbusam pidi jalgsi käima, oma taldadel kõmpima Läänemere äärest Musta mere äärde. Ei jätkunud weoloomi ega wankreid

iga perekonnagi peale, waid enamasti jagati ühte hobust ja kummiwankrit kahe kuni kolme perekonna wahel, hoopis kõnelemata wallalistest inimestest, sulastest ja tüdrukutest, kes olid õnnelikud, kui nad said oma riidekompsud ja leiwakotid kellegi wankrile panna, kuna weriwaesed wabadikud, kellel oli pisukesi lapsi, pidid waatama, kuidas neid sai palwete abil mitmele wankrile ära jagada. Umbes wiissada hinge wäljarändajaid Järwamaa waldadest, iseäranis Madise kihelkonnast, nende seas weel kuusteistkümmend perekonda kaheksakümne hingega Harjumaalt, Kolga wallast, kogunes Määrmanni woori, ja neid oleks ligemalt ja kaugemalt rohkemgi tulnud, kui mitte tuimus ja teadmatus, hirm kauge maa eest ja wisa armastus kodukolde wastu paljusid minna-ihkajaid poleks tagasi hoidnud — nüüd ja ka edaspidi.

See sissejuurdunud koduarmastus tegi ka wahwadele minejatele lahkumise ärarääkimata raskeks ning haledaks; ta pitsitas naistel kui ka meestel pisarad silmist ja pani nad nuuksudes mahajääjate kaela langema, kui woori tipust kajasid minekuhüüded. Waimuliku laulu helidel „Aamen, au Isal' olgu" hakkas werstapikkune rong Orgmetsa küla otsast liikuma. Selle kirikulauluga, mis lahkumistunnete wäljendamiseks nii wähe sünnis, aga millest sündsamat kooswiibijad ei tunnud, kisendas rusutud, hinge põhjani liigutatud rahwahulk oma walu rinnust wälja. Oma walu ja oma protesti nende wastu, kelle ahnuse ja wägiwalla julm piits neid sundis kõik maha jätma, mis neile siiamaani armas ja kallis oli olnud.

Aga sel rindalõhestawal tunnil leidus ometi ka pilkajaid, kes wahtisid irwitades „hullude maltswettide" woorile järgi. Need olid need ringid ja isikud talurahwa seast ja mõisade teenistusest, kelle käsi aineliselt käis paremini wõi kes seisid waimselt pappide, wennastekoguduse palwemeeste ja oma „armulikkude mõisawanemate" pimestawa mõju all, need, kes uskusid kawalat õpetust, et orja ja orjaperemehe huwid on ühised, et isegi waljus ja kurjus, mida ori peremehelt maitsta saab, on temale kasuks, sest et see tuleb jumalast. Need olid need

ringid ja isikud, kellele isa Jannsen oma „Perno Postimeest" kirjutas, kellele ta sisendas, et Albu rehe ees poolsurnuks wemmaldatud orjad „passuna ja trummi mängo al tenitud kombel wäe läbbi nuhheldud saiwad"...

Juba kaks nädalat hiljemini pakkus Järwa-Jaani kirikuesine sama põgenemispilti, nagu seekord Orgmetsa küla ots. Ainult pisut wäiksem woor, umbes wiiskümmend wankrit suur, mitmesaja hingega, hakkas sealt Ants Walkmanni juhil kauge Krimmi poole liikuma. Need, kes talwe otsa käega löönud ja naernud, et ega sellest jampsimisest ometi midagi wälja tule, pidid nüüd nägema, et ärarändamine suuremal määral oli tõepoolest käes, ja neile jäi ainult weel see kahjurõõmlik, ehk küll kahwatu ja kindlusetu enesetrööst, et minejad ei jõua wahest pärale ning pöördiwad teelt tagasi.

Mõisniku ainelist hinge läbistas ehmusetuksatus. Eks see olnud hulk tööjõudu, mis seal maalt minema weeres! Mitte ainult nende näol, kes kõndisid wankrite kõrwal, waid ka nende näol, kes wirisesid wankrite peal wõi rippusid ema rinna otsas! Tuhandele isikule lähenew arwkond maksuta tööjõudu!

Polnud siis ime, et Roosna-Alliku mõisnik parun Stakkelberg oma peremehe-aule liiaks ei pidanud Walkmanni woorile kakskümmend wersta järele kihutada, et oma walla lahkuwaid liikmeid meelitustega ahwatleda ümberpöördimisele — nagu raswaga püütakse hiiri.

„Ma olen teile ju ikka hea härra olnud," hakkas ta oma läikiwast tõllast kõnet pidama, „kes teid liia töö ja maksuga pole koormanud ega teile muul wiisil ülekohut teinud. Aga ma tahan teie wastu nüüd weelgi parem ja heldem olla, kui teie aga mõistuse pähe wõtate ja tagasi pöörate!"

Kuid need mõistmatud ja tänamatud wäristasid kangekaelselt pead.

Nad olid härra headust ja heldust nii küllaldaselt saanud nautida, et nad selle eest põgenesid.

Ja siunates laskis paruni-härra oma traawlite ninad jälle Roosna-Alliku poole keerata...

30.

Kaks, kes nende asemel häbenesid.

Albu nuhtlusewäljalt wedasid Kiisa Liisu ja Lõhmuse Anu tol saatuslikul sügisel kolm peksetut ühisel reel koju. Kaks neist oigasid, kolmas oli wagune kogu tee, nagu ta ka hoopide all oli wagune olnud. Aga hoopide all oli ta trotsimisi wagune, reel minestusest. Ta oli rohkem werd kaotanud kui mõni muu, sest et tal oli suur haaw ka näos. Selle sai ta soldatilt, kellele ta, minnes peksusööri, kogemata astus jala peale.

Kodus põdesid kõik kolm mõne aja sängis, kõige kauemini Mihkel kui elatanud mees. Tema oli ka ainus kolmest, kes kaebas haledasti walu üle ja wõttis öösiti oma ägamisega kõigi kodakondsete silmast une.

Mikk ähkis mõne päewa ja öö, siis näis ta korraga nagu puutombuks muutuwat. Kinniste silmadega, imelik jälkuse-ilme näol, lamas ta asemel, ilma kellegagi sõna rääkimata, ilma midagi tahtmata. Kolmel päewal ei wõtnud ta toidu-einet wastu, muud kui jõi hommikust õhtuni külma wett. Küsimused jättis ta enamasti wastamata ja iga märgu selle kohta andmata, kas ta neid kuulis wõi ei.

Wahel, kui ta enese arwas nägijateta olewat, lõi ta silmad lahti — tuhmid raswaläikega silmad — ja waatas ringi. Milline totter-nutune waade oli see! Ja suu-ääred wenisid wiltu nagu inimesel, kelle süda pööritab läilusest.

Taawet Lõhmus sellewastu oli wihane haige. Ta wandus iga liigutuse puhul, mis talle walu tegi, pani ka musta kurja igaühele wastu, kes küsis ta käekäigu järele. Teda kuuldi,

kui ta nii iseeneses oli, hambaid kiristawat, ja wahel nähti, kuidas ta oma pead kahe rusika wahel muljus. Ta hinges näis kääriwat säherdune sapp, et taoti seisis tal kollane waht suu ääres, tundus keewat niisugune wiha, et see talle wõimalikuks tegi oma kehalist nõrkust ja walu täiesti unustada.

Esimene ennast jalule ajama oli Mikk.

Kaks soldatit elutsesid juba majas.

Mikk kolas, teadmata kus, mitu päewa tööta ringi. Ükski wõim poleks suutnud teda mõisa teole ajada. Ema ja isa sundimine oli nagu puupakule rääkimine. Siis tuli ta ühel õhtul joobnult koju. Ta oli nii täis, et enam üle läwe tuppa ei saanud, waid kukkus ukse ette maha, kust ta sisse pidi kantama.

Wanemate noomingud teisel hommikul põrkasid tast täiesti tagasi. Ta waikis esmalt nagu sein, urises siis midagi arusaamatut, sülitas ja pani kodust jälle minema.

Sel õhtul ei tulnudki enam koju, waid alles teisel hommikul, ja jälle näoga, mis selgesti küllalt tunnistas, kus ta oli olnud ja mida teinud.

See kestis nõnda weel mõne päewa. Nagu pärast osutus, oli ta iseenese wähesed kopikad ära joonud, Taaweti käest paar korda raha laenanud, siis oma noa, saapad ning mõne muu asja ära müünud ja kõige wiimaks salaja isa kehwa kukru kallal käinud.

Aga wastutusele ei saanud nad teda wõtta.

Nad leidsid ta paaripäewase otsimise järel aidalakast. Ta oli enese seal üles poonud.

Esiotsa näis, nagu poleks sündmus Taawet Lõhmusesse, kes oli juba ka jalul, suuremat mõjunud. Ta käis surnut waatamas ja tuli rahulikult, norus peaga ümber küla ringi koju tagasi. Kodus istus ta käsipõsekil paari tundi, siis hakkas puusärki tegema. Ainult söögi-isu oli tal kadunud ja juttu ei tahtnud ta kellegagi ajada, ka oma naisega mitte. Waikselt, sõnakehwalt wõttis ta seepeale matusest osa.

Järgmistel päewadel nokitses ta aida kõrwal wäikese sara all, kus paiknes ta töökoda, wankrit parandada, millega ta kewadel „kaugele teele" tahtis minna. Koppis ja puuris ja saagis seal päewa kolm-neli tasahiljukesi, pidades pikki waheaegu ja imedes ühtelugu piipu. Siis kadus ühel päewal pimediku algusel, kui oli Juku enese juurest tuppa saatnud, ja tuli alles hilja öösi tuikudes koju.

See oli wiimase aasta sees esimene kord, kus teda nähti nii ränga peatäiega. Ta oli selle aja kestes küll wõtnud wahel wiina, aga wahwasti mõõtu pidanud. „Tüma keel" — see oli kõik, mis ta kõrtsist wõi laadalt wahel harwa kaasa tõi.

Järgmisel hommikul wara pani ta kodust jälle minema, et ilmuda lõunaks samal õnnetul olekul tagasi, nagu öösigi.

Toas ei teinud ta asja kellegagi, hoidis silmad Anu pealt meelega kõrwale, kobis tuikudes nurka ja jäi sinna ettepoole rippuwa peaga järile istuma, iseäralik mürgine pilkenaeratus näol. Waikis, waikis, kuni hakkas endamisi kõnelema.

„Häh, häh, häh!... Oi, oi, oi!... Poeg lakardiks — tütar litsiks — teised lapsed tainapeadeks!... Ja kõik jumalast!... Jumalast ja pühakirjast ja prohwetitest ja apostlitest — häh, häh, häh!... Ela nagu hullumajas!"

Ja natukese aja pärast:

„He, te prohwused siin ja seal!... Mis ühed õgimata jätawad, seda õgiwad teised!... Ühed neelawad pea, teised keha ja hingekese tagajärel!... Kuda siis!... Kõik õige!... Kõik korras!... Ära sa tee suudki lahti!... Neil jumal, neil jälle seadus!..."

Wäikese wahe aja järgi:

„Kõige õigem sedasi!... Mis sa kauemini tolgendad nende ees!... Kaua sa oma seljast lased kausta wõtta... Üks ainus selg, üks ainus nahk! Las' pureleiwad nüüd su raisa kallal!... Süüdi poiss!... Muudku mine ja tee niisamuti..."

Anu astus tema juure ja pani oma õhukese käe ta pealaele. Taaweti juuksed olid niisked külmast, raswasest higist, mis kattis ka ta otsaesi ja nägu. Nagu oleks see puudutamine

imenud mõrudusе Taaweti hingest, sattus ta järsku pehmesse haledusse, mis pani ta enese praegu awaldatud sõnadele wastu rääkima:

„Oleks ta rumal poiss mullegi märku and — oleks ta ühe sõnagi sinna poole pilland!... Oleks ta natuke kurt ja kaewand!... Teadis küll, mis ma talle olin... Aga ei. Wait nagu sukk. Wahib aga jalge wahele, kui sa ta otsa waatad... Ja läheb ja teeb lolli tembu ära... Narrike... waene narrike!"

Taaweti punetawad silmad läksid märjaks, wist sellepärast pööras ta näo nurga poole. Seejuures silmas ta seina ääres seiswat sängi, tõusis üles ja wäänas keha maha.

„Et need head inimesed ikke hukka lähewad... ikke kärwawad!" ümises ta weel, siis waikis ja jäi norinal magama, enesel pisarad ripsmete otsas.

Ta wajus seks talweks oma endisesse ellu tagasi. Ükski wõim ei suutnud teda pudeli eest hoida, ei sõber Andrese heamehelised nõuanded ega Anu kurb nägu. Ta pidas wahet ja tegi tööd, kord lühemat, kord pikemat aega; aga kui tuju peale tuli, siis läks kas wõi südaöösi aknast wälja.

Nõnda pillas ta peaaegu kõik oma hoiukopikad — raha, mis ta kaugel wõõrsil kawatsetawa uue pesa ehitamiseks nii hoolega kogunud, wälja arwatud see osa, mis ta talwe alul hädas olewale äiale oli laenanud. See laen oli sündinud, ilma et Mihkel oleks küsimas käinud. Lõhmus nägi Kiisa rahwa häda, kahmas punga järele ja saatis neile Anuga abi. Sant toetas santi.

Mehe ülbisemist ja uut langust waatas Anu ootamata kombel ilma suurema ärewuseta pealt. Näis peaaegu, nagu mõistaks ta seda, nagu walitseks teda tundmus, et see on loomulik, et see ei wõi teisiti ollagi. Näis, nagu wabandaks ta meest ja kahetseks teda ainult. Ta ei püüdnud temale enam palwetesse peidetud noomingutega läheneda, tema südameukse le jumalasõna-kõlksudega koputada, temale näo ega pilgugagi etteheiteid teha. Ta oli kurb, aga ilma selle kurbusega temale

peale tikkumata. Ta valas vahel pisaraid, aga ilma neid temale näitamata.

Anu hingeline olukord ilmutas ka muid teisenemis-märke. Sügisest saadik hakkas ta isiklikult usulisest tegevusest tagasi hoiduma. Ta käis küll veel virgalt maltsvetlikel palvetundidel, mida peeti väikeste, enam perekondlikkude kooskäimiste näol edasi, aga ise ta ei valmistanud enam jäherdusi õhtuid, ise ei võtnud ta enam lugemiseks ja palvetamiseks sõna. Tema usuline läbikäimine Tõnu-Peetri peremehega, küla sõnakama ja peakama palvemehega, kestis küll veel edasi, sattus aga kevade poole ka lonkama, tõi esile pikki vahesid ja lühemaid koosolemisi. Seda sagedamalt ja kestvamalt nähti aga Anut üksinda Piibliga tegemist tegevat, endamisi vaimulikku elu elavat. Näis, nagu otsiks ta pühast raamatust õhina ning põnevusega teatud kindlatele küsimustele selgeid ja kindlaid vastuseid. Nagu püüaks ta sealt kätte saada, välja uurida, sügavast põhjast üles kaevata, mis tal puudus, mille kohta ta selgusel polnud.

Need küsimused olid tema hinges üles kerkinud nähtavasti mõlemast hirmsast sügisesest sündmusest — Albu peksmisest ja Miku enesetapmisest saadik. Anu meeleolu peale neid sündmusi oli imelik. Tema rinnas näis olevat midagi katkenud, korratusse sattunud, sassi läinud. Midagi näis tahtvat laguneda, mida ta kindlaks ja kõikumatuks oli pidanud. Ta olekust paistis nagu suur imetsus, nagu lai vööristus. Kuidas see siis nõnda on? Kuis on see võimalik, et see nõnda peab olema? Tema kohmetu nägu, ta suured nõutud silmad kordasid seda pärimist järjesti.

Ta põgenes oma küsimistega, kui ta neist jagu ei saanud, targemate juure. Ta esitas nad Tõnu-Peetri Madisele, Paide Antsule, Kerna möldrile, vagale Marile. Ta jutustas neile ära, mis tema hingega sündinud.

„Meie arvame ja õpetame, et meid meie usu pärast taga kiusatakse," rääkis ta neile. „Wale peab tõe vasta sõda,

umbusk püüab õiget usku maha tallata. Ja jumal laseb seda sündida, sest et ta meie usku katsumistules tahab karastada. Aga mis sündis Albu rehe ees? Kuidas see tuli, et jumal tegi oma katsumisega ülekohut? Meie usku mehi peksti, meie usku naisi ja tüdrukuid ei pekstud mitte. Miks ei lastud mind minu usu eest kannatada, miks ei katsutud minu usku? Aga ühel ja teisel mehelgi läks korda peksu eest kõrvale hoida või kinnivõtjad jätsid kogemata mõne vahele. Ma küsin teie käest: miks laskis jumal, kui see nuhtlus tuli tema poolt, ühtesi oma usu eest kannatada, teisi mitte?"

„Jumala tahtmine on ilmuurimata ja tema teed imelikud," kosteti talle.

„Aga see sõna ei anna mulle mu rahu tagasi!" hüüdis Anu. „Ma tahan näha, aga jään pimedasse. Nimetage mulle mõni teine sõna, mis annab mulle valgust!"

„Eks need, kes jäid peksmata, kannatand hingega ühes," seletati temale. „Teiste ihuvalu nähes tundis nende hing valu, nende süda piina."

„Seda vastust ma ootasin," tähendas Anu trööstita naeratusega; „ma ütlesin enesele ise sedasama, aga minu meelest on see seletus väga poolik. Võib jo küsida, miks siis vahet tehti üheusuliste inimeste vahel? Miks pidid ühed ihuga, teised hingega kannatama? Aga see põle peaasi. Peaasi, mis ajab mu pea kumisema, on see: Miks oli usklikkude kannatajate hulgas koa uskmatuid? Miks piinati meieusulistega ühes minu meest, minu venda, minu õemeest? Taavet ja Mikk on alati meie usku tagasi tõrjunud, Dadu meie usust ammugi taganend. Ja nendesarnaseid võis hulga seas veelgi olla. Mispärast nuhtles jumal **neid** nii rängasti, tehes meiega usukõvaduse katset? Nuhtlus ajas minu vaese venna surma — mispärast nuheldi teda surmaga? Nuhtlus ja Miku surm ajasid minu mehe, kes meelt oli parandanud, uuesti hukatusse — mispärast lasti seda sündida?"

„Neid ilmalapsi nuheldi nende pattude pärast," seletasid targemad.

Anu raputas kurvalt pead.

„Kas on nemad siis ainumad patused ilmalapsed meie kihelkonnas või meie vallaski? Kas pole teisi nendesuguseid sadasid ja tuhandeid? Miks jäeti need kõik nuhtlemata ja nuheldi ükski neid? Ja meiega ühes? Siis, kui meie usku katsuti? Vaadake, see on pimedus, millest ma läbi ei pease. Hoopis valgemaks läheb tee mu ees, kui ma omaks võtan, mis minu mees ütleb —"

„Mis tema siis ütleb?"

„Taavet ütleb, meid peksid saksad, mitte jumal. Ja saksad peksid meid sellepärast, et me nende tööst tahame ära minna ja et nad sellest omale kahju kardavad."

Targemad pidi tunnistama, et see on „ka" õige, aga nad lisasid juure, et nuhtlemine ei võinud ilma jumala tahtmiseta sündida, et jumal oli saksad oma tööriistaks valinud.

Anu leidis asja kõigest hoolimata segase olevat. Ta ei saanud kuidagi sellest mõistatusest mööda, et tema mees, vend ja õemees olid nende sekka sattunud, kellega jumal usuproovi tahtis pidada. Temal oli jumala tarkusest ja õigusearmastusest kõrgem arvamine. Tema meelest oleks pidanud Kõigevägevam selle verise usukatse selgelt, puhtalt, kindla, läbipaistva plaani järele korda saatma, nii et iga „armu saanud hing" oleks võinud enesele öelda: Ma näen Jehoova kätt, mis minu peale on langenud!

„Minu hing on palju ja valjusti jumala poole hüind," seletas ta, „et ta minule või kellelegi teisele meie seast, või meile kõigile, selgesti teada annaks, kas me oma usuga oleme õigel teel, kas meie tema seadusi ja käskusid õieti oleme mõist' ja õieti oleme täit', kas meie temale armsamad oleme kui teised tema lapsed. Ma karjusin tema poole iseäranis palavalt siis, kui meie inimesed Kukunoosi rehe ees hirmsate hoopide all ägasid. Ma vahtisin kisendava hingega üles taeva poole ja mõtlesin: Nüüd peab miski ilmutis tulema, seda silmapilku ei või taevane isa tarvitamata jätta! Ja

kuigi me silmadega miskit imet ei näe ja kuigi me oma kõrvadega midagi ei kuule, siis ometi kirjutab Kõigewägewama käsi meie südametesse, mis tal meile on ilmutada... Ei ühtigi! Minu hing jäi tühjaks ja ka teistest põle keegi lausunud, et jumal neile midagi kuulutas... Kas mäletate, kuda me Lasnamäe all laewa ootasime? Laewa ja oma usuisa? Nad ei tuld. Ja ülewalt ei öeldud meile mitte, miks nad ei tuld, ehk me küll kõik seda põlwili palusime, iseäranis mina ööd ja päewad — nii pöörase innuga, et hakkasin wiirastusi nägema... Ütelge nüüd, kust me teame, et meie rada on õige ja et meie hinged on soand armu."

Talle wastati palju, seletati palju, põhjendati, kinnitati, tõotati palju. Teda sõideldi nõdrausulisefs, kannatamatuks, tuulemeelseks. Alandlikult wõttis ta nende süüdistused ja etteheited wastu, palawad pisarad weeresid tal üle põskede. Aga kui ta neist lahkus, wõttis ta oma hinges näriwa ussi tapmatult kaasa ja tal oli tundmus põues, kui ei oleks need targemad temast mitte targemad.

„Ma tahan oodata ja otsida," ütles ta neile, ja läks koju ning pidas sõna.

Taawet Lõhmus aga oli oma kodusest hingepäästjast wabanenud.

Pime ei wõinud pimedale teed näidata.

Wõi ei wõinud pime teed näidata n ä g i j a l e?

Ja wahk wapustawat tõenälga teise järgi ärritas noorikku hinge ning ajas teda rahutult ringi lentsima metsas ja wäljal — kõikjal, kus ta wõis üksinda olla oma otsinguga — oma wõitlusega.

Juhtumisi, ühel pühapäewal, leidis ta enda Madise kiriku lähedalt. Talle tuli meele, et ta wist juba aastat kaks pole kirikus käinud. Ehk leidub wiimati sealt midagi, mis aitab walgustada, teed juhatada tunnetusele? Ja Anu otsustas minna jumalakotta, kus muidu käisid wäärusulised — nii ilmalapsed

kui ka wariserid ja silmateenrid. Nii pingule tõmbas see otsus nooriku hinge, et ta lähenes kirikule joostes ning uksest sisse tikkus rüsinal, liiga tehes teistele sisseminejaile.

Anu waatas ja ootas ja otsis. Ja siis tuli ta üle pettumus, imelik labane pettumus. Ning südame alla puges kaledus.

Ta oli tulnud laialt päikesepaistelt soojal härdusel siia, aga need paksud müürid ning rasked wõlwid hingasid talle nii kalgilt ja tuhmilt wastu, et teda läbistas jäine wõbin. Ja kui ta laskis waate ringi rännata, oli ta meelest, kui näeks ta paljusid esemeid täna esimest korda selgemalt, nende õ i g e l kujul ja wälimusel. Ta silmitses peaaegu hämmastunult neid tuhkrust tolmust sünnitatud kaari ja wööte walgeil krohwseintel, mis põrnitasid ta peale maha otsekui inetult moonutatud inimnäod, lõustad, millel rippusid ämblikuwõrgud weidrate habemetena lõugade otsast. Peaaegu naeru — tusase, wastiku naeru ajasid talle peale nikerdistega ehitud kantsli küljes, sambakeste wahel seiswad walged puukujud oma pentsikute, irwitawate nägudega, ja ka inglitegi peadel, mis täitsid karniiside otsi ja wahesid, oli täna nii wõõrik, nii ebapühalik, nii magelabane ilme, et waatleja, ihates pühakojapärast meeleolu, wõpatus tagasi. Ta lõi nüüd silmad üles Kristuse suure kuju poole, mis seisis kiriku pearuumi ja sellest kaarwõlwilise wärawa kaudu lahutatud altariruumi wahekohas keset tala. Ent seegi pühitsetud kuju, mille mahawõtmise wastu maltswetlased, nende seas ka Anu ise, omal ajal nii kirglikku meelepaha olid awaldanud, ei suutnud Anu põue täna paisutada pühalikkude tunnetega: külmalt, ükskõikselt, puiselt rippus nikerdatud ja wõõbatud Lunastaja oma risti küljes — niisama t e h t u n a, nagu see teine, maalitud Jeesus seal wäiklasel, mustunud altaripildil, kelle risti jalal seisis leinates Maarja.

Anu seisis ja wahtis, kuna ta selgroogu mööda üles ning alla roomas otsekui wõõras, õudne-külm käsi. Ihates sellest

hingeolust wabaneda, püüdis ta wägisi kuulatada laulu ja orelit, lastes pilku kiinduda altari ees asetsewale kiwikalmule, mille all olewas wõlwruumis kõdunes ühe mõisniku esiwanematepaar, nagu osutasid seda sarkofaagi kaanel puhkawa rüütli ja tema kaasa raidkujud. Ent noorik ei suutnud ka helidesse süweneda; ülew meeleolu jäi tulemata, see pühalik magusus, mida ta hing muidu kõigest usundlikust talitusest oskas leida ja nautida, ei ilmunud teda wallutama. Ei, hoopis wastuokssa, kõige pühalik-waga ja pühalik-tõsise asemel tükkis talle peale — naerutuju...

Kõik, mis ta siin nägi ja kuulis, tundus talle korraga asjadena, mida tuleb wõtta naeruks, aiwa naeruks. Ja mille pärast ei maksa pead murda, ei südant waewata, ei meelt mõlgutada. Ning kähku, nagu oli tulnud talle uid minna kirikusse, tuli talle nüüd uid sealt lahkuda — kärmesti lahkuda.

Wäljas eredal päikesepaistel hakkas talle kohe silma ta maltswetlik rõiwastus — hall ja must. Ning ta leidis naeratades, et seegi on naeruks, aiwa naeruks. Ja äkki oli tal nagu häbi sest rõiwastusest, millega ta senini oli kõige ilma ees uhkustanud ja suurustanud — ta hakkas tõttama, peaaegu jooksma, et teda teel nii palju ei nähtaks.

Ja näpud nabistasid palmitsedes juuste kallal, mis olid kahes kaunis wihus siginenud seljalt rinna peale. Ent see sündis ebateadlikult, üsna ebateadlikult, sest jõudnud koju, oli nooriku imetlus suur, kui ta leidis endal kaks korralikku patsi üle õlgade rippuwat...

Kodus leidis Anu eest isiku, kes „tegi aru oma majapidamisest".

Taawet hoidis pead kahe käe wahel ja wahtis aineti maha mõnele määrdinud paberrahale, mis asetsesid ta ees laual.

See oli kõik, mis talle järgi jäänud ta hoolega kogutud teerahast — rublat kümme! Ja kewad oli käes ning teised kõik minekul! Ja uus kodu Türgimaa naabruses!

„Naine, naine, mis ma olen teinud!" hüüdis ta Anule wastu.

„Rumalusi, mees," wastas Anu. „Kuid ära nii wäga ahasta, me kõik teeme rumalusi, kõik, kõik..."

„Sina koa?"

„Wõib olla, et mina koa... Aga õnn sellele, kes seda taipab, enne kui on hilja... Mis sul teerahast puudub, wõid ehk Seenepalu Andreselt laenuks saada."

31.

Werst wiletsust.

Määrmannl werstapikkuses wooris walitses, kui lahkumiskurwastusest wõitu saadud, esimesel paaril nädalal wõrdlemisi mõnus meeleolu, iseäranis selle aja jooksul, mil oldi weel suguráhwa elamispiirides, kus kostis weel oma keel tee äärest kõrwu, olgugi teistes murrakutes, ja kus puutus silma weel tuntud näojooni ja enam-wähem enne nähtud riidemoodusid. Leidus Tallinnamaa külades ja mõisades uudishimuliste seas, kes jooksid ilmatuma rongi lähenemisel tee ääre wahtima ja imetsema, weel isikuid, kes neid kui maltswetlasi ära tundsid ja haawawat naeru ning torkawaid tähendusi tagasi ei suutnud hoida, siis muutus lugu selle poolest warsti, kui nad Liiwimaa piirist üle olid saanud ja mida kaugemale nad Tartu poole jõudsid. Rahwas, kellele ajalehelugemine üldiselt weel tundmatu, ei teadnud siin Maltswetist ega tema usuliikumisest midagi, wälja arwatud muidugi mõned üksikud, kes sellest juhtumisi poole kõrwaga kaugelt kuulnud wõi kes juhtusid olema „Perno Postimehhe“ lugejad. Liiwimaa rahwas wõttis seda waeste ja wiletsate põgenemisrongi igal pool ainult kaastundliku imetlusega wastu, ja kui ta nende saatuse üle nende suust lähemat kuulis, tõmbus mõnigi silm niiskeks ning mõnigi kulm wihaselt kortsu, sest tunnetati ju, et need õnnetud pagemisel on sellesama rõhuja eest, kelle ikke all nemad isegi ägasid. Ja südamega ühes läksid tartlaste kui ka wõrukeste käed lahti ja nad jagasid oma piskut nende armetutega,

kellel enam kodugi ei olnud, või nad võtsid müües toidu eest hinna, mis samastus ligikaudu muidu-andmisega.

See aitas säilitada rändajate julgust ja meelewärskust.

Hulganisti pikkamisi sammudes — woor liikus 25 kuni 30 wersta päewas edasi — ei hakanud jalawaew esiotsa ka liialt tunduwaks saama, seda wähem, et teed olid wõrdlemisi head ja kewadised ilmad ilusad. Ainsad jalakõndijad, kes juba enne Tartut wäsisid, kelle jalad kõwa maantee alt wõttis, hoolimata tuliuutest, toredatest kingadest, olid Lauri Jaani mõlemad — lehmad.

Talupoja armastus oma loomade wastu on tuttaw. Loomad on tema neljajalgsed lapsed. Tolleaegne eesti talupoeg pealegi, kellel muud wara palju ei olnud, mille küljes ta süda oleks rippunud, ja kes elas oma wähemate neljajalgsetega talwel perekondlikult ühises ruumis, taotses oma loomadest ikka kõnelda nagu omawäärilistest kodakondsetest, kelle elu ja terwis tal mitte palju wähem südamel ei olnud, kui enda perekonna-liikmete oma.

Nõnda ei raatsinud ka Lauri peremees Jaan Paju Orgmetsast oma punikut ja päitsikut maha jätta, kui ta muu perekonnaga Krimmi hakkas rändama. Nad olid tema pailapsed, sest mõlemad tulid ikka hästi lühikese wahega piima, tõid ilusad wasikad ilmale, olid rohke anniga ega teinud pereeidele muret haigustega. Ostjaid oleks olnud, aga need pakkusid nii heade laste eest nii kasinat hinda, et Jaan tegi terwe perekonna nõusolekul lühidalt otsuseks puniku ja päitsiku „soojale maale“ kaasa wõtta.

Aga kas nende sõrad neid ka nii kaugele suudawad kanda? Pole teised ju pikema teega harjunud kui karjamaale ja sealt koju; pole teised laadalgi käinud, sest nad on oma kaswatatud.

Mis muud, kui kingad jalga! Korrapärased ummiskingad tugewast pastlanahast. Ega siis ole enam maantee kõwadust ja kiiwide terawust tunda.

Öeldud — tehtud. Jaan sepitses lehmadele kingad, kuid ega neid kohe jalga antud. Enne pidid paljajalu käima, kuni jalad walusad, alles siis jalad kinni.

Kõik oleks muidu hea olnud, aga kingadel oli wäike wiga: nad ei aidanud lehmade jalgu tõsta. Enne hakkas päitsik, siis ka punik edasimineku wastu tõrkuma. Kõik manitsused ja meelitused ei aidanud midagi. Wiimaks panid Tartu eel niisuguse streigi toime, et Lauri pere kummwanker kippus woorist maha jääma. Ei olnud midagi parata — Jaan pidi nad teel ostjale müüma, kes maksis neist weel wähema hinna kui kodused tahtjad.

Ilma punikuta ja päitsikuta edasi minnes pühkis Lauri rahwas silmi. Aga mitte narri hinna pärast — ei, waid nad olid kaks liiget oma perekonnast kaotanud...

Esiotsa oli weel midagi leiwakotis ja lähkris; esiotsa oli weel pungas, millega neid ikka uuesti wõis täita, ja esiotsa oli seda täidet weel tee äärest saada. Sellest siis tuli, et ühised sööma-ajad tee ääres haljal murul wõi rohelise metsa all, milleks suguwõsad ja sõpruskonnad kokku leidusid, üsna rõõmsad olid, iseäranis noortele. Küll algas iga sööma-aeg tõsise, pühaliku palwega, lõppis aga sagedasti seda lõbusama naeruga. Küll mõlkusid mõtted raskustele, mis weel ees seisid, kuid teekonnal pidi ometi kord lõpp olema, mis kõik waewa tasus, — miks siis liialt muretseda! „Ohka, mis ohkad, aga wahel naera koa!“ sai Wikerpuuri Aadu ütlus elurõõmsamate juhtsõnaks. Needsamad toiduwõtmiseks tekkinud söörid jäid ka öiseks puhkamiseks kokku. Magati muidugi lageda taewa all, wanade kasukate, kuubede ja waipade sees, külje- ja pea-aluseks käputäis rohtu ja puuoksi. Nagu werstapikkune elurikas küla, mille hooneteks poolteise sülla pikkuste „laanitsatega“ katuswankrid, tekkis iga kord tee ääre, kui woor jäi peatuma. Tänawatel liikusid inimesed ja hobused läbisegi, lapsed päterdasid naerdes wõi nuttes ringi, kaasa joosnud koerad otsisid oma inimesi wõi nuuskisid toidu järgi ümber...

Väikeseks rõõmsaks seltskonnaks olid liitunud need neli perekonda Tagura valla inimesi, kes olid esimese vooriga minema saanud: Lõhmuse Taavet naise ja pojaga, Kiisa rahvas viie hingega — eit, taat, Jüri, Tiina ja Mari, Altsauna abielupaar oma seitsme orelivilega viieteistkümnendast kuni viienda eluaastani, ja Tõnu-Peetri peremees pimeda naise ja mõlemate vendadega. Madise vana tädi Truutu oli ta elatanud emale paar aastat hiljemini mätta alla järele pugenud. Nendega seltsisid siis veel, peale „Serviku paruni" ja tema proua ning tütrekese, Mari Kusnets, tuttav lugija neitsi, ning Kerna mölder, see niisama tuttav Maltsveti usu levitaja, kes Määrmanniga ühes maakuulajana Krimmis oli käinud. Need mõlemad heitsid muidugi sellepärast Kugli inimeste kilda, et neid ühendas Tõnu-Peetri Madise ja Anu Lõhmusega elav vaimuline sõprus ja mitmeaastane ametivendus. Küll sisaldas see ring halvas tutvuses seisvaid ilmalapsi, kes armu saanud hingedele muidu ei meeldinud; kuid ühine ettevõte ja ühine saatus lükkasid kõik vaimsed ja meelelised vahed tagaseina. Nagu nad, külg külje vastas, koos leiba võtsid ning magasid ja üksteise kannul sama teed kõndisid, nõnda seltsis ka iseloom iseloomuga, meelsus meelsusega enam-vähem leplikult ühte, ja mõlemalt poolt peeti kinni püüdest, hoiduda sõnade eest, mis seda head läbisaamist olekssid võinud rikkuda.

Esimesest voorist olid Kugli küla ärarändajaist peale mõnede vallaliste inimeste maha jäänud ainult Kadaka ja Pärtli rahvas. Nad pidid pooleliolevate ettevalmistuste pärast Walkmanni seltskonnaga järgi tulema.

Kugli ringikese erilisaks lõbustajaks oli Aadu Wikerpuur, see nõrga keha, aga väsimata hingega väike mehike, kelle tervis oli peksust saadik kaunis põduraks läinud, peaaegu sama põduraks, nagu Kiisa isa oma, kes kurtis alalist valu ristluudes ja selgroos ning enam vankril köögutas, kui vankri taga kõndis. Aadu ajas oma koobakate jutukestega, oma kõhukunsti ja lõikavate naljatustega isegi vagad inimesed va-

hel naerma, tahtku või ärgu tahtku. Tema kuulajate ja naerjate pärisring koosnes aga noortest inimestest, Kiisa ja Altsauna suurtest ning wäikestest lastest ja nende sõpradest ning ringi ilmlikumaist liikmeist, nagu Taawet, Tõnis, Elts ja mitmed ajutiseks nende juure seltsinud wallalised inimesed.

Teadagi, et wagatsewad isikud ringis muretsesid endile ka *oma* maitset mööda ajawiidet ja meelelahutust. Pühalikmagus, sügawasti ohkaw, salwimistooniga Madis, tõsine, iseteadlik, kindla sõnaga Silejew, tasane, pehme, nagu alati mures olew Mari, kirglik, juhm, igawesi wassinguid suust pilduw Mihkel ja rohkesti silmawett walaw ja pead kõigutaw Liisu — nad istusid õhtuti sagedasti eraldatud sõõrikesena koos ja harutasid usu- ja hingeasju. Waikiwateks osalisteks olid neil taoti Altsauna Wiiu ja Lõhmuse Anu. Esimene pidas end nii kõrgete asjade üle kaasarääkimiseks liiga rumalaks, ent wiimane — see ütles tahtwat õppida. Tema, kes mõne aja juba meistriametit pidanud ja teisi õpetanud! Anu oli seltskonnas see, kes istus mõlemas kildkonnas, waimulikus ja ilmlikus, ja waikis mõlemais. Kõik peawangutused ja pealekäimised waimulikult poolt ei suutnud teda selles ekslitada ega endisele aktiiwsele elule tagasi kutsuda.

Laupäewa-õhtuti ning pühapäewiti, mil peeti pikemat puhkust, kogunes terwe rahwahulk jumalateenistusele, mida sooritasid enamasti Kerna mölder, Madis ja Mari. Siis lauldi kaasawõetud lauluraamatuist waimustusega sinawa taewa poole ja otsiti sisemist karastust, lohutust ja julgustust teekonna raskuste wastu palawaist palweist.

Nõnda elati ja oldi umbes esimesel kolmandikul sellest kümnest nädalast, mis reisu peale kulus.

Siis aga hakkas leht pöördima.

Siis hakati juba tundma, mis see tähendab tallata nädalatekaupa hommikust õhtuni kõwa maanteed, magada waewaliselt lageda taewa all ning niiske maa peal ja süüa külma, kuiwa ning kehwa toitu. Mis tähendas teed käia, kus sada wersta oli umbes seesama, mis senistel teekondadel kodus

wahest kümme wersta, ja kus teekonna eesmärk ei tahtnud läheneda, ehk küll werstasid jäi päratumal arwul selja taha.

Kõige eel hakkasid jalad waewa tegema. Esiti läksid willi, nii et tõmba õisweega täidetud nahk kogu talla alt ära. Siis hakkasid jalad paistetama. Paistetasid üles nagu kakud, et ära pista maha, kui hommikul asemelt tõusid. Muidugi takistas see woori edasijõudmist, mille liikumine jäi ikka aeglasemaks, kuna ka wäikesed, lahjad, ilma wiljasuuruseta elawad hobusekondid jalust hakkasid kannatama, seda enam, et teed siseriigis, juba Pihkwast peale, halwad olid ja ikka wiletsamaks kippusid minema. Mida haigemaks jäid aga inimeste jalad, seda enam said hobused oma koormatele lisa, sest ka wanemad inimesed ja suuremad lapsed, kes enam käia ei saanud, mahutati wiimaks kibitkadesse.

Teiseks walusaks asjaks muutus toiduküsimus. Mitte ainult, et paljudel waesematel hakkasid näpud punga põhja puutuma, waid kellel raha weel oligi, ei saanud selle eest paiguti midagi osta, sest et inimestel ei olnud midagi müüa. Eesti talupoeg leidis wene saatusewenna waraliselt niisama armetu olewat, kui ta ise oli, paljuti aga weelgi armetuma. Ta nägi wene talupoega elawat samasugustes mutimulla-hunnikute sarnastes hurtsikutes, nagu ta ise elas, aga ihukatte ja kõhutäite poolest oli ta eestlasest weel taga. Kewadine aeg laskis wene talupoja waesuse weel õieti karjuwalt wälja paista. Kõik tagawarad olid otsas ja mis põllul ja aias kaswas, ootas sügist. Paiguti näis, nagu elaksid need narudega kaetud inimesed ainult kuiwast leiwast ja kurkidest, mida leiwale koorimatult juure hammustati. Ei silku, ei piima, ei iwakest ühte ega teist jahu. Leib aga oli parem kui eesti must aganakakk.

Wene rahwa heldet, kaastundlikku südant õppisid eesti wäljarändajad rohkel määral tundma. Kus midagi oli, sealt anti lahtisel käel, ja mitte raha eest, waid armuannina. Sest wenelane nägi enda ees õnnetuid. Kes sunnitud oli oma kodupaiga maha jätma, jalgsi kaugele wõõrsile rändama, see oli

õnnetu, keda wõaja aidata ja toetada. Nagu lapsukesed jooksid nad külades hulganisti rongile wastu, lõid risti ette, piirasid wõõramaise rahwahulga ümber ja hakkasid pärima, kust nad tulewad, kuhu lähewad ning miks nad rändawad oma isaisade maalt ära. Ja kui nad siis paari wene keele mõistja kaudu kuulda said, missugused põhjused sundinud selle rahwahulga põgenema ja kodumaast ilma jääma, siis piilusid nad endi mõisade poole, nokutasid taibates pead ning ruttasid oma hurtsikutest õnnetuile tooma, mis neil tuua oli.

Enamasti olid need wärsked kurgid, sibulad ja sibulapealsed, mõnikord ka leib ning wahel natuke piima laste tarwis.

Kurkidega ei mõistnud eestlased midagi peale hakata. Nad olid neid mõisa rohuaedades kui „sakste asju" küll näinud, aga söönud ei olnud nad neid mitte. Tühja kõhu sunnil hammustas see ja teine küll tüki otsast ära, aga toiduks ei pidanud ta seda rohelist junni mitte. See wenelaste heasüdameline annetis jäi siis enamasti kasutamata.

Linnade turgudelt sai toitu osta, muu seas soolatud kui ka wärsket kala; aga Wenemaa linnad on üksteisest kaugel, nende pikkadel wahedel said rändajad tühja kõhtu tublisti kannatada, paljud wiimaks ka sel põhjusel, et nende raha lõppes otsa.

Selle kui ka terwe raske, korratu reisuelu tagajärjel hakkasid haigused wäljarändajaile kallale tikkuma, iseäranis kõhutõbi. Esimesed, kelle seast see haigus nõudis piinaohwreid, olid lapsed; siis järgnesid ka täiskaswanud. Nõrgemaid ja wäiksemaid lapsi hakkas warsti ka surmale sülle warisema. Alltsauna abielupaar kaotas oma „seitsmest" esiteks mõlemad kaksikud ühe nädala jooksul ja siis warsti weel kolmanda. „Jumal on annud, jumal on wõtnud, jumala nimi olgu kiidetud," trööstisid woori palwetegijad Wiiut ja Tõnist. Sellest hoolimata oli mõlemate kurbus suur — seda suurem, et nad pidid laste hauad wõõrasse kohta maha jätma. Tõnisel tuli naist

wägisi kalmukeste juurest ära rebida, kui woor liikuma hakkas.

Surnud lapsed maeti tee ääre wene surnuaedadele ja matjaiks olid wene preestrid. Paljaste peadega, osawõtlik haledus näol, seisid wene talupojad eesti matuseliste hulgas ja saatsid woori õnnistusesõnadega külast edasi.

Aga ka wanadusest wäetimate järele hakkas wikatimees hiilima. Üks esimestest, kelle ta maha niitis, oli Kiisa Mihkel. Kõhutõbi pures tema eluaegsest kehwast toidust nõrgendatud keha, millest Albu peksuhoobid weel wiimse jõu ning terwise wälja uhtsid, nõnda ära, et ta silmanähtawalt närtsis, kuni ta Mohilewi ja Kiiewi wahel oma laste käte wahel wiimast korda hinge tõmbas.

Waene mehike ei saanud tõotatud maad, millest ta oma lapseusus kogu wiimase aasta oli unistanud, enam näha. Sellest näis tal kõige suurem kahju olewat. „Peaks ma ometi wärawa tahagi weel jõudma ja läbi pulkade woadata soama," sosistas ta mõni tund enne surma. Aga ei. Mehele, kes oma kojaga nii truusti Issandat teeninud, ei antud seda arwatawat õnne osaks.

Ühes suures wene külas, Dnepri jõe ääres, paigutati ka tema põrm õigeusuliste kalmistule.

Ja edasi liikus wiletsusewoor, kuni ta ühe wõi teise pärast, kes surmas kolletanud, uuesti pidi peatuma. Mihklile järgnesid warsti paar teist waewatut ja koormatut, kaks elatanud sauna-eidekest, kes mõisnikule hulga orjawaid poegi ja tütreid sünnitanud ja talle ise eluaja päewa- ja öötööd teinud. Oma armutu peremehe alt olid nad surmale suhu joosnud.

Kiiewi eel oli woor ühe wene surnuaia kõrwal puhkust pidanud. Kui ta sealt edasi hakkas weerema, panid lapsed halli taadikest tähele, kes istus paistetanud jalgadega surnuaial kalmukünka otsas.

„Taat, woor läheb juba!"

„Minge aga, lapsed, minge, — ma puhkan ja tulen järele!"

Ta ei tulnud järele.

Lastel läks ta meelest, ja kui märgati tema puudumist, oldi juba nii kaugel, et keegi teda enam otsima ei läinud.

Häda teeb tuimaks. Ja surm oli igaühel enesel peaaegu suu ääres.

Ikka rohkem käimiswõimetuid haigeid tekkis wõrdlemisi wähestele wankritele, mille eest ka weel hobuseid kärwas — õnnetus, mis maksis aega ja raha, sest kewadise tööaja tõttu ei tahtnud wene talupojad hobuseid müüa.

Üks raskematest haigetest oli Aadu Wikerpuur.

Ta oli kannatajaid nii kaua oma rõõmsa meelega lõbustanud, kuni ta haige kõht enam ei kõnelnud ja naljad tal keelele kõngesid.

Ta puhkas päewad ja ööd kägaras, kinniste silmadega, söömata oma kibitkas, mida ta ühe Albu wabadiku-perekonnaga ja osalt Altsauna rahwaga pidi jagama, ning jõi ainult weega segatud piima. Suure waewaga sai ta mõne sõna rääkida, kuid need ei olnud siiski mitte kaebesõnad, mis ta rääkis, waid trööösti- ja julgustusesõnad teistele kannatajatele. Wisa oli selle wäikese, wigase mehe lootus elu peale ja tema usk elu paranemisse. Tema meelest **pidi** nii pimeda öö järgi wiimaks helewalge päew tulema.

Elts rawitses teda suurima hoolega. Oma wedela laiskuse oli ta teel täiesti kõrwale heitnud, iseäranis Aadu haiguse puhul. Serwiku prouast oli saanud sauniku naine ja halastaw õde pealekauba. Sest Elts luges mehe praeguse haiguse kui ka selle kaudsed põhjused, tema põdura terwise minewasest sügisest saadik, enda süüks. „Teda pekstakse **minu** pärast!" oli ta süda Kukunoosi rehe ees karjatanud, sest **tema** oli ju see, kes oli Aadule wäljarändamis-nõu peale sundinud, sest et ta omastest maha ei raatsinud jääda, kuna mees, kelle käsi kodumaal mitte halwasti ei käinud, oli nähtawasti elukorra muutmise wastu. Ja nüüd, kus see mees, kellele ta

wõlgnes oma puhtunud elu, hirmsa ihunuhtluse tagajärgi põdes, pidi Elts oma õiglases südames ikka jälle seda enesesüüdistuse-hüüet kordama: „Ta põeb minu pärast!"

Ta ei teadnud ega küsinud, kas see oli armastus, mis tema selle wigase, näotu inimese wastu sügisest saadik nii hellaks ning hoolikaks muutis, mis temast wõtja asemel andja tegi; ta tundis ainult, et see inimene on temale palju rohkem teinud, ja ta süda hakkas wärisema, kui ta tema surma peale mõtles — surma peale, mille ta siis kui tasumata jäänud wõla igawesti oma süüarwesse pidi kirjutama.

Aga Aadu ei surnud, ehk ta elu rippus küll nagu niidi otsas. Kuna haigustused woori teekonna edasikestmisel kaswasid, hakkas Wikerpuur lõunapoolses kuumas ja kuiwas kliimas toibuma ning terasemaks minema. Juba kerkis tal mõni naljasõna kõrbewale keelele ja juba wõis ta oma kurnatud keha kergema toiduga turgutada.

Nädal wenis nädala järgi mööda, juba jõudis kümnes nädal kätte, lehekuule olid järgnenud jaani- ja heinakuu — ja ikka weel oldi teel!

Kümme nädalat ilmarwamata waewa ja piina! Kümme nädalat nälga, haigust ja surma.

Inimesed olid muutunud nagu puutompudeks. Neil jätkus ainult weel niipalju waimset jaksu, et märkasid imeks panna, et neil tuksus ikka weel elu sees, et nad weel liikusid, et nad ühte jalga teise järele suutsid tõmmata. See sündis muide masinlikult, nagu mõne wõõra jõu sunnil, ja nende meeli piiras unenäoline udu. Nad olid iseenestele ja wastastikku üksteisele nagu wõõrad olendid, wälja sattunud endisest hingelisest ja kehalisest olekust. Ei hawatsetud Määrmanni ja Sillejewi käest enam küsidagi, kas on weel palju maad, kas ta ei hakka juba kord tulema, see igatsetud maa, et ta teeks jäledale piinakäigule kord lõpu.

Sõna Krimm oleks kutsunud waesed kuutõbised jälle weidi inimlikule olemisele, aga ikka weel ei hüütud seda sõna, ikka weel olid teejuhtidel teised nimed suus.

32.

Kõrbenud Kaananis.

Alles augustikuu esimestel päewadel kuulutas kõrwetawa päikese paistel säraw lai wesi wäljarändajaile, et mannermaa lõpp on saabunud, et ses sinawas meres, mis hingas palawuse all raskesti kannatawatele põhjamaalastele jahutawat wiludust ja karastawat soolalõhna wastu, asub maa, kus nad edaspidi tahtsid elada ja mis neile nähtud häda ja wiletsuse pidi tasuma. See teadwus sundis igaühte, kes oli weel jalul, wiimast jõudu kokku wõtma, ja põued põnewusega, tuhmid silmad uuendatud eluläikega täidetud, sammuti Perekopi kitsusest üle.

Teejuhid ütlesid inimestele, et nad nüüd on Krimmis.

Aga keegi ei tahtnud seda uskuda.

Nad olid ju kõrwes!

Enne kui lage, aga wähemalt rammusast rohust haljendaw Krimm tuleb — mõtlesid rändajad —, on wist ribake tõmmult kollendawat kõrbe wõi kõrwesarnast nõmme. Aga kui sellest üle saame, siis tuleb Krimm, päris Krimm, roheline Krimm!

Ent kui edasi rännati ja kõrweriba ei tahtnud lõppeda ja teejuhid ikka peale kinnitasid, et see ongi Krimm, mitte mõni kõrb ega nõmm, siis tuli rahwahulga üle nagu halwatus. Jäädi seisma ja waadati pärani silmil ja pärani suul keeletult ringi.

Nii kaugele kui silm ulatus — maa ja taewa kokkupuutu-

miseni — — veepeegeltasane lagendik ilma puu ja põõsata, ilma kingu ja oruta, ilma oja ja allikata, kaetud ainult kollakashalli kuluga, kõrbenud, põlenud terve maa ja iga taimehuiduke tema peal! Elutu, liiketu, kandvaks pinnaks tardunud hall meri, mis täitis hinge tühjuse, õõnsuse, hääletusega, mis pani südame värisema kadunuse õudsel hirmul...

Ja see pidi olema nende Kaanan!

Siia oli nende usuisa ja prohvet neid asuma kutsunud, selle maa pärast ärarändamis-liikumise ellu õhutanud!

Kas see ei olnud vanasarviku lummutus, tema tehtud kuri viirastus?

Kodumaa kaasikute ja kuusikute vahelt, järvede ja jõgede äärest, kinkudelt ja nõgudelt tulnud eestlastel ei olnud ju aimugi, mis tähendas lõunamaa põud. Säherdune mitmekuune põud kõrvetava kuumusega, nagu ta sel aastal Krimmis juhtus valitsema. Põud, mis imeb mulla seest iga niiskusepiisa välja, surmab iga taimelise elu, käristab maapinna suurte pragudega lõhki ja joob suured jõed peaaegu tilgatult tühjaks. Ka mõlemale maakuulajale, kes talvel siin käinud, oli äraräägimata kurb vaade, mis neil nüüd silma ees seisis, uus ja põrutav. Ei tulnud ehmatuseärevuses kellelegi meele mõtelda, et iga aasta pole ju põua-aasta, et siin ei elaks inimesehingegi, kui see maa oleks ikka niisugune. Esimene mulje ihuliselt ja hingeliselt kurnatud rändajatele, kes nähtud vaeva eest siit puhkust ja kosumist lootnud leida, oli nii sügav, et uimastusele ja halvatusele järgnes määratu vihahoog.

See käis kõige pealt Maltsveti vastu.

Mitte ainult ei langenud Maltsveti prohvetlik ja usumehelik pühadus sel hetkel rusudeks, mitte üksnes ei häwinenud tema pea ümbert jumalasulase ja äravalitud apostli aupaiste, vaid ka tema lihtinimlik väärtus ja ausus vajusid üleni tolmusse...

Sel mehel oli süda olnud meelitada hulka rahvast kõrbe nälja ja janu kätte surema! See mõte oli kõigi meelest koletu.

Unustati ära, et Maltsvet oli sest saadik, kui ta Krimmi

oma silmaga näinud, rahwa siiakutsumises õige ettewaatlik olnud, et tema wennapoeg, rahwa wolitatud saadik, tema nõuandel wõi nõusolekul asujate tarwis maa minewal aastal just sellepärast wälja wõtmata jätnud, et Maltswet ja tema kartsid rahwa rahulolematust, kuna Kustaw Malts niihästi suusõnal Tallinnas kui ka enne ja pärast kirjalikult Krimmi oludest maltswetlastele tõepärase pildi oli kujutanud. See kõik unustati ja meeles peeti ainult, et prohwet oli kodumaal kallitest wiinamägedest ja paradiisilistest wiljapuu-aedadest kõnelnud ja et tema see oli, kes rahwa kuulsa Tiskre ilmutise abil kihinal-kahinal liikuma õhutanud. Ta oli oma kogudusele eedenisarnase Kaanani silmade ette wõlunud, ja nüüd seisis see kogudus Surnud mere soolalagendikul!

Mitte wemmaltki polnud siit leida, millega waleprohwetit oleks wõidud läbi sugeda — nagu keegi kolklane hiljemini hea wõllanaljaga kurtis...

Muidugi ei jäänud rahwa wiha Maltsweti kõrwal ka tema wennapoja poole leegitsemata. Arwati, et see oma teadetes Krimmi olude üle — kas Maltsweti mõjul wõi omast peast — walet tarwitanud ja wäljarändajate hiljemate saadikute eest aidanud tõde warjata. Tal oli Järwamaa inimeste seas pealegi waremaid wastaseid, kes talle pahaks panid, et ta minewal suwel rannarahwaga eel Krimmi oli läinud ja selle seltskonna, kelle saadik ta oli, maha jätnud.

Edasi rännates mööda tühja, paljast lagendikku, leidis õnnetu rahwahulk ikka uusi andmeid, et täituda põlglikku mõrudusega.

Jõuti tatari külade juure ja nähti, missugustes urgastes siin elati. See oli ju nähtus, mis kiskus isegi Eestimaa suitsusaunadest tulnud wabadikkudel silmad laiaks. Pikad, madalad, kühmilised, upakile ja sorakile wajunud hallid sawiosmikud, korratult segamini, ilma tänawata, ilma õueaedadeta; suured poolrohtunud tuhamäed nende seas — tume kogu trööstita kurbust ja willetsust! Ja niisugustes koobastes, mille inetust ei olnud roheline ümbruski warjamas ega wähen-

damas, pidid ka nemad elama hakkama! Oli neil ju teada, et nad Burluki külas pidid tatarlaste majadesse asuma.

Päikese põletaw lõõsk sünnitas rändajaile alalist suurt janu. Aga kuskil polnud wett, millega seda kustutada, millega niisutada haigete lastegi kõrbewat kurku. Küladesleidus kaewusid, põhjatu sügawaid, millesse tinaga raskendatud pudel nii kaua wajus, et andis otse oodata, enne kui ta weepinnaga kokku puutus. Aga wesi, mis wälja winnati, oli haisew wirts. Ühes pooklagunenud, mahajäetud külas nähti, kuidas kuldnokki sadadekaupa kaewust üles lendas. Janunejad arwasid, et linnud käiwad kaewus joomas, ja otsiwad sealt ka endile kurgukastet. Nad tõmbasid aga pika köie otsas alla lastud pajaga mitu wirtsase ja kõntsase wee sees ujuwat surnud linnupoega üles, kes olid täiel mädanemisel. Nüüd nad nägid, et lindudel on kaewurakete wahel pesad, kust poegi esimestel lennukatsetel kaewu oli kukkunud ja otsa saanud. Muidugi pidid hädalised oma janu ka siit kustutamata edasi kandma.

Näis, nagu tahaks saatus neid niikaua taga kiusata, kuni nad kõik nälja, janu ja haiguste kätte hääbuwad.

Kui jõuti wiimaks Burlukki, leiti hurtsikutest, mis mõisnikuga tehtud kontrahi järele eesti sisserändajaile elamiseks olid määratud, senised elanikud, tatarlased, weel eest, kes wäljaminemise peale ei mõtelnudki. Mõisnikuproua Bjelowodski, kes nende wastu midagi ei suutnud ette wõtta, oli saanud seega lepingu murdjaks. Nõnda puudus surmani wäsinud ja nälginud rändajatel ja nende haigetel peawarigi, mille järele nad kahe ja poole kuuse teekonna järgi nii wäga igatsesid. Nad olid sunnitud Alma jõe ääre, mille kallastikul küla asetses, leeri jääma — ikka weel lageda taewa alla!

Kuid see polnud õnnetuse tigedam osa. Meeleheitele ajas palju enam see lugu, et siin inimestele ega hobustele ka kõige kallima hinna eest toitu polnud saada. Põud oli heina sootuks häwitanud, wili oli armetult ikaldunud. Bjelowodski-proua saatis leeri küll mõned korrad armu poolest odraleiba, aga

see ei ulatunud nii suure rahwakogu näljakustutuseks. Haigetele anti mõisast ka rohtu, aga et haiguse põhjused jäid alles — neid tuli weel juuregi —, siis polnud sellest mingit abi.

Kõhutõbi wõttis rahwa seas hukkaläinud joogiwee mõjul warsti uut hoogu. Wett wõeti Alma jõest. See tähendab — Alma jõge polnud enam olemas, selle oli kuiw ja kuum põuaõhk ammugi tühjaks teinud; ainult tema põhjas, kiwide wahel, nirises weel kitsas sooneke wett, aga see polnud joogiwesi, waid soe ja maotu wedelik, mis läks ainult piinatud januneja kurgust alla.

Kõhutõbi kurnas täiskaswanuid kaswawa wõimuga, lapsi aga hakkas nagu kärbseid surema. Näis, nagu tunneks Alma jõe kallasmaa, mille mullapõues Krimmi sõja weriseimast lahingust saadik nii palju inimesi puhkas, jälle himu surma kätte närtsinud ihude järgi. Umbes kaks nädalat oli rahwas siin leeris ja wähemalt kümme wäiksemat ja suuremat last maeti lahingupaiga ligidale, kõwaks põlenud Krimmi mulla alla.

Waremalt Krimmi saabunud sugurahwas elas küll ligidal — Samruki küla polnud kaugemal kui seitse wersta —, aga sealtpoolt abi oodata oli asjata, sest et samruklastel enestelgi oli igast asjast puudus käes, kuna nad ainult kroonu abil elu suutsid jätkata. Tänawune kuri ikaldus tabas neidki raskesti. Terwemad seltskonnast said küll mõisaproua Bjelowodski käest pisut ajutist tööd — nad pandi mõisa aeda maad kaewama ja rohtu kitkuma, kusjuures wene proua, kes neid iga päew käis waatamas, nende töö'wirkust imestama õppis. Aga sellest ei piisanud pikapeale häda kustutuseks, liiatigi et siitki raha eest ju toitu ei olnud saada.

Nõnda wõtsid õnnetud ühtelugu kaswawa haiguse ja nälja sunnil wiimaks nõuks rakendada hobused jälle wankri ette ja rännata edasi — Simferoopoli linna poole, kust ometi raha eest kõhutäidetki oli loota, wahest ka peawarju, wähemalt haigetele.

Lõikusekuu teisel poolel jõudis werstapikkune hädalistewoor Simferoopoli linna turule ning äratas seal Krimmi rahwuselt nii mitmekesiste elanikkude seas kõige suuremat tähelepanekut.

Linna rahwas, ülemad ja alamad — wenelased, sakslased, tatarid, mustlased — jooksid uudishimulikult kokku wõõrast walgetwerd põhjamaa-rahwast laial silmal wahtima, rahwast, kes äratas nende imetlust nii oma näolise ja riidelise wälimusega kui ka oma sõiduloomade ja sõiduriistadega. Mehed pikkade juustega, põlwini ulatuwate lühikeste püksтega, pikad sukad pastlapaeltega seotud, mustadel woltkuubedel, kaeluse otsast wööni, tihe rida tinanuppusid ees; naised poole küünra kõrguste munakujuliste mütsidega, mille alt woolasid enamasti helkjad juuksed wälja, ning tumedate, wärwitute ihukatetega; siis pisukesed kummiwankrid, millel wäikesed hobusepruntsid ees — see kõik oli krimlastele ennenägemata uudis ja silmalõbu.

Aga mitte üksnes uudishimu ja imetlust ei äratanud eestlaste wiletsusewoor, waid ka kaastundlikku halatsemist. Küll polnud Simferoopolis, nagu muudeski Krimmi linnades, puudust nadistest, räpastest ja näljastest inimestest, neid leidus iseäranis rohkesti mustlaste ja tatarlaste seas; aga see wiletsus, mis paistis nende kaugelt tulnud rändajate nägudelt ja ihudelt, hakkas ometi pitsitades südamete ümbert kinni. Mitte ainult polnud päratu teekond kõige oma rõõnamise ja kröönimisega need inimesed riidehilpude poolest kerjajate sarnasteks teinud, waid ta oli nad ka haiguste ja nälja läbi kurnanud ja kuiwatanud paljasteks inimesewarjudeks, kellel polnud enam liha luudel ega werd soontes, kellest suurem osa waewalt weel jaksas jalul seista, kuna nende wankritel hulgana haigeid lamas, kes enam kätt ega jalga ei suutnud liigutada. See oli nähe, mis kõige kalgimat rinda puutumata ei jätnud, ja nii mõnegi silm uudishimuliste wahtijate seast tõmbus niiskeks. —

Ülemus oli sunnitud hädalistele appi tõttama, wähemalt

peawarju poolest. Kuberneri käsul andis linnawalitsus ühe linna sees olewa sõjawäe-kasarmu eesti sisserändajaile ajutiseks korteriks. Sinna koliti siis kõige oma häda ja wiletsusega sisse. Esimest korda weerand aasta pärast magati jälle katuse all ja kindlate seinte wahel!

Aga see terwislik abi tuli liiga hilja ja oli poolik. Mitte üksnes korterit polnud ju haigetele waja, waid ka korrapärast toitu ning head rawi. See puudus aga. Mis ime siis, et kõhutõbi ja selle kõrwal ka muud haigused endid peawarju abil üksi sugugi ei lasknud peletada, waid lewisid just kasarmus palju kurjema hooga, sest et suur rahwahulk siin hunnikus pidi koos elama — ruumis, mis nii paljudele liiga kitsik. Warsti täitus korter wäljakannatamata õhuga, sest et raskemad haiged eneste wäljaheiteid eemale ei suutnud kanda. Kasarm ei muutunud mitte üksnes wiletsaks hädalaatsaretiks, waid ka haiswaks peldikuks.

Siit hakati põdejaid linna haigemajadesse toimetama. Warsti olid kõik hospidalid haigeid eestlasi täis. Aga ka siin sai kehwadele tõbistele osaks ainult puudulik rohitsemine, jaolt juba sellepärast, et haiged umbkeelseile tohtritele ja talitajaile endi häda ja soowe ei mõistnud wäljendada.

Nüüd alles hakkas sõber surm eestlaste seas lõikust pidama! Ei möödunud peaaegu päewagi, kus mitte üks wõi teine kurnatud töö-ori, kes oli Balti sunnitöölt palja hinge ja tühja kõhuga tulema pääsenud, silmad uuel kodumaal igawesele unele kinni poleks pannud. Oli päewi, kus weeti kaks ja kolm eestlast korraga haigemajast surnuaiale ja maeti musta mätta alla. Neile mõõdeti siin lapike hingemaad kätte, mis parem oli kui kõik Wene riigi asumaad: ei see nõudnud tööd ega orjust, pakkus aga lõpmata puhkust kõigest senini nähtud waewast...

— — — — — — — — — — — — —

Umbes niisama hädarikka teekonna järel jõudis paar nädalat hiljemini Krimmi teine woor eesti wäljarändajaid Ants Walkmanni juhil. Muidugi polnud nende inimeste ehma-

tus ja põlastus kõrbenud Kaanani üle mitte vähem kui Määrmanni rahva oma. Aga veel hoopis erilised hirmutused, mis varemtulijaile nägemata jäänud, astusid nendele uuel kodumaal vastu, hirmutused, mis neile sellest kodumaast otse hingevapustava esimese mulje peale sundisid.

Voor läheneb õhtu eel Kara-Kijati külale, rändajate tulevasele asupaigale. Õhk oli selge, ainult hõre põuaudu lehvis imekerge, läbipaistva loorina üle lagendiku, kuna päike pikkamisi leigeneva palavusega sinava võlvi alumiselt poolelt alla säras. Kõik maa ujus veel eredalt sätendavas valguses, mis sisaldas vaid nõrgalt algavat kullakuma.

Korraga ajas kirdest pilverüngas üles, mis, ruttu kasvades, suure kiirusega läheneb. Varsti lõi taevas, mis praegu veel selgelt ning sügavalt sinanud, tuhmiks, isevärki tõmmuhall hämarik heitus üle maa. Kõik tõstsid silmad üles, ka haiged ja väsinud vankritel, et kahinal tulevat pilve, mis vististi kandis kosutavat äikesevihma põues, tänulikult teretada. Janunes ju maapind ja kõik, mis tema peal inimese, looma ja taime kujul elutses, jahutava, karastava joogi järele. Tule, vihmuke, tule ometi kord ja anna sellele kõrveks neetud maale vähegi haljam nägu!

Aga must pilv ei toonud vihma. Ta jõudis tumedal mühinal Kara-Kijati küla ja eestlaste voori kohale, ta muutis taevalaotuse pilkaseks, tõmmates päikese ette paksu katte, nii et valitses kõikjal sünge öö. Kuid piiska vett, ei ka terakest rahet ei kukkunud alla.

Ja ometi hakkas sadama! Tihedalt... rängalt... upputavalt... lämmatavalt...

Sadama hakkas paksu, mustja rahena midagi, mis ajas põhjamaa rahval ihukarvad ilgel hirmul püsti. Sadama hakkas elusaid loomakesi. Raheterad, mis langesid — nad elasid, nad roomasid, hüppasid, lendasid!... Ja nagu varsti nähti: nad olid ahned sööma, õgima, hävitama! Mitte kosutust ei kallanud päratu pilv kolletanud kõrvepinnale maha, vaid veel suuremat kadu, aina rüüstamist ja laastamist.

Mis külas ja küla ümber veel vähegi rohulible või puulehe kahvatanud nime kandma sünnis oli, see kadus silmapilgul, nagu tulega hävitatuna. Ja kus enam midagi polnud, kus maapind lõi mustama, puuke ja puhmake jäi raagu, sealt tõusid jäledad söödikud üles ja lendasid kihiseval parvel sinna, kust paistis veel midagi vähegi rohekat ja haljakat. Kõik kohad olid neid täis — majade katused, tänavad ja aiad, rändajatevoori vankrikatused, inimeste pead ja riided...

Mitte piima ja meega ning kalli marjaviinaga ei võtnud tõotatud maa jumala äravalitud rahvast vastu, vaid egiptuse nuhtlusega!

Rohutirtsude õudset hävitusetööd, millest nad senini ainult Piiblist olid lugenud, pidid nad siin nüüd oma silmaga nähа saama — juba esimesel päeval uues kodus!

Ja nad pidid kuulma, et see nuhtlus käis tänavu suvel juba mitmendat korda üle maa, et juba mõni nädal varemini olid samasugused röövikutepilved idast üles ajanud ning põuast järgi jäänud poolkõrbenud rohule teiskordse ning täielikuma kadu toonud. Nad kuulsid, kuidas tirtsud, kui nad väljadelt enam midagi ei leidnud, jõgede ääres olevate viljapuu- ja keeduvilja-aedade peale lennanud ja need lühikese ajaga purulagedaks teinud, kuis nad isegi tubakapõllud paljaks söönud, hoolimata selle taime vihast maigust, mis hoiab muidu kõik teised loomad temast eemale...

Rahva ahastus küündis meeleheiteni.

Seisti ristis kätel söödikutesaju sees ja vahiti pärani silmil ringi.

Ei jätkunud hingejõudu ega meelemärku, väljendada oma tundmusi sõnadega, kuulduva häälega.

Või see ärapõlenud kõrvelagendik, kus taevast sajab vihma asemel röövikuid ja söödikuid, oli see kiidetud maa, mille olid prohvet ja tema abilised valinud usklikkude asukohaks!

Kas olid need mehed hullud peast, või aga ühteheitnud kelmid, kellel rahvaga omal isiklikul tulul mingi kuri nõu?

Aga enne weel kui wiha Maltsweti ja teiste maakuulajate wastu ehmatusekohmetuses olewa rahwa südameis õieti põlema sai süttida, juhtus midagi, mis keerutas hirmu ja ärewuse uuele hoole. Waewalt olid inimesed, kui hobused rakkest wõetud ja wankrite külge seotud, külas öömajale jäänud, wäsinud liikmed istmetele toetanud wõi asemetel wälja sirutanud, kui kostis wäljast korraga luust ja üdist läbilõikaw röökimine. Keegi ei teadnud, missuguse looma kõrist küll selline kohutaw-kole ja äraräägimata inetu kisa wõib tungida, — säherdune loom oli kõigile tundmatu.

Hirmsale röökimisele järgnes sedamaid suur müra ja tümin: hobuste trampimine ja puristamine, nende jooksumüdin, ümberkukkuwate wankrite ragin ja kolin...

Igaühe lähem mõte oli: mõni lõunamaa kiskja on tikkunud hobuste kallale ja murrab neid!

Osmikutest wälja tormawail inimesil seisis, niipalju kui pimedus lubas näha, pilt täis hirmusegadust silma ees. Wankrite külge seotud hobused olid lõhkumas; ühed olid endid lahti kiskunud ja sööstsid ringi, teised rebisid wankrid kaasa, kuni need ümber kukkusid — üks upakile siia, teine sinna. Hobuste ja wankrite rägas aga jooksis kodumaa karu suurune murdja ringi ja röökis mis jaksas, röökis häälega, mis kihutas inimestelegi põgenemishimu jalgadesse.

Pimeduse pärast wõis metsalise nägu ja tegu sama wähe näha kui mahamurtud hobuste arwu kohta selgusele jõuda. Alles pikkamööda hakkas tõde tõusma, mõistatuslik sündmus ilmsiks saama, ahastuse alt naerataw nali pead pistma.

Koledast wõõramaa murdjast sai nüüd naabermõisa süütu eesel, noor eeslitäkk, kes tuli wäikestele eesti märadele kosja!

Muidugi ajas ta asja oma liiga julge ja wäga ülbe kosjakõnega, mille sarnast karsked eesti märakesed enne polnud kuulnud, ise haledasti nurja. Selle asemel, et temale häbelikul armul õrnalt wastu tulla, pistsid kohkunud kaunikesed kõik putku, kaasa kiskudes oma ruunatud wendi ja

lellepoegi, kellele oli säärane röökiw pikk-kõrw samuti enne nägemata...

Nimetamiswäärt kahju polnud hobuste ja wankrite omanikkudele õnneks sündinud.

Aga sündmuse heal lõpul ning naljal polnud rõhutud inimeste kohta mingit meeltlahutawat mõju. Ükski suu ei weninud naerule, ükski silm ei hakanud rõõmsamalt ringi waatama. Oli ju kõigil alles rusuwa tundmusena meeles see äraräägimata kurb waade, mida pakkus asumaa kõrwepind, ja need õgiwad röövikud, mis neile natukese aja eest nii kohutawa etenduse oli annud. Palju enam hakkas mure wajutise alt wiha wõimsalt üles keema, kibe wiha nende wastu, kellest rahwas enda petetud arwas olewat.

Sel meeleolul leidis Kustaw Malts seltskonna eest, kui ta saabus öösi Kara-Kijatisse sugurahwa juure. Kaks noormeest, kellel oli teada, et Kustaw teenib ühes ligidal olewas mõisas, olid kohe õhtul läinud temale sõna wiima, et rändajad pärale on jõudnud, nende seas ka Kustawi kaks alaealist õde, üks kuueteistkümne-, teine neljateistkümne-aastane, kes igatsesid wenda, oma tulewast tuge näha. Peremehelt leiba ja muud toidukraami kaasa saades — mõisas oli juba tuttaw, et sisserändajad kannatawad walusat puudust — läks Kustaw oma külalistega sedamaid mõni werst eemal asetsewa küla poole teele. Tema sammu kiirendas teade, et ta noorem õde teel külmetamise tagajärjel haigestunud.

Nii rõõmus kui jällenägemine omaste ja lähemate sõprade ning tuttawatega ka oli, ei jäänud noormehe süda õnnetu seisukorra ja ahastusliku meeleolu tõttu, milles ta rahwa eest leidis, mitte wapustamata. Ja warsti pidi ta ka etteheidete- ja süüdistuste-rahe, mis talle rohutirtsude tihedusel kaela sadas, kannatlikult wastu wõtma. Seltskonna tuju oli nii meeleheitlik, et tõsiselt nõu peeti — wähemalt jõukamate ringides — mõni päew puhata ja siis kodumaa poole tagasi pöörduda. Wannuti ja neeti maa põhja terwe ettewõte ja tema algatajad.

Malts kaitses ennast muidugi, nii hästi ja nii wisalt kui suutis. Tal oli hea sellele näidata, et ta jätnud rahwa möödunud aastal Krimmi üles kirjutamata ja annud kodumaale kõik kirjalikult teada, mis temale siinseist oludest silma paistnud wõi jutustatud; seega oli otsustamine saanud igaühe enese asjaks. Pealegi olid rahwa poolt hiljemini kaks teist saadikut Krimmis käinud, kelle sõna jäi ometi peale.

Nüüd pöördis haiglane meelepaha nende mõlemate kui patuoinaste peale. Walelikud ja petised, kes rahwa suisa hätta tassinud, olid nüüd Määrmann ja Walkmann! Leiti, et nad oma juttudele Krimmi oludest palju warjawat wärwi ja sama palju kaunistawat wõõpa peale wõidnud. Kuigi nad puudest ja põõsastest õigusega suu olid pidanud, aga miks ka hirmsaist söödikuist? Nad kõnelnud palju rohust ja wiljast, haljast lagendikust, rammusast põllumaast, aga miks nii wähe häwitawast põuast, mis teeb rammusa mulla kõwaks kiwiks, heina ja wilja põlenud kuluks?

Wähe rahustawat mõju oli sedapuhku Kustawi trööstimispüüetel, kes katsus seletada, et ju mitte iga aasta pole põudne ega sigi rohutirtsusid. Sisserändajate õnnetuseks olla tänawune suwi üks wiletsamaist pikema aja kohta, nagu siinsed elanikud tõendawat. Sellewastu olnud läinud aasta wäga hea ning ikalduse-aastale järgneda harilikult ikka jälle saagirikkad kaswuaastad ilma põua ja söödikuteta. Wiimased ilmuwat ainult harukordadel.

Täna jooksis selline lohutus suuremal osal weel kõrwast sisse, teisest wälja, ja põuedes urgitsew wiha, näriwa mureussi sünnitis, otsis wisa hoolega ikka uuesti süüdlasi, et nende peale end wälja kallata. Nõnda jõudis järg ka jälle wana prohweti enese kätte, keda teel, kui sisserändajate silmade ees awanes Krimmi kõrb, juba küllalt kurjal mõttel meele oli tuletatud.

Nagu samal puhul esimeses wooris, oli ka siin sündinud: oma koguduse enamuse silmis kärises Maltsweti prohwetlik ja usuisalik pühadus katki.

Prohwet alanes korraga, sest et ta usklikkude ihulisi nõudeid ei suutnud täita, et tema võimuses ei seisnud imet teha oma jüngrite kõhu tulul, — ta alanes nende silmis lihtsaks patuseks, ekslikuks inimseks, kuiwas kokku õige pisukeseks igapäewaseks elukaks; weel enam — ta wajus paljude meelest süüdlasena, kergemeelse wõi koguni pahatahtliku petjana, oma koguduse ees tolmu ja põrmu sisse.

Usk näitas jälle kord, kui lähedalt ta kõhuga ühenduses seisab, kui wäga ta pärit on sestsinatsest kurjast ainelisest ilmast.

Tema süü kinnitusena tõukas rahwale weel see lugu wastu pead, et usuisa ja Kaananisse rändamise peaeestwõtja polnud oma järelkäijaid uuel isamaal wastugi wõtmas. Maltswet hoidus, nagu see ka esimese woori päralejõudmise puhul ilmsiks oli saanud, rahwast hoolega eemale. Sellest ei wõidud muud järeldada, kui et ta südametunnistus pole puhas, kui et ta kartis oma petetud kogudust. Maltswet tunnistas enese nähtawasti ka ise pankrotiks. Ta mõistis enese kogudusepea ning omausulise rahwa saatusejuhtija ametist ara redusolemisega lahti.

Ja tõepoolest — see arwamine ei läinud märgist mööda.

Maltswet kartis rahwa meelepaha; sellepärast ei tõtanud ta oma karjakest Kaanani pinnal õnnistades wastu wõtma ega teretama. See oli seesama inimlik-wäiklane kartus, mis oli prohweti koguduse tipust peitu ajanud, enne kui suur põgenemine Egiptusest, mis ju usklikkude arwamise järgi tema juhtimisel pidi sündima, teokssile oli wõetud. Maltswet wõis endale selgesti kujutella, missuguseid tundeid kõrweks põlenud Kaanan rahwa rinnas äratab, ja ta wõis enesele kindlasti öelda, keda kõige pealt tehtaks nii armetult petetud lootuste eest wastutawaks. Aga tal ei olnud julgust rahwa ette astuda ja tunnistada: Mina pole mitte targem ega püham kui iga teine teie seast! Mis mina teile omal ajal kodumaal Kaanani piimast ning meest ja jumala imedest kuulutasin, ei tulnud mitte

jumala, waid minu enese suust. Näen, et olen eksinud. Pidage mind ekslikuks inimeseks, nagu teie isegi olete!

Ja ekslik, teadmata inimese seisupaigalt oleks Maltswet ennast sama mõjusalt suutnud kaitsta, nagu tema wennapoeg ja Määrmann ning Walkmanngi. Ta oleks rõhutud rahwast niisama hästi ja oma kõneosawuse tõttu weel paremini wõinud trööstida, et praegune kõrb ei jää ju kõrweks, waid wõib juba kewadel jälle muutuda haljendawaks, wiljarikkaks maaks.

Kuid prohwet arwas enda rahule paremaks hoiduda koguduse wihapilwe alt kõrwale ja alles siis nähtawale ilmuda, kui sadu möödas.

Ta elas sel ajal linna ligidal, Sewastoopoli maantee ääres olewas Pushkina mõisas, teenides sealööwahina. Aabrami külast, oma sõbra Norti juurest, kus ta läinud talwe ja suwe elas, oli ta natuke aega enne kodumaa rahwa pärale-jõudmist ettewaatlikult siia asunud. Oma öise teenistuse eest sai ta prii söögi kõrwal kahekša rubla kuus palka — raha, mis tema kasinate tarwiduste jaoks täiesti küündis.

Siin elas Juhan Leinberg wagusat, üksikut elu, wältides iga awalikku wäljapaistmist. Ööse mõisa hoonete wahel pikkamisi ringi sammudes oli sel langenud suurusel mahti Krimmi tähtedele, mis tõmmusinisest taewast räigel sädelusel ta peale maha wahtisid, siitilma kaduwikku kurta — kaduwikku, mis ei peatu ka teisest, kõrgemast ilmast pärit olewate wõimude ees. Ainult oma lähemate sõprade ja tuttawatega kodumaa rahwa seast, nendega, kes teda pigemini kahetsesid kui sõitlesid, astus ta mõne aja pärast läbikäimisse, mida sündis aga ka kaunis harwasti. Nende kodustes, perekondlikes ringides wõttis ta soowi peale wahel sõna ka lühikeseks palwetegemiseks, aga üksnes säherdustes pisukestes ringides ja siingi mitte sageli. Rahwa suuremate hulkade sekka, kelle waenlik meeleolu hädarikka talwe tõttu tema wastu muutumata püsis, ei astunud ta kordagi.

Oma täielist üksindust, mis talle pikapeale ometi näis

rõhuvaks minevat, püüdis ta seeläbi kergendavalt muuta, et ta kutsus naist ja mõlemaid poegi Krimmi enda juure. Kuid need ei täitnud tema kutset. Nad kartsid pikka teed ja kehvemat elukorda, kui neil kodumaal oli. Leinbergi vanem poeg hakkas Paides tislermeistriks ja võttis ema ning noorema venna enda majja, pakkudes neile muretut elu.

Maltsvetil oli ka pisut muud põhjust kui suguraha vaen, mis teda sundis elama pooleldi peidus, nagu kadunult, ja mis talle nõu andis iga avalikku väljaastumist vältida, kuigi see tal nõuks oleks tulnudki.

Balti sakslad polnud teda kui väljarändamisele kihutajat unustanud.

Tallinnamaa mõisnikud ihusid kahju pärast, mis orjade põgenemine neile toonud ja veel tõotas tuua, tema peale kibedasti hammast. Nende tasuviha ulatus kauge Krimmini. Selsamal 1862. aastal jõudis Balti kindralkubernerilt Riiast Tauria kubermangu ametikohtadesse nõue, passita „kurjategija" Juhan Leinberg kinni võtta ja Eestimaale saata.

Maltsveti õnneks käisid aga mõlemate kubermangude majanduslikud huvid tol ajal vastamisi: Tauria mõisnikkudel kui ka kroonul oli tööjõude hädasti vaja — Eestimaa orjaperemehed ei tahtnud omi kaotada. Mine nüüd võta tööjõudude Tauriasse viija kinni nende käest, kellele sest kasu tuli! Krimmi ülemus teadis väga hästi, mis süü pärast Tallinnamaa parunid Puschkina mõisa ausat öövahti taga nõudsid; seepärast sai politsei, kes ju vormitäitmise pärast ikkagi otsimisele saadeti, näpunäite, kuidas seda toimetada. Otsiti meest, aga ei leitud. Tuttav asi. Ja Riiga läks mõne aja pärast — ning see mõni aeg oli õieti pikk — ametlikkuiv ja ametlik-tõsine vastus: Juhan Leinbergi nimelist kurjategijat Tauria kubermangus ei ole!

Krimmi härrased kaitsesid Eestist saadud töö- ja maksujõudusid Balti härraste tasuviha vastu aga veelgi südimalt, mis loo täienduseks ei või mainimata jääda.

Kolga mõisa omanik mõtles oma Krimmi läinud tööorjadele seega kätte maksta, et ta tahtis nendest üheksa noormeest soldatimundrisse toppida. Kaks aastat järgemisi nõuti mehi, kes 1862. a. Krimmi tulnud, siit taga; nad pidid Kolga walla eest — et krahwi-härra tööjõud mitte weel rohkem ei kahaneks — wäeteenistusse minema. Aga et Krimmis tugewatest töökätest sama suurt lugu peeti kui Kolgas, siis otsiti mehi suure hoolega sealt, kus neid ei olnud. Nõnda jäid nad esimesel kui ka teisel sügisel kinni wõtmata. Et tagasinõudmise alt pääseda, pöördisid mehed kohaliku ülemuse nõuandel palwega ministri poole, et nad kui asunikud wäeteenistusest wabastataks, mis oli ju ka asumistingimustes tõotatud.

Palwe täideti. Kolga wald pidi enese eest ise mehed andma.

— — — — — — — — — — — — — —

Krimmi ikalduse-aasta annetas eesti sisserändajaile talwe, mis ületas kõiksugu puuduste ja hädade poolest kodumaa kehwimad aastad. Kumbki mõisnik, kellega asumislepingud tehtud, ei suutnud oma kohustusi rahwa wastu täita. Esiteks ei olnud elumajad, nagu kontrahtides määratud, senistest elanikkudest tühjad; teiseks jäi leiwawili — setwert nisu wõi rukkeid perekonna peale — samuti taliwilja seeme neilt saamata. Kuigi neil arusaadawalt wõimatu oli ikalduse párast wiletsust kannatawaid tatarlasi wastu talwe hurtsikuist wälja ajada, siis wältsid mõlemad naismõisnikud pisut wähem mõistetawalt ka weel, et neil ei olla jõudu muretseda uutele asujatele wilja. Neil endil tarwilist jagu wilja küll ei olnud, aga ka tarwilise rahasumma, mille eest wilja oleks wõinud osta, ütlesid nad endil puuduwat.

Sel lool ei jäänud asujatel kui ka maaomanikkudel muud nõu, kui lepingust kriips läbi tõmmata. Taganeti kontrahist wabal kokkuleppel. Kohtulikul teel oleksid saanud kahjustatud asujad wastaselt poolelt wahest sugu tasu, aga kes mõtles kõiksugu hädadest pehmeks pitsitatud eestlasist kohtuskäimise

peale! Tuli weel õnneks lugeda, et Kara-Kijati omanik, proua Dalajew, oma sisserändajaile wõimalikuks tegi jääda sinnasamasse taliwekorterisse, milleks tatarlased neile oma hurtsikutes ruumi pidid andma. Et elu neis kitsikuis ja madalais saiwionnikesis, mis nüüd elanikke kahekordselt täis tuubitud, lõbus ei olnud, on kergesti mõista.

Teised eesti asujad lõid, kui nad sügise põdedes soldatite kasarmus wõi haigemajades ära elanud, Simferoopoli linnas wõi selle ümbruses — kus aga keegi sai — hädise taliwekorteri üles.

Wiletsus oli kõikjal suur. Mitte ainult toidust, waid ka ahjuküttest oli kõige pigistawam puudus. Küll andis kroonu sügisel iga täiskaswanud hinge peale pisut rukkeid, aga seda ei piisanud kuigi kauaks. Jõudis mõni omale lehmamullika osta, siis tikkus talle sedamaid põhupuudus kallale. Heinad olid kõrges hinnas — nelikümmend kuni wiiskümmend kopikat puud. Ahjukütteks polnud ühte ega teist puuwaeses Krimmis tarwitatawat ainet wõtta: ei õlgi ega sõnnikut. Põllud olid liiga wähe kõrt kaswatanud, kui et seda, nagu muidu tawaline, ahju oleks wõidud loopida, ning loomade arw küttesõnniku sünnitamiseks samal põhjusel liiga wäheseks jäänud. Külm tuba ja tühi kõht olid haiguste kõrwal nüüd eestlaste alalised piinawad kaasalised uuel kodumaal. Õnneks polnud talw sel aastal küll kuigi pikk ega kare. Enne jõulu oli mõni nädal külma ja lund, siis algasid pehmed ilmad, kodumaa mihklipäewa-aegsete sarnased, mis kestsid kewadeni.

Hädaliste saatust püüdis kergendada ka kodanlik eraheategewus armuandide näol. Simferoopoli saksa koguduse kirikuõpetaja Keuchel, kes tuli õnnetuile osawõtliku lahkusega wastu ja kelle kiriklikkude ametitalituste alla eesti asujad hiljemini heitsid, wõttis abimuretsemise enda peale. Ta korjas linna kodanikelt, eriti oma koguduse liikmeilt, nälgijaile ja põdejaile raha-andisid. Häda kustutuseks oli aga „heldeid käsi" nähtawasti liiga kasinasti, sest pastor Keuchel oli sunnitud ka laenu teel abilaeka sisu eest hoolitsema. Sel puhul

käis üks juudi kodanik nii mõnestki oma kristlikust klassiwennast heategelise meele poolest üle, millest mälestasid weel elus olewad esimesed eesti wäljarändajad autori Krimmis käimise ajal wäikest iseloomulikku lookest.

Kord laenas kirikuõpetaja Keuchel ühelt juudi rahwusest apteekrilt, kelle majas ta elas, wiiskümmend rubla raha, et seda hädalistele jaotada. Et ta aga laenu määratud ajaks ära ei jõudnud maksta, siis palus ta wõlauskujat weel mõni aeg kannatada. Juut küsis, milleks waimulik isand raha laenanud, ja kui ta kuulis, et see läinud puudust kannatawate eesti asujate heaks, tähendas ta ilma pikema arupidamiseta, et ta ei lugewat antud summat siis enam laenuks, waid kinkiwat selle eestlastele. Iisraeli mehe annetis oli märksa suurem kui paljude ristiusuliste kodanikkude omad, ehk need temast küll olid rikkamad.

Ka eestlaste kodumaalt mõtles heasüdameline kirikuõpetaja abi nõutada. Seks otstarbeks kirjutas ta sinna waeste asujate wiletsusest liigutawa kirja. Wististi ei aimanud aus mees, keda Krimmis natuke teisemad olud ümbritsesid ja kellel oma ametist aatelisemad arwamised olid kui tema ametiwendadel pühal Maarjamaal, mil wiisil tema kirjast Baltis kapitali löödaks. Ta ei aimanud, et tema kirja tarwitatakse kõige pealt abinõuks, et sellega teha mõisnikkude orjadele wäljarändamise eest kolli, püüdes neid sundida raske ikke alla paigale jääma, kuna abimuretsemine seejuures muutus jälgiks wariserlikuks kometiks.

Juubeldawal kahjurõõmul kuulutas Järwa-Madise papike ühel pühapäewal kantslist oma kogudusele, kuidas need waesed, eksinud hinged, kes waleprohweti ja pahareti kihutusel oma kalli kodumaa maha jätsid, nüüd wõõrsil suures hädas ning wiletsuses elada ja kuidas nad iga päew siia tagasi tuleksid, kui neil waestel weel niipalju jõudu oleks. Küll nad kahetsewat nüüd, et nad oma endisele priskele elule siinsete leiwawanemate ja ülemate warju ning kaitse all kergemeelselt selja pööranud! Küll nad nutwat oma korrapäraseid eluhooneid, oma wilja-

kandjaid põldusid taga! Aga see kõik olevat nüüd liiga hilja. Seepärast võtku talurahvas õpetust nende petetud hingede õnnetusest, ärgu uskugu võrgutajate petlikke meelitusi ja hoidku igaüks kinni oma kallist kodust, mille peal hingata jumala õnnistus...

Oma hästituse- ja hoiatusekõnele lisas vaga hingekarjane mahemagusa palve juure, et kogudus teeks oma heldeď käed lahti ja ohverdaks Krimmi õnnetute heaks andisid, milleks kiriku ukse juures „pekid" välja olevat pandud.

Palvet täideti muidugi. Umbes viiskümmend rubla tuli Madise koguduse poolt kokku, mis läkitati Krimmi õpetaja Keucheli kätte, kes raha hädalistele ära jaotas. Aga et rõõmusõnum väljarändajate viletsusest leviks võimalikult üle maa ja ajaks talupoegadele ka mujal kananaha selga, juhiti pastor Keucheli kirja sisu ka ajalehtedesse. Peale saksa lehtede kõneles sellest hõiskaval parastamisel iseäranis Jannseni „Perno Postimees". Jälle kord tõrvati „ahviprohvet" kui kuradi teenistuses olev rahvaeksitaja ja avalik petis süsimustaks, aga ka rumalale ja sõgedale rahvale, kes valelikku enam oli uskunud kui oma ausaid mõisavanemaid ja hingekarjaseid, pilluti etteheiteid ja süüdistusi kaela. Et ka teiste kihelkondade jutlustajad ajalehtede kaudu laialikantud asja kirikus samal sihil kõnesse võtsid, on küll enesestmõistetav. Paremat vett oma veskile ei võinud ju vaimulikud ega ilmlikud saksad enam soovidagi...

Muidugi ei elatanud sellised armuanni-korjandused Krimmi eestlasi üle talve. Nad olid ainult piisad kuumale kivile ja said osaks kõige pealt põdejaile ja päris nälgijaile. Kes vähegi käsi ja jalgu jõudis liigutada, pidi otsima tööd ja teenistust. Seda oli Krimmis õnneks teataval määral saada. Et aga tööjõude korraga rohkesti pakuti, siis tegid Krimmi tööandjad, nagu tööandjad sääraseľ puhul kõikjal teevad: nad tarvitasid tööotsijate õnnetut seisukorda ja kruvisid tööpalgad maha. Seda sündis eestlastele nii linnas kui maal ja meestele nii kui naistele.

Nooremad mehed, kellel oli terwist, rändasid poolsaare lõunaranda, eriti Jalta linna ja selle ümbrusse, kus wiinamäed annawad talwe läbi tööd. Oli siin päewapalk enne kuuskümmend kuni kaheksakümmend kopikat olnud, siis pidid eestlased ainult kahekümne wiie kuni kolmekümne kopikaga leppima. Sellestki palgast püüdis igaüks weel, kas wõi wöörihma pingutades, hoiukopikaid koguda, et minna kewadel paarikümne rublagagi omaste juure tagasi.

Tüdrukud, kellel wähegi terwist, olgu peretütar wõi endine ümmardaja, hakkasid enamasti kõik linnas teenima — ükspuhas mis palga eest. Teadagi, et palk määrati pigemini wähem kui rohkem, milleks ohtra tööpakkumise kõrwal ka weel see, et tüdrukud kohalist keelt ei mõistnud, palkajaile heaks põhjuseks oli.

Aga ka linna ümbruses elawad eesti pereisad olid, wanaduse peale waatamata, sunnitud endile tööga rahalist sissetulekut nõutama, et pealekippuwale näljale wastu wõidelda, iseäranis pereisad, kellel rohkesti „peenikest peret". Eesti talupojad, kes tulid Krimmi põlluharijateks, pidid nüüd Simferoopoli linnas talwe otsa nurgameesteks ja puuraiujateks käima. Wara hommikul mindi, õhtul pimedas tuldi — nagu kodumaa teomehed mõisaorjuses. Ka käidaw tee — wiis kuni seitse wersta — oli umbes selletaoline.

Simferoopoli turul ei müüdud mitte, nagu põhjamaa linnades, lühikesi, raiutud halgpuid, waid kahe sülla pikkusi ja weelgi pikemaid lõhkumata rahnusid. Ja et linn, millel oma wiiskümmend tuhat elanikku, ka ainult puudega küttis ja keetis, siis jätkus eestlastele puuraiumistööd küllalt. Muidugi tuupisid nad tatarlased, kes muidu seda tööd tegid, sel talwel kõrwale. Nad olid ka odawamad wõi neid palgati sellepärast ennemini, et nad olid haruldased hädalised. Kauples kodaniku-härra wõi -proua turul koorma puid — kohe ilmus eesti taat, kirwes wöö wahel, ja pakkus ennast puulõhkujaks. Nii mõnigi neist sai keelepuudusel palkajalt wahel tüssata, aga eks hädaline pea kõik kotti pistma.

Paljudel puuraiujatel käisid naised abiks kaasas — enamasti nooremad ja need, kellel wäiksemaid lapsi ei olnud, aga ka mitmed, kellel olid kodus lapsed, kes siis kogu päewaks naabrinaise hoolele jäeti. Naised aitasid meestel saagida, kandsid saetud ja raiutud puid kuuri ja ladusid wirna, teenides sel kombel mehe kõrwal endile wähemalt igapäewast palukest. Enamasti anti puuraiujaile, kui töö wähegi kestwam, palga kõrwal ka lõunasöök — kui mitte enam, siis ometi kausitäis sooja leent leiwaga. Nõnda wõisid taat ja eit teenitud raha õhtul suuremalt jaolt perekonna toitmiseks ja katmiseks koju wiia.

Eestlaste tööusinus ja tööausus leidsid Krimmis warsti elawat kiitust. Juba proua Bjelowodski Burlukis, kes puutus eesti sisserändajatega ainult kahe nädala jooksul kokku, oli mainitud omaduste üle oma päewaraamatusse imestawaid märkmeid kirjutanud, mis ta palju aega hiljemini ühele eesti naisterahwale, kes teda teenis, ette oli lugenud. Kord annud ta hädalistele nende palwel mõisa-aias kaewamistööd. Ta arwanud, et sellest tööst jagub neile paariks päewaks. Aga weel samal päewal peale lõunat olnud töö walmis ja inimesed palunud uut! Proua Bjelowodskile kui wene tööandjale oli see wirkus suureks uudiseks. Balti tööandjad sellewastu, kes selle wirkuse wilja nii kaua maitsnud, ei jõudnud küllalt eestlaste laiskust alati siunata... Nagu teisedki eesti palgalised maal ja linnas, nii seisid ka eesti neitsikud Simferoopolis warsti heas lugupidamises, mis hiljemini nende palkade kohta ilma kergitawa mõjuta ei jäänud.

Üldiselt olid teeniwate inimeste palgaolud Krimmis kodumaa omadest mitu ja mitu korda paremad. Seda said iseäranis need nooremad inimesed maitsta, kellel läks warem wõi hiljem õnneks leida mõisades kestwat teenistust, nagu Kustaw Malts ja mõned teised. Neist teenijaist said mehed kohe esimesel aastal seitse rubla, tüdrukud neli rubla kuus talwist palka, kuna kewadel meestele kaks rubla ja tüdrukutele rubla suwist lisa juure pandi. Seejuures oli toit rohke ja

hea. Puhas rukkileib, wärske lihaga rammus leem, nael seda head liha inimese kohta olid lõunaks iga päew laual. Hommikuti ja õhtuti anti teed walge saiaga ja muu kõrwasega. Missugune peaaegu muinasjutuline wahe siinsete ning kodumaa palga- ning söögiolude wahel! Wiimastega wõrreldes olid eesti teenijad tõepoolest sattunud Egiptuse näljaorjusest Kaananimaa mee ja piima juure! Nad said siin, ülalpidamisest hoopis rääkimata, ühekuuse teenistuse eest rohkem palka kui Eestis sai kõige tublim töömees aastas, waatamata sellele, et neil wene keele puudusel mõnigi töö ja tegu halwasti läks.

Kuidas oli siis tol ajal lugu kodumaa teenistusetingimustega? Aastasulane, kes käis wiis kuni kuus päewa nädalas mõisas teol ja pidi seal kupja kepi all päikese tõusust loodeni raskesti orjama, sai aastapalgaks neli Tallinna wakka rukkeid ja neli wakka otri. See tegi tolleaegse hinna järele wälja umbes seitse rubla! Aga kes siis sulase wähese wiljanatukese eest sedagi hinda andis. See läks enamasti poole hinna eest kohaliste kõrtsipapade müügisalwe. Palga kõrwal sai sulane küll ka teataiwa jao riiet: willase kuue, kaks paari püksse, kaks särki, kaks paari sukki ning jalanõudeks raagnahast pastlad, mille eluiga ta sageda hoolsa lappimisega pidi pikendama. Kõigi nende ihukatete wäärtus wõis olla neli kuni wiis rubla. Kuid oma pisukesest palgast pidi sulane, kes ju pühapäewal ka natuke nägusam ja siledam tahtis olla, omale ise muretsema saapad, westi, mütsi ja mõned muud asjad. Ime oli, et säherduse palgaga üldse wälja saadi — raha tallelepanemisest ei wõinud muidugi juttugi olla. Weel waewalisem oli lugu leerimata sulastega, wiieteistkümne- kuni seitsmeteistkümne-aastastega. Need ei saanud peremehelt peale puuduliku riide mingisugust palka. Nad orjasid peremeest ainult kõige wiimasemal inimlikult-wõimalikult tasutingimusel: et mitte nälja wõi külma kätte surra.

Niisamuti tüdrukud. Nende palk raske töö eest kodus ja mõisas oli: kahe aasta kohta üks kuub, kahe särgi ja

kahe takuse seeliku tarwis riiet, kaks naela willu ja paar pastlaid kahe kuu peale! Raha mitte kopikat. Saadud riidest ja willadest pidid nad endile ihukatted walmis tegema „oma ajaga“, see on pühapäewadel, nii et nad isegi tarwilisest puhkeajast, mida nautisid mehed, ilma pidid jääma.

Ja nende tööorjade toit? Mida pandi teomehele ja waimule leiwakotti ja lähkrisse, kui algas jüripäewal mõisatöö, mis jättis nad terweks nädalaks igast soojast suupistest ilma? Mida muud kui must aganane leiwapäts ja sool! Lisati küll wahel paar naela tulisoolast silku juure, aga enamasti üksnes „suure töö“ ajal. Suur asi oli, kui lasti päewa kohta toop jahukördisegast piimawedelikku lähkrisse.

Oli sulasel talwelgi wähe kergem põlw, siis ei pääsenud tüdruk kunagi alalise pitsitawa tööikke alt. Suurem mõisaorjus wältas mardipäewani; siis jäi „waim“ koju. Iga kolme nädala takka oli aga üks nädal käia mõisas „korral“, see on, söötmas mõisniku kariloomi. Peatöö oli tüdrukul aga nüüd kodus. Ta pidi perenaisega ühes, peale talu oma koduse töö, ketrama mõisaprouale hulga linu ja takku peeneks lõngaks. Et ketrus kõige hiljemini küünlapäewaks walmis pidi olema, kuna oma töö kah järge ootas, siis wõeti lühikesele päewale ööst lisa, ööst, mida walgustati wiletsa peerutulega. Juhtus proua lõngast wea leidma — kogemata wõis olla ka ainult halwas tujus —, kohe oli perenaisel hea noos trahwketrust kraes, mille ta tüdrukutega kewadeks waratselt walmis pidi wuristama.

Niisuguse ilma palgata, waheta ja otsata orjatöö alt oli eesti teenija Krimmis saanud wähemasti palgatööliseks, kellel oli midagi kõhus ja kukrus ja kelle seljal ei tantsinud kupjakepp. See oli edusamm, mis pani kindlasse teenistusse hakkawad wallalised inimesed wäljarändamiswiletsuse warsti unustama.

33.

Kaduwad kaed ja pudenewad pühadused.

Haigus ja surm olid talwe esimesel poolel ka Kugli inimeste seas wirgasti tegewuses.

Kole elu Simferoopoli kasarmus, kõhutõwega ühendatud, murdis maha kõige pealt Kiisa wereawaese Tiina ja kõwera kuklaga, punapealise Jüri. Nad pugesid kauase waewlemise järgi isa manu mätta alla, kuigi selle teadwusega, et nad „tõotatud maad", mida Mihkel nii wäga oli näha igatsenud, olid näinud — oma elu hinna eest.

Nädal hiljemini pani Altsauna Wiiu haigemajas oma petetud silmad kinni. Ta oli kauase truu palweorjuse eest taewaisalt Kaanani wiinamägedel kindlasti tasu lootnud — walekes läks kõik! Nii walekes, et prohwetki oma usulastele nägu ei julgenud näidata, neid sõnadegagi trööstima ei tõtanud! Wiiu läks ja jättis Tõnise, selle kõige ilma wõlglase, enda igawese wõlglasena maha. Ehk olgu siis, et Tõnis oma wõlga seega püüdis kahandada, et laste eest hästi hoolt kandis, laste eest, keda Tiiul ainult weel kolm maha jäid, sest paar tundi enne teda tardus weel üks eide kallimaist tõwe küünte wahele.

Kugli usklikkudest ariwas ka Pärtli Willem paremaks, nii kuriwast Kaananist sedamaid edasi rännata — maale, kus kõht süüa ei taha ega ihu riiet. Maale, kus ei ole wastaseid naisi ega sõnakuulmata teenijaid, kelle tigeduse käes ta senini nii palju wirisedа ja winguda saanud. Waga Wil-

lem suri Kara-Kijati küla tatari hurtsikus, „keset paganaid", keda ta ukslik hing põlgas, kellest ta aga oma üllatuseks pidi nägema, et nad tema ja ta haigete laste wastu olid üpris heldeb ja aitajad — just kui olekſid nad olnud Malts-weti usku ristiinimesed! Tatari wanamees koppis Willemile wanadest laua-otsadest puusärgigi kokku ega wõtnud selle eest waese lese käest, kes nelja alaealise lapsega leinama jäi, punast kopikatki.

Need olid Kugli surnud. Haiged olid esimesel ajal enamasti kõik, üks kergemalt, teine raskemalt. Aga kuna teised jäid Krimmis haigeks, sai Wikerpuuri Aadu, imelik mehike, siin just terweks. Ta kosus ruttu ja oli juba Burlukist linna kolides üsna wäledasti jalul. Nõnda wõis ta „proua" ja „preilikese" eest, kes kasarmus üldisest saatusest ei pääsenud, seda paremini hoolt kanda, mis sündis ka päris naisterahwalise osawusega. Pealegi tuli talle hea uid, mis päästis wahest mõlemate elu. Ta wiis haiged linnast wälja, Aabrami külasse, kus ta leidis kellegi lasteta eestlase majas korteri ja korteriga ühes ka mõneks ajaks tööd küla jõukamalt sugurahwalt. Oma ulualla wõttis ta hiljemini, kui Tiina ja Jüri linnas surnud, ka oma põdura ämma ja selle wigase tütre, nõnda et tal sedapuhku peale iseenda jäi weel kolm täiskaswanut toita, kuni Mari mõne nädala pärast linnas lapsehoidjana teenistust leidis.

Eltse noor, tugew keha wõitis haiguse warsti. Wäike Mai siputas kauemini palawiku käes, terwenes aga wiimaks ka. Seeüle walitses Wikerpuuri majas suur rõõm, millest Aadu peale mitte kõige wähem osa ei langenud. Oli ju Eltse rõõm ka Aadu rõõm. Tagura parunite tütar aga oli leidnud isa, kellega ta wõis rahul olla...

Kasarmuelanikkude seas, kelle tõbi kõige wiimaks maha rabas, oli Lõhmuse Taawet.

Tema mees oli teel ja tüki aega ka hädakorteris igale nõrkemisele wahwalt wastu pannud. Tüdimata oli ta teistele, keda haigus tabanud, kaua aega aitajaks olnud, oli teel

haigeid lapsi kannud ja kasarmust raskeid tõbiseid haigemajadesse toimetanud, kuni ta ühel heal hommikul ise võimetult asemele jäi. Kõhuhaiguse juure, mis talle liiasti waewa ei teinud, seltsis korraga neeruhaigus, mis laskis pikemat ja raskemat põdemist karta.

Kui Taawet haigemajja oli wiidud, ei teadnud õnnetu Anu, kellele omaste surm juba küllalt uimastawaid hoope oli annud, enda ahastuses, kuhu oma pead panna, kuhu wiia oma põdur laps ähwardawa surma eest warjule. Sest kauemini kõhutõbistega täidetud kasarmusse jääda oli wõimatu. See oleks tähendanud wäikese Juku, wahest ka ema enese elu ohwerdamist. Ühtlasi lähenes neile toidupuudus, sest kaasawõetud raha oli lõpukorral ning lootus, et Taawet hakkab teenima, äkitselt nurja läinud. Mõttest, õemehelt Aabrami külas peawarju otsida, pidi Anu ka taganema: oli Aadul ju küllalt sööjaid kaelas ja tema kitsas korter ei wõtnud rohkem elanikke wastugi. Ühtlasi ei raatsinud Anu põdewast mehest nii kaugele eemale minna. Kuigi ta iga päew haige juure ei pääsenud, siis kuulis ta ometi haigemaja talitajatelt igal ajal, kas Taawet on weel elus.

Ses seisukorras wõttis noor naine tänulikult wastu käe, mis talle abi pakkudes wastu sirutati. Tema sõber ja usuwend Tõnu-Peetri Madis, kes oma naise ja mõlema wennaga seniajani ka kasarmus elanud, üüris omale, kui elu läks wäljakannatamatuks, linna serwalt odawa korteri, kuhu ta kutsus ka Lõhmuse perenaist ta haige pojakesega. Nagu Anul korterit, nii oli Madisel perenaist waja, sest Madis tahtis Jüri ja Reinuga — nad kõik olid terwisel — tööl hakata käima. Kaup sobis siis kõige paremini ja Anu wõttis söögikeetja ja toakasija ameti Madise juures, kuhu juure tuli ka weel hoolekanne pimeda Maie eest, rõõmuga enda peale.

Uues peljupaigas sai ärakannatatud hädadest wintsutatud naine oma lapsega wähemast korralikult süüa ja magada, olgugi et kahe pisikese kambriga madal korter — ühe tatari pudukaupmehe wäikeses wanas majahurtsikus — oli

kuue inimese jaoks kitsik küllalt. Madisel, sel püüdlikul ja hoidlikul mehel, oli weel kaunisti raha, kuna nad kolmekesi ka puuraiumisega niipalju teenisid, et majas toidu lõppemist juba sellepärast karta ei olnud. Madis ise ei tarwitsenud päew päewa kõrwal oma konti waewamas käiagi, ta taotses jääda kahe-kolme tööpäewa takka päewaks wõi paariks koju, et kõhu kõrwal hoolt kanda ka oma hingekese eest, nagu ta Anule seletas. Mõne aja pärast sai ka korter awaramaks, sest Rein ja Jüri läksid wanema wenna nõuandel teiste noormeestega poolsaare lõunarannda paremini tasutud alalist tööd otsima, mida nad Alupkas warsti ka leidsid.

Madis oli oma palwewaimu ja usulise õhina, hoolimata kõigist wälispidistest wapustustest, alal hoidnud. Näis koguni, kui tahaks ta kahtlema löönud usu-õe hinge tulul oma palwekerisele ohtramalt leili wisata kui kunagi enne. Maltswetti ta iseäranis kaitsma ei hakanud; ta möönis selles, et prohwet Kaanani suhtes eksinud, et ta inimlikus nõrkuses rahwale enam püüdnud ilmutada ja tõotada, kui jumal talle ülesandeks oli teinud. Aga Jehoowa tahtmine jäi Madise õpetuse järgi ilmuurimatuks, nagu kunagi, ja jumala teed, mis ei ole inimese teed, imelikkudeks, nagu ennegi. Tema, Tõnu-Peetri Madis, tundwat wiimasel ajal sagedasti Kõigewägewama lähedust ja tema hing kuulwat Issanda häält, mis hüüdwat: „Sina, minu ustaw sulane, aita hoolt kanda, et minu rahwas mitte meelt ei heidaks ja umbusu sisse tagasi ei langeks! Kuuluta kõigile, kes jääwad hädas ja kiusatuses kõikumatuks, et mina neile wõidukrooni tahan anda!"

Skeptiliseks saanud Anu wõttis kuulutuse, et jumal Madis Kirsipuu nüüd ametlikult apostliks nimetanud, kaunis ettewaatlikult wastu, nii kõditawana kui Madise lohutuse- ja lootuse-ewangeelium talle ka kõrwu kostis. Et ta oli aga tõe järele janunew õppija ja otsija, siis kuulas ta wagusi ja wastu rääkimata pealt, mis kuuldawasti „ustawaks tunnistatud" jumalasulasel temale oli rääkida, wõttis tema seltsis ja tema juhil ka pühakirja-uurimisest jälle osa ja pidas temaga

koos koduseid palvetunde. Selleks tundis Anu end seda enam kohustatud olevat, et see sündis ju kõige pealt tema eksiradadele sattunud hinge pärast, mille päästmiseks Madis suurimat püüdeagarust üles näitas.

Nõnda kordus neile Krimmis, Simferoopoli tatarlase katuse all, veel kord see põlv, mille nad Kuglil, Tõnu-Peetri talus, kahekesi olid läbi elanud, iseäranis sel ajal, kui Lõhmus oli vangis. Nagu siis, nii istusid nad nüüdki õhtuti ja pühapäeviti teineteise kõrval laua taga, piibel ja lauluraamat ees. Kumbki luges lühema või pikema lõigu ette, mille üle siis seletavaid mõtteid vahetati, kuni tunnike lõppes palve ja laulmisega. Madise pime naine aga istus kogu aja ahju kõrval nurgas, elutud silmad aineti sinnapoole pööratud, kust kostis mehe pühalik-magus hääl, ja kõrvad terasel hardunud kuulatamisel. Ta ei lausunud peaaegu sõnagi vahele; ainus avaldus, millega ta enesest märku andis, oli sage sügav ohkamine ning pool-lämbunud „ja, ja" ning „oo, oo", mille vahele ta enamasti paigutas keele ja ülemiste igemetega sünnitatud „sõtsutamise" . . . Anu vigase käega pojuke — see mängis vagusa pailapsena põrandal või ilmus vahel ema kõrvale ja surus end nagu kassike tema külje vastu.

Kõik, nagu ennegi, ja ometi teisiti!

Nimelt Anu meelest.

Anu oli ainult poole hingega asja juures.

Ta tahtis täiega olla, aga see ei läinud tal korda. Sellest järgnes ainult vastik sundusetunne, mis piinavalt rõhus talle südame peale.

Anu tegi iga õpetuse ja seletuse taha, mis tuli Madise suust pühakirja mitmemõtteliste, sagedasti tumedate paikade kohta, nüüd punkti asemel küsimismärgi. See võib ju olla nõnda, aga sama hästi ka teisiti — mõtles ta, ja ta meel kaldus vastupanematult ikka selle poole, et see on pigemini teisiti. Ta ei kahelnud pühakirja sõnas, seks puudus tal julgus ja vaimne jõud; aga ta kahtles selle sõna inimlikus sele-

tuses, sellest õieti arusaamises, milleks ta enesel selgeid, kindlaid põhjusi küllalt teadis olevat.

Kas see ei olnud pikk rida haledaid valeksminemisi, armetuid läbikukkumisi, käpuga katsutavaid eksimusi, mille peale Maltsveti usk ja kõik temast väljakasvanud ilmutised ja kuulutised tagasi vaatasid! Kas polnud kõik need õpetused ja seletused, mis Maltsvet, tema abilised ja Anuke ise pühakirjast mitme aasta jooksul annud, viletsa enese- ja teiste pettena avalikuks saanud!

Nad olid ennustanud viimset päeva, aga viimne päev ei tulnud.

Nad olid ennustanud sõda, aga sõda ei tulnud.

Nad olid ennustanud imetegusid, aga imeteod ei sündinud.

Nad olid enestele ennustanud Kaananit, aga sattusid kõrbe.

Nad olid patust pöördimata ilmalastele ennustanud egiptuse nuhtlusi, aga need nuhtlused tulid neile enestele kaela.

Nad olid viina, tubaka, sealiha needmisega, palmitsetud juuste ja värviliste ihukatete põlgamisega otsekohe vanajumala sülle tahtnud ronida. Vanajumal oli nad enesest maha raputanud.

Seda oli peaprohvet isegi sunnitud tunnistama, sest ta ei tulnud oma rahvale mitte seletama, miks sündis kõik teisiti kui kuulutatud ja pühakirjast välja loetud. Tal e i o l n u d sääraft seletust. Ta suu oli kinni, sest et vale oli välja tulnud . . .

Kõik need tunnetused olid Anule tõekama rõhuga, usutavama selgusega peale tikkunud Krimmis, siin, kus maltsvetlaste suur usuline luuleloss, nimega Kaanan, lõplikult kokku langes, mattes ülempreestri ja kõigi tema abiliste prohvetlikku ja kirjatundlikku ustavust oma rusude alla. Arapõlenud Krimmi nähes, inimeste nälgimist, põdemist, suremist pealt vaadates, oli Anule, nagu pähe pistetult, meele tulnud, mida rahvale omal ajal piibli ja jumalikkude ilmutiste najal oli tõotatud — iseäranis siis, kui Krimmi üle ilmlikud teated

alles puudusid! Missuguse maapealse eedeni olid ennustajad ja ilmutajad pühakirja sõnadest välja moondanud ning usklikkudele silma ette seadnud ja missuguste jumalikkude imede tiivul pidi rõhutud rahvas lendama Egiptusest tõotatud maale, kõrgelt ja pehmelt üle kõigist raskustest ja puudustest!

Anu ajule sai nüüd ka märgatavaks, kui uhked nad selle oma usu peale olid olnud, mis nii palju lubas, aga nii vähe pidas; kuidas nad „ilmalaste" peale põlglikult, vennastekoguduse „variseriusuliste" peale vaenulikult maha vaadanud; kuidas nad oma usku enda mõju all seisvaile inimestele, oma lastele ja perele, peale sundinud, sagedasti vägisi. Anul seisis korraga silma ees, mis sündis Kiisa talus Eltse, Miku ja teiste lastega, talle kerkis mälestusse joobnud Taaveti mõru sõna vanematest, kes teinud poja joodikuks, tütre litsiks, teised lapsed lollideks, neile oma usku nagu pulgaga kurku ajades. Ja Anu jõudis küsimuse ette, mis vahe on siis nüüd maltsveti-usuliste ja herrnhuudi „palverahva" vahel, keda esimesed just usulises kõrkuses ja sallimatuses, teiseusuliste vihkamises ja põlgamises olid süüdistanud? „Mingit vahet ei ole leida!" hüüdis õigusetunde hääl Anu toibuvas hinges. „Kumbki usk ei täida evangeeliumi põhilauset, mis käsib ligimest armastada nagu iseennast ning keelab teise üle kohut mõistmast!"

Seda tunnetades ei olnud Anul enam raske üles tunnistada, et niihästi maltsveti-usulised kui herrnhuutlased tegid ülekohut inimestele, keda nad kutsusid ilmalasteks, ärkamato ja armu saamata hingedeks. Nagu neil õigust ei olnud oma usku nende omast paremaks ja õigemaks, nõnda polnud neil ka õigust iseendid nendest paremaks ja õigemaks kiita.

Sest mida olid siis maltsvetid oma tegude poolest ligimese vastu ilusamat ja üllamat korda saatnud, kui näiteks Seenepalu Andres Lõhmuse ja tema perekonna vastu? Mees, kes sellepärast talitaja-ametist lahti lasti, et ta kaasinimeste vastu küllalt südameta ei olnud. Või kel oli õigust Aadu

Wikerpuuri peale üle õla waadata, inimese peale, kes tegi hukkaläinud tüdruku oma naiseks, et selle eksimust warjata, tema head nime päästa, kes jooksis lõõtsutades külast külla, et kahele maltswetile, keda ähwardas haagikohtuniku nuhtlus, koguda awitajaid, kes raskel Krimmi teel oma kitsast wankrit nendega jagas, kel ei olnud hobust wõi sõiduriista!

Ja lõppeks Lõhmuse Taawet! Waatamata kõigi tema pattude, tema usutuimuse peale — kas ta ei olnud Õnnistegija õpetuse peanõuet, tema ligimesearmastuse käsku, sagedasti paremini täitnud kui nii mõnigi usu- ja palweagar maltswet? Kas ta polnud oma wastastegi wastu, kes temale waenuhambaid näidanud, kaastundlikku meelt ja abiandlikku südant ilmutanud ning seega käinud Kristuse raskema õpetuse järele, armastades ka oma waenlast? Eks see olnud Lõhmuse Taawet, see „patuunest ärkamata hing", kes päästis Maltsweti, oma noomija ja hukkamõistja, wangiwõtjate eest, nagu ta kord ennemalt sepitses wangistatud prohweti käerauad lahedamaks? Eks see olnud Lõhmuse Taawet, kes külwas Kiisa Mihkli põldudele wilja maha, kui Mihkel ise Lasnamäel ootas petlikku imelaewa ja oma perekonnale näljahäda oli kaela tõmbamas? Eks aidanud ja toetanud Taawet teda pärastki weel laenudega, mille tagasisaamiseks tal lootustki ei olnud? Ja seesama Mihkel oma naisega oli Lõhmuse Taawetile ust näidanud, kui see nende juurest wäsinud rändajana pimedal, wihmasel õhtul öömaja tuli otsima! Nad olid talle oma waenu ja põlgust igal parajal puhul näkku salwanud — tema aga tegi neile head, kui nad olid hädas . . . Ja mõnda muud sellesarnast tuli Anule oma mehest meele, kuni ta wiimaks jõudis Krimmi teekonna juure ja weel kord enda silma eest laskis mööduda, kuidas Taawet werstade kaupa kätel kandis popside põdewaid lapsi, kes wankri põrutamist ei kannatanud, kuidas ta nõrkenud inimesi kasarmust wälja „oma asjale" talutas, põdejaid haigemajasse, surnuid matusealale aitas wiia — ise haige haigete seas.

Kes tihkas keelata sellele inimesele lugupidamist? Aga

usu-uhked, palwekõrgid maltswetid tegid seda, ja Anu ise oli nende killas olnud.

Nagu iseenesest sigines Anu pähe nüüd küsimus: Kust wõtsid need inimesed ilma põlewa usuta, ilma leegitsewa palwewaimuta niisuguse inimese- ja ligimesearmastuse, kuna nii mitmed wagade ja pühade kirjas seiswad maltswetid olid sellest ilma? Kui see usutulest ei tulnud, milleks siis usutuld tarwis? Kui palweorjus inimest paremaks ei teinud, milleks siis palweorjust pidada? Wõimatu oli Anul ennast nüüd weel sundida arwama, et need, kes kangesti usuwad ja palju palwetawad, aga oma tegudes maha jääwad jumala nõuetest, ennemini taewariigi päriwad kui need, kes täidawad pühakirja käskusid ilma säärase palweagaruseta.

Et Anul nüüd seesugused mõtted peas keerlesid, siis ei wõinud Madisega peetud lugemisõhtud talle enam endist hingelõbu, seda magusat waimulikku mannat pakkuda, nagu kord kodumaal. Kui ta neist õhtuist siiski osa wõttis, siis ei tulnud see warsti enam sellest, et ta enda südames kokkulangewale Maltsweti liialduse-usule pühakirjast uusi tugesid otsis, waid sellest, et ta oma muutunud arwamistele ikka kindlamat alust püüdis ehitada, ja seks andis talle sisult nii mitmekesise pühakirja kõrwal äge maltswetlane Madis oma auklikkude seletustega kõige paremaid ehitusepuid. Anu ei tarwitsenud teda waidlusteks wälja kutsudagi — Madis kandis oma tarkuse juba pisukese külgetikksamise tõttu täie koormaga turule. Senise usuga nii tugewasti lööa saanud Anu oli nüüd üldse ja meelega ettewaatlik oma awaldustes; ta ei astunud Madise ees lausa wastasena wälja, ta hoidis oma ketserlikud mõtted peamiselt enesele, et jõuda „otsides ja õppides" seda selgemale ja lõplikule walgusele. —

Aga weel ühe asja poolest ei olnud need piiblitunnid Madise majas endiste sarnased. Nagu õpetus, mida Madis esitas, oli Anu meelest ka selle mehe isik teise paika nihkunud — eemale ja madalamale. Jumalamehe kuma oli ka tema, nagu Maltswetigi, pea ümbert kustunud — Anu kõrwal

istus lihtne igapäevane inimene, kelle kohta vaimustusega segatud aukartus endise „usu-õe" südames enam maad ei leidnud. Aateline ühistunne oli kadunud ja sellega koos teataval õrnuseni ulatuv vaimline sõprus. Sest ainult säärast sõprust oli Anu selle mehe vastu tundnud, ainult säherdune side oli neid ühendanud.

Sel lool hakkas Anu mõnda, mis tal enne hoopis nägemata jäänud või mida ta kui tühist asja meelega tähele ei pannud, nüüd vastikult tunduvaks võtma, tusaga märkama või vähemalt tajuma.

Madisel oli viisiks, kui nad istusid piibliga teineteise kõrval laua taga, Anule rääkimiseõhinas ligidale nihkuda, nii ligidale, et nende liikmed puutusid ükstеise külge, et nende põsed — või vähemalt viimaste soojus — endid vahel riivasid. Madise käsi heitus sageli usu-õe õlale, käsivarre, isegi reie või põlve peale, hakkas mõnikord hetkeks ka Anu piha ümbert „vennalikult" kinni.

See kordus nüüdseil koosistumisil. Ent mis Anule enne poolteadmatuks, meelevõtmatuks jäänud, torkas talle nüüd pähe ja ühtlasi südamesse. Talle tehti midagi, mida ta ei sallinud, mis teda pahandas. Ta uskus ju, et see ei sündinud meelega, et see oli Madise harjunud komme — ta püüdis seda vähemalt uskuda. Aga et see talle ei meeldinud, siis hakkas ta sellest märku andma, end puutumise vastu kaitsma. Ta vabastas enese Madise käe alt, kui see heitus ta peale, ta nihkus temast eemale, kui Madis tuli temale liiga lähedale. Ja kui asi paraneda ei tahtnud — Madisele näis see tumm vastupanek tähelepanematuks jäävat, — hakkas Anu ühiseid lugemisõhtuid seega vähendama, et jäi neist ühel või teisel põhjusel ära.

Mis enne vennalik ja seega loomulik olnud, oli nüüd korraga Anu meelest korravastane ja ebaloomulik.

Seesama Anu, kes toona oli lasknud usuvenda ennast palvetuhinas suudeldagi, nagu seda maltsvetlaste seas liikumise palavuse ajal ette tuli, pani nüüd juba pahaks, kui

sama inimese põlw tema põlwe külge, ta käsi wõi jalg tema käe wõi jala wastu puutus.

Aga weel enam. Seesama Anu oli waikides ja peaaegu uskudes kuulda wõtnud Madise salapärased, usulise jutu sekka pillatud ja pühakirjalise mõistutumeduse sisse warjatud tähendused, mis sihtisid sinnapoole, et nemad mõlemad õiguse pärast jumala poolt määratud paar olewat, et jumalal on nendega weel mingi sellekohane kawatsus, millest ta temale, Madisele, unenägudes märku annud. Need unenäod, mida usuwend ei jätnud usu-õele muidugi pikalt ja laialt jutustamata, olid küll kaunis mõistatuslik-keerulised, aga niipalju selgus neist Madise walgustawate tähenduste abil ometi, et neil mõlemail, temal ja Anul, olewat midagi ühist, neid siduwat, kokkutõmbawat, millele taewa-isa targu nende tähelepanekut püüdis juhtida. Säherdusi unenägusid oli Madisel iseäranis siis olnud, kui Lõhmus wangis istus ja Tõnu-Peetri perenaine oli pimedaks jäänud . . .

Madise ja Anu piiblitundidele aga tuli mõne aja pärast muil põhjusil täieline seisak.

Madise naine jäi haigeks. Soetõbi wõttis ta maha. Pime Mai, kes reisuraskustest ja kõhutõwest õnnelikult üle saanud, nagu Lõhmuse Taawetki, sattus nüüd, paar nädalat enne jõulusid, kardetawa haiguse küüsi. Nõnda pidi Anu perenaise-ameti kõrwal täitma ka weel haigepõetaja-kohuseid. See koormas teda seda enam talitusetööga, et Madis, kes kopikaid ruttu nägi kahanewat, jälle sagedamini tööl hakkas käima.

Aga weel midagi tuli juure. Taaweti pikaline haigus wõttis samal ajal raskema pöörde. Oli mees juba korra üsna kõbusaks saamas, et suurem hädaoht näis olewat selja taga — tuli järsku kuri muude. Nüüd pidi Anu koduse haige ja majatalituse juurest käima ka weel kauges haigemajas mehe järgi kuulamas, kellest ta päewagi ilma teateta ei raatsinud jääda. Kui Maiegi olukord warsti läks kardetawamaks, jäi Madis küll sagedamini koju, sest Anul oli wõimatu üksi läbi

saada, kuid piibli- ja palwetundideks ei jätkunud kummalgi enam aega.

Madis ilmutas mõlema haige pärast suurt muret ning wäga rõhutud olekut. Põnewusega astus ta Anule iga kord wastu, kui see tuli hospidalist, et pärida Lõhmuse käekäigu järele. Hoolakalt istus ta oma haige naise sängi ees, et selle soowide ja tarwiduste eest muretseda, kui Anu oli muus tegewuses. Ja kui härdasti mõistis ta mõlemate eest palwetada, kui liigutawalt neile taewa-isalt ellujäämist paluda! Täis enesesalgu unustas ta ses kristlikus armastuseõhinas hoopis, et ju mõlemate suremisega sai kõige lihtsamalt wõimalikuks see, millest jumal temale unenägudes kui oma nõust ja tahtest oli märku annud . . .

Näis tõepoolest, nagu tüüriks saatusekäsi säärase sihi poole. Ikka mustemaid sõnumeid hakkas Anu haigemajast tooma. Kord oli ta mehe meelemõistuseta eest leidnud, teine kord ei lastud teda seaduslikul tunnil tema juuregi, kuna haigetalitajad ja welskerid nuuksuwa naise järelepärimiste peale ikka kahtlasemalt hakkasid õlgu kehitama.

Kodune haige jälle hõõgus wiimaks ööd ja päewad niisuguses palawikus, et ta enam selget silmapilku ei näinud. Kohutawad, raputawad unenäod waewasid ta waest aju, panid ta muidu nii tumma suu metsikult sonima, sundisid ta liikmeid rahutult wiskklema ja heitlema.

Ühel päewal, kui Anu oli Jukuga jälle hospidalisse läinud ja Madis majakese ees lõhkus keedupuid, tegi waene haige oma jampsimissõgeduses midagi ootamatut.

Lüües silmad töö pealt korraks üles, nägi Madis oma haiget naist särgiwäel üle õue kõndiwat — ruttu ja kindlal sammul, nagu oleks ta korraga saanud nägijaks.

Nähtus oli Madisele nii pähekopsataw, et ta jäi, kirwes pihus, ammuli suuga wahtima. Korraks tegi küll nõksatuse, nagu tahaks ta õnnetule järgi joosta, aga sealtsamast peatas sammu. Tõmbas jala tagasi. Tõmbas kutsuwa käe tagasi. Laskis silmad wälgukiirusel ringi käia. Surus pea

lidusse. Wajus nagu endasse kokku. Seisis nagu inimene, kes ootab lähemal hetkel hoopi, mille eest pääsemine hiljaks jäänud, wõi äkilist kohutawat sündmust, mille ärapööre wõimatuks saanud...

Mai jooksis wehklewail käsil ja lehwiwail juukseil, walges särgis päikesepaistel kumendades, otsekohe Salgiri poole, mille kõrge kallas oli üksikule majakesele üsna ligidal. Näis, nagu tunneks waene tõbine palawikuwiirastuses end tagaaetuna, sest ta suust tungisid arusaamata sõnade seas lühikesed ehmusekiljatused, kuna ta wäntsuw pea lendas kord ühele, kord teisele õlale, nagu püüaks ta oma kustunud silmadega tagasi wahtida enda kannul olewa waenlase poole...

Wiimaste päewade sula ja soe wihm olid mäestikus hulga lund weeks muutnud, mis nüüd kaunis kõrgelt jõge täitis ja ägedal jooksul mühisedes allapoole woolas. Kallas aga langes sealt kohalt, kuhu palawikus märatsew haige pimesi tõttas, järsult alla, nii et õnnetu otsekohe Salgiri sogastesse woogudesse pidi sadama, kui ta tõstis jala üle kuristiku...

Sülda kümme — sülda wiis — sülda kolm oli haige kalda weerelt weel eemal, ja ikka weel seisis Madis halwatuna paigal, hoides kätt silmade üle, pidades keha hüppel, hingamist peatawal põnewusel wahtides ... oodates ...

Ta oli näost kahwatu... wärises igast liikmest... silmamunad tikkusid peast wälja... Jälle tuksatas ta kord edasipoole, aga jalad näisid tal olewat maa külge kinni kaswanud...

Kuid ei.

Nüüd äkitselt pani Madis jooksu.

Nüüd wiimaks pääsis ta halwatusest... liigutas wäledalt seni tardunud liikmeid ... tundis selgesti ja kindlasti, mis tal oli teha... Paar inimesekogu, kes lähenesid eemalt naaberhurtsikute poolt jõele, olid äratanud ta meelemärkusele, kiskunud ta jalad maa küljest lahti... ajanud ta hädalise päästmisele.

Aga Madis jäi hiljaks.

Waewalt oli ta suu tõuganud walju karjatuse wälja, waewalt olid ta jalad mõne sammu joosnud, kui haige naine juba kõrge kaldaweeru taha kadus — wäljalaotatud kätel, lehwiwail juukseil, rõõmuhüüd arwatawa pääsemise üle huultel...

— — — — — — — — — — — — — — — —

Kuid Madise ja mõlemate juuretõtanud tatarlaste silmad otsisid asjata õnnetu walendawat keha Salgiri sopakarwa woogudest. Kõik kolm jooksid piki kallast alla jõge, arwates, et wee walus wool kandis ta kukkumispaigast kiiresti edasi. Ent mühawad lained ei tõstnud teda kuskilt silmapilgukski nähtawale.

Nad olid tuhinaga temast mööda joosnud. Ta polnudki wette kukkunud. Nad leidsid ta, tagasi pöördides, kõrge ja järsu, aga alt astmelise kaldarünka madalamalt serwalt, mis oli kitsa siiluna weel weest wäljas. Ta lamas seal werise suuga elutult kiwidel, ainult jalad põlwist saadik wees.

Lõhmuse perenaine oli parajasti koju jõudnud, kui nad ta tuppa kandsid. Madis andis Anule, kes keeletul pärimisel õnnetu pealt meeste peale wahtis, sündmusest mõne lühikese, kogelewa sõnaga seletust, ilma et lai arusaamatus Anu näolt oleks lahkunud.

Kui wanem tatarlane, kel natuke arstilist teadmist, kindlaks oli teinud, et õnnetu süda tuksub, kuigi nõrgalt, ja et ta pahem käeluu kahest kohast on murtud, otsustati, iseäranis Anu pakilisel nõuandel, toimetada haige sedamaid haigemajja tohtri abile. Kuna Anu pani talle mõned hädalisemad hilbud ümber, nõutas noorem tatarlane wanema käsul kuskilt naabrusest ruttu kanderaami ja wõttis waewaks minna Madisele teise kandjana appi.

Madis jõudis paari tunni pärast tagasi.

Mida arst Maie oleku kohta arwanud, sellest ei teadnud ta midagi selgemat rääkida, sest et tohter oli wenelane;

wiimase näost aga paistnud midagi, mis head loota paraku ei lubawat.

Madis oli kurb ja rõhutud, nagu kord ja kohus. Ta istus mõne aja tummalt teises toas, kus Anu teda paar korda raskesti kuulis ohkawat. Siis tundis ta tarwidust Anule lähemalt seletada, kuidas hale sündmus juhtunud. Ta tuli ja hakkas madalal, paiguti wärisewal häälel jutustama.

Tema winnanud maja linnapoolses otsas olewast kaewust wett. Ilma midagi paha aimamata, sest haige jäänud pikema sonimise järgi waikselt ja nähtawasti uinudes sängi. Millal õnnetu majauksest wälja astunud ja üle õue joosnud, seda ei olla Madis kaewu juure näha wõinud, sest maja nurk seisnud warjamisi ees. Alles siis, kui ta ämbriga jõudnud ukse juure, silmanud ta eemal kaldakõrgustikul walges riides inimest, kes joosnud jõe poole. Et see Mai wõiks olla wõi üldse keegi jõkkehüppaja, seda ei olewat tal silmapilgukski pähe tulnud. Ämbrit sisse wiies näinud ta aga jahmatuseks haige aseme tühjana. Muidugi pistnud ta nüüd walgele kujule tulise jalu järgi, olnud aga alles poolel teel, kui Mai kadunud üle kaldaweere sügawusse.

Teisi nägijaid ja appiminejaid majas ei olnud, sest lesk majaperemees, kes elas ühekordse sawihoonekese teises otsas, oli oma kahe pojaga sel ajal, enne lõunat, iga päew turul kauplemas.

Nõnda oli neil siis mõlemail, niihästi Anul kui Madisel, armas haige hospidalis, kelle elu pärast neil asja oli wäriseda ja kelle hea käekäigu järele nad püsimata käisid kuulamas. Paluti palju ka Jumalat nende eest, ja liialdatud usuorjusest taganema löönud Anu näis kartuse ning mure pitsitusel sedapuhku jälle endise õhina ning tuhina sisse tagasi wajuwat, nõnda et palwewend Madis tundis tast tõsist meeleheab. Madis ise näis, ehk ta seda küll püüdis nagu warjata, suures rahutuses olewat, sest Anu kuulis teda öösiti asemel uneta kõhiwitsewat, kuna ta päewal kohkunud näol toas wõi maja ümbruses ringi kebis, kuni tuli tund, kus nad oma hai-

gete järgi läksid kuulama. Terwe nädala jooksul ei läinud waene mees kordagi wälja tööle.

Anu hingehirmule mehe pärast tuli warsti lõpp.

Taawet sai haiguse hädaohtlikust tipust õnnelikult üle — üsna tohtri ootamise wastu. Küll oli ta nõrkus suur ja kõik kartused seepärast weel mitte täiesti asjatuks saanud, aga mida heledamalt ja soojemalt hakkas lõunamaa päike pärast pööripäewa paistma, mida pikemaks läksid päewad, seda toekamaks toibus haige, seda terwema läike said ta silmad, seda wärskema wärwi ta kõhnaks kuiwanud nägu. Elu pöördus ta kurnatud kehasse pikkamisi tagasi — seda tundis ta ise, seda märkas Anu kogu ta olekust.

Suur õnnetundmus lõi noore naise põues pakatama. Ta sattus iga päewaga ikka elawamasse rõõmutujusse, mis ta südame nagu soojade, kaisutawate wooguden üle uputas. Ta sai tänulikuks, sai õrnaks, sai soojaks ja heldeks igaühe wastu, kellega ta kokku puutus, nagu tunneks ta enese olewat teiste wõlglase.

Iseäranis Madis sai noil õnnepäewil seda soojust ja õrnust maitsta. Tema kahekordselt, sest et kaastundmus tema kui sügawasti rõhutud kannataja wastu tuli Anu muile tundeile lisaks.

Mida rõõmsamaks aga läks Anu mehe paranemisest, seda raskema wajutise alla näis sattuwat Madise süda. Anu nägi, kuidas talle enam söök ei maitsnud, kuidas ta palwetamisestki tüdines, ja missugune tuhm mõrudus paistis tal näost, kui ta enda arwas tähele panemata olewat.

Sest Maie käsi käis halwasti.

Küll ei olnud ta kukkumisest elukardetawalt wiga saanud — ta sisemised organid leiti terwed olewat, nii et murtud käeluu oli õnnetuse ainus pahem tagajärg —, aga soetõbi ise pures waest naist edasi, kord osutades pööret paremuse poole, siis aga uuesti hoogu wõttes.

Anu, kes kirjutas Madise kurbuse muidugi Maie raske haiguse arwesse, pani liigutatud südamega imeks, kui wäga

tema senise usuvenna süda selle pimeda naise külge oli kasvanud. Varemalt poleks ta seda hästi uskunud. Nad olid küll väga vagusi, väga viisipäraselt, täiesti kristlikku „kohust ja korda" mööda teineteise kõrval elanud, ent ka ilma nähtava soojatundelise sõpruseta ja silmapaistva õrnuseta. Nõnda võib inimene, otsustades teiste üle, vahel eksida!

Anu süda voolas kahetseval kaastundel üle, kui ta Madist nõnda ta kurbusekoorma all nägi kannatavat. Ta tõttas teda trööstima, julgustama, püüdis tema meelt lahutada lahke jutuajamisega, ta mõtteid ühel ja teisel viisil mujale juhtida. Delikult pani ta käe talle õlale ja virgutas teda vahvale lootmisele.

Tema püüetel näis aegamööda ja ajuti tagajärge olevat. Madis hakkas talle terasemalt ja lootvamalt silma vaatama, ta näos lõi helkjam paiste elama, ja kord võttis ta Anu deliku käe, mis jälle tema õlale heitunud, ja suudles seda liigutatult, palavalt . . . Ta lükkas ka veel Anu käise tagasi ja suudles tema valget, ümmargust käsivartki.

Ühtlasi leidis ta asja sel puhul Anu arvamist Maie ja tema vahekorra kohta pisut õiendada. Ta andis pikema, Anule paiguti liiga sügava seletuse, mille lühike sisu oli, et see olevat ainult elav, sügav kristlik ligimesearmastus, mida ta süda vaese pimeda kannataja vastu tema raske haiguse pärast tundvat, mitte aga mehe armastus naise vastu. Nagu jumal temale ammugi märku annud, olevat ta selle inimese naiseksvõtmisega eksinud, sest et ta taevaisalt küllalt hoolsasti nõu polnud küsinud. Nende paariminek ei olevat mitte taevas ette kavatsetud olnud. Seda olla Issand temale mitu korda ilmutanud, ühtlasi temale ära tähendades, missugune teine naisesoost isik oleks taevase paaritaja määrusel temale sünnis olnud ja — veelgi olevat . . .

Anu mõistis, et Madis sihtis oma endiste salapäraste unenägude poole, mispärast ta tema seletuse valkides vastu võttis.

Taewaisal aga näis kristliku ligimesearmastuse all nii rängasti kannatawast mehest niisama hale meel olewat nagu Anulgi. Seepärast kinkis ta waesele pimedale, kelle haigus Madist nii wäga rõhus, elu.

Mai tegi Taawetile järgi. Ta ohwerdas haigusele oma pikad wallalised juuksed, millega ta senini oma puhastatud usku oli tunnistlenud, aga oma elu wõttis ta ära tema küüsist. Soetõbi hakkas temast lahkuma, ta kipsi sees lahas olew käsiwars paranema.

Madis ütles, tuues hospidalist terwisesõnumeid, tema palwe olewat aidanud.

Ta oli Anu wastu wäga rõõmus. Aga kui Anu teda nägi, ilma et ta seda teadis, siis leidis ta tema hoopis wähem rõõmsama olewat. Madis näis nagu raskeil, keerulisil mõtteil salaja hauduwat, sest sagedasti pidi Anu teda teisest toast paar korda hüüdma, enne kui see teda kuulis ja sööma läks. Ta oli hajane, unustas palju ning wajus wahel keset elawat juttu äkitselt waikimisse . . .

Ühel ööl juhtus Madis Kirsipuule midagi wäga imelikku.

Midagi nii imelikku, et ta ruttas suure ärewusega teise tuppa ja äratas Anu üles.

Istudes Anu sängi äärele, hakkas ta sosinal jutustama, iga sõna täis pühalik-saladuslikku aukartust ja imetlust.

Peaingel Gaabriel käinud praegu tema juures!

Mitte unes, waid ilmsi!

Tema lebanud lahtisi silmi woodis, kui tuba löönud korraga walgeks ja ingel särawal näol ning hiilgawate tiibadega seisnud sängi ees. Walgus olnud nii räige, et Madis pidanud silmi käega warjama.

Madis peatus, nagu oodates, et Anu midagi küsib. Aga kui wiimane oli wait nagu keeletu, sosistas ta õnnewärinatel edasi.

Ingel kuulutanud temale midagi.

Ja annud talle ühe käsu.

Taevase kuninga nimel, kes ta läkitanud.

Imelik kuulutus! Veel imelikum käsk!

Aga ingli sõnad olnud nii selged ja kindlad, et mingit kahtipidi-mõtlemist ei võivat olla.

„Mis keelt ta siis rääkis?" küsis Anu väga rahulikult.

„Puhast maakeelt!" väitis Madis.

Ja nüüd hoovas ta nagu hinge põhjast pea-ingli kaaluva kuulutuse ning käsu kuuldavale.

„Madis, sinu poeg peab armu saanud rahvale õiget teed juhatama, ja ta saab suur olema Issanda ja kõige rahva ees!" kõnelnud ingel armsa häälega.

„Aga minul ei ole ju poega," vastanud Madis, „sest Jehoova on minu abielu jätnud ihusuguta!"

„Sinule saab poeg sündima, kui sa selle äravalitud naise juure heidad, keda Kõigevägevam sulle on juhatanud!"

„Aga sel naisel on mees ja minul on naine!" kostnud Madis hinge põhjani ehmudes.

„Ärgu tundku sinu ega tema hing häbi Kõigevägevama püha käsku täites!" hüüdnud ingel. „Mis jumal tahab, on õige, ehk see küll patusele inimesele paistab kõverana. Mine rahuga, Madis Kirsipuu, ja täida alandlikult, mis Kõigevägevam sulle kohuseks on teinud!"

Tõstnud veel käskivalt särava sõrme ja kadunud . . .

Madis vaikis, kõigest kehast võbisedes.

Nüüd pidi Anu rääkima.

Aga Anu vaikis ka.

Seepeale sigines Madise käsi — hõõguv-kuum — Anu paljale rinnale.

Anu lükkas käe ära ja ütles delikult:

„Mine aga magama, Madis, sa oled vist haige. Mis sa mulle rääkisid, oli jamps."

„Sa ei usu siis — ?"

„Ei," naeris Anu, „mitte sutsugi."

„Aga ma võin vanduda —"

„Nä wannu ühtigi. Ootame parem ära, millal ingel minu juure koa tuleb. Ega jumal siis mullegi nii tähtsat asja jäta teada andmata.“

Selle wastu ei olnud nüüd Madisel tõepoolest midagi öelda. Wähemalt ei tulnud talle midagi mõistlikku meelde. Ta istus weel weidike paigal, Anu tundis ta kätt waiba serwa küljes näppiwat, siis tõusis mees sügawa ohkega üles ja läks oma tuppa.

Madis ilmutas järgmistel päewadel tõesti haiglast olekut. Ta oli näost kolletu, käis longus peal, rääkis wähe ja maha wahtides, paastus nagu wenelane, luges kinnise ukse taga palju pühakirja ja magas ööseti rahutult.

Anul oli teisest päris hale meel. Niikaua kui uus öine sündmus ta meelt muutis.

Ingel Gaabrieli asemel ilmus Madis ise weel kord uskmatule Anule.

Aga seekord ei olnud tal enam midagi jumalikku ilmutada, waid midagi wäga ilmlikku ja lihalikku.

Madis tuli ja heitis Anu kõrwale sängi. Ta asus oma tugewate käsiwartega ehmunud naise ümbert kinni ja surus ta sooja, pehme keha wägiwaldselt enese wastu. Ise aga hakkas paluma — tungiwalt, palawalt, wabisedes iharuse krampide käes . . .

Ainult üks öö!

Ainult üks tund! . . . Üks ainus kordki!

Kas tal siis südant ei olewat!

Kas ta ei olewat märganud, kui kaua ta tema hinges juba elab ja walitseb! Kas ta ei olewat tähele pannud, kui raskesti ta palju aastaid juba kannatanud! Kas ta ei aimawat, missuguse parandamata haawa waene mees rindä saanud, jäädes temast omal ajal ilma! Kas ta ei mõistwat kõige selle eest temale pisutki tasu! Miks piinata ta nii armuheitmatult inimest, kes ainult tema pärast elada . . .

Tema palwed ja etteheited uppusid kuuma sosinasse. Ta janunew suu leidis Anu huuled ja imes enda werekaani ahnusel nende külge kinni.

Aga see kestis ainult silmapilgu. Siis läks Anul korda ennast wallali rabelda — kõike jõudu kokku wõttes.

„Jõle inimene!... Silmateener!... Kasi minust!"

„Mitte enne, kui sa mu palwe täidad!"

Ja uuesti lõi ta oma pitsitawad käsiwarred tema ümber kokku. Ja et Anu kisendada ei saaks, mattis ta tema suu teist korda oma tiiraste huultega.

Kuid korraga äratati märatsew mees meelemärkusele.

Anule tuli abi, kust seda ei mõistnud oodatagi.

Wäike Juku Reinu koikus oli ärganud, kuulis rüselemist ja ägamist ema sängist ning pistis suure häälega karjuma.

Silmapilk oli Madis jalul.

Talle torgati nagu tikuga pähe, et ta kombeline au ning lugupeetud nimi, ta usumeheline wagadus on hädaohus.

Jumala pärast — mitte nägijaid, mitte tunnistajaid! Mitte seda pisukest lastki nägijaks ja tunnistajaks!

Ja Madis kadus nagu wari.

Wigase käega, aga terwe kõriga wäike Juku oli peletanud suure mehe pakku...

Teisel hommikul seisis Anu ees waene patune, kes oma eksimust pisarsilmil kahetses ja andeks palus.

Kurat saanud walwamata minutil tema üle wõimuse, uimastanud ta meele ja mõistuse, matnud Jumala hääle ta südames, pannud ta komistama ja kukkuma.

Iseäranis härdasti palus ta seda, et Anu asjast ühelegi ei hingaks, ei Taawetile, ei kellelegi muule, kes õnnetut wähegi teab ja tunneb. Sõnad, millega ta seda palus, tulid südamest — õiglasest, kartuses ja ahastuses wärisewast südamest. Nad ütlesid, et Madis kõike muud ilmas suudaks kannatada, kuid mitte seda, et temast halba räägitakse...

Nii haledaile palweile ei suutnud Anu hea süda muidugi wastu seista. Mitte ainult ei leppinud ta saadana paeltesse sattunud õnnetuga ära, waid ta andis talle ka ustawa kinnituse, et ilm sellest pahast wääratusest midagi ei pidanud teada saama. Ta wõttis Madiselt aga tõotuse wastu, et ta järgmistel öödel, niikaua kui Anu weel tema katuse all wiibib, wanakawala kiusatusele mehisemalt wastu paneb.

Anu oli tahtnud nimelt kohe, samal hommikul, tema juurest minema panna. Madis leidis, kui ta teise tuppa astus, tema kompsud juba kokku panduna. Aga mis wõis olla kahtlustäratawam, kui niisugune äkiline põgenemine! Seepärast ruttas paluja wandesõnaga kinnitama, et Anul ei ole enam midagi karta — teist korda ei pistwat Tõnu-Peetri Madis pead mitte pahareti silmusesse!

Anu waatas kuriwalt selle inimese otsa.

Tal oli temast kahju, sügawasti kahju.

Siin kukkus jälle miski kildudeks, mida Anu nii kõwaks ja kindlaks oli pidanud.

Ta oli selle mehe inimlikust aususest, kombelisest puhtusest, sügawast jumalakartusest nii suurt lugu pidanud. Ainult austamistundega oli ta tema poole üles waadanud. Ta oli temas näinud korraliku, õiglase, mustust ja alatust põlgawa mehe eeskuju, ta oli enam kui üks kord kõigest hingest jumalat palunud, et tema Taawet saaks ometi niisuguseks meheks!

Ja nüüd seisis tema ees inimene, kes neist patukottidest, neist himudeorjadest, keda ta ise nii sagedasti hukka mõistnud, mitte parem ei olnud, waid pahem!

Sest kuna need põlatud hinged awalikult pattu tegid, oma eluwiisisid ja oma arwamisi kellegi eest ei warjanud, püüdis see inimene patustada salaja, silmakirjalise auſuse, puhtuse ja wagaduse katte all.

Ja weel enam: ta wõttis usu, oma kalliks ja kõrgeks peetud usu, appi, et selle warjul toime panna madalate lihalikkude himude kustutuseks alatut pettust!

Ja see inimene oli tegew olnud, et teisi patuporist üles tõsta, et neid upitada oma põlewama ja kangema palweusu najal uuele, paremale elule! See mees oli alati näpuga näidanud Lõhmuse Taaweti peale ja tema waese hinge pärast nii suures mures olnud!

Tõepoolest — kui Anu hingesse weel wiimaseid riismenatukesi järele oli jäänud sellest õigemast, puhtamast ja kangemast usust, mida õpetasid Maltswet ja Madis, millel pidi olema jumalik wõim inimest paremaks teha, siis oli ta neist jätistest wiimasest ööst saadik wabanenud.

Heledamalt ei wõinud walgus talle enam pähe paista! Ja seejuures ei teadnud ta weel mitte kõike...

34.

Asumas ja kosumas.

Kui Lõhmus haigemajast terve mehena välja tuli, pakkus Madis Kirsipuu ka temale enda juures vennaliku lahkusega peavarju.

Madise olekus ei olnud midagi, mis oleks poolegi aimata lasknud, et majas midagi oli sündinud, et tema ja Anu süütut-sõbralikku vahekorda mingi tuuleke oli puutunud. Lõhmus leidis Madise eest, nagu ta Madist ikka oli tunnud: korralik, mõistlik, pühalik, palvelik. Ta kõneles pikkamisi, rahulikult, õpetlikult, poolmagusa, poolsulava palvemehehäälega. Julgelt ja otsekohesest vaatas ta Anule ja Anu mehele silma, iga tema liigutus avaldas südamerahu ja hingelist tasakaalu.

„Ela niikaua siin, kui aga ise tahad — üüri teeb Anu koka-ametiga tasa," ütles ta Taavetile.

Aga tema peavarjust ei tunnud Taavet ega Anu suuremat lõbu. Seepärast lugesid nad enestele kahekordseks õnneks, kui Lõhmusel juba mõne päeva pärast korda läks ühe vene tõllasepa juurest tööd leida, mis neile võimalikuks tegi linna sees enestele pisukese korteri üürida.

Koht, mille Taavet omale kellegi vene keelt tõnkava eestlase vahelträäkimisel kauples, kujunes palga poolest varsti kaunis heaks, kui umbkeelne meister ära nägi, et uus „sell", kelle ta endale ainult abitööliseks oli palganud, mitte üksnes tööarmastaja ei olnud, vaid ka tööoskaja, vähemalt, mis puutus veidi lihtsamaisse töödesse. Asjaomastest „ametisõnadest" ja „ärilausetest" hakkas ta peatselt ka aru saama

ning küsimuste peale viimaks juba „da, da“ ja „nemaa“ vastama, mis lubas tema tulevikku kohta ka keeleliseft küljeft kõige paremat loota.

Pisukese perekonna eest oli siis sedapuhku hoolitsetud. Kevadine linnurõõm valitses nende tillukeses üürikambris, kus nad neljakesi pesitsesid — nemad kolmekesi ja õnn neljandana.

Midagi uut, noort, pruutlikku heljus kosutava õhuna, elustava lõhnana nende ümber, pani nende silmad läikima ja suud naeratama.

Lõhmusel oli midagi imeks panna.

Paar esimest päeva läksid mööda, ilma et ta suuremat oleks märganud. Aga siis hakkas ta meelest olema, nagu... nagu puuduks midagi... Nagu poleks majas mitte kõik endises korras.

„Kuradi päralt, Anu, miks sa siis enam jumalat ei palu?“ tuli talle äkitselt meele.

„Eks ma t ä n a teda nüüd,“ naeratas Anu.

„No seda põle ma koa kuuld!“

„Ma palun ja tänan nüüd tasahiljukesi.“

„Miks siis?“

„Olen aru soand, et kisendamisest põle kasu kedagi.“

„Soo?“

„Ja ü h t e p u h k u s e s t kisendamisest ammugi mitte.“

„Anu, sa oled vist arust ära!“

„Ei, aru on mul nüüd just peas!“

Taavet vahtis nagu tundmatule inimesele otsa. Mõõtis teist ülalt ja alt, pahemalt ja paremalt poolt, ilma targemaks saamata.

Anu hakkas naerma.

See oli see pehmelt ja puhtalt helisev kellukesehääl, mille rõõmsast kõlast Taavet nii kaua oli ilma olnud, mida ta oma abielu paaril esimesel aastal viimaks kuulnud ja mis tal nüüd südamest läbi lõikas armsa ärganud mälestisena.

„Kas sa üleannetu siis enam ‚armu soand hing' ei ole?" hüüdis ta kõigest kõrist.

„Ei," helistas Anu kellukest edasi, „ma olen nüüd ilmalaps nagu sinagi."

„Jumal hoidku! Kes su siis hukka ajas?"

„Eks ikke need prohwetid!"

Lõhmusele ei tulnud seepeale muud midagi meele, kui tegi talle pai nagu lapsukesele.

Näis, kui õnnistaks ta teda patuteele astumise eest...

Mõni hea nädal möödus, siis hakkas Anu meelest olema, nagu poleks majas kõik endises korras.

„Kas sa's enam kõrtsis ei käigi?" küsis ta ühel päewal mehelt, kui asi juba liiale kippus minema.

„Ei. Ma hakkasin jälle natuke maltswetiks."

„Kui kauaks siis?"

„Niikauaks, kui wõlad tasa. Wõib-olla ka kauemaks."

„No, wahel wõiksid ju ikke lonksu wõtta, on sulle ju nii armas."

„Naine weel armsam..."

Nüüd silitas Anu T a a w e t i pead.

Nende elujärg kosus kewade poole nõnda, et nad Wikerpuuri koormat ühe sööja wõrra wõisid kergendada. Nad kutsusid ema eneste juure. Warsti sai Aadu perekond ka Marist lahti, kes läks ühe Samruki eestlase majja tüdrukuks.

Kiisa eit oli murtud inimene. Mehe ja kolme lapse surm mõne wähese kuu jooksul, kõik tema usuliste lootuste nurjaminek Kaanani asjus olid ta waimliselt ja kehaliselt ära murinud, temale korraga haua mitme aasta wõrra ligemale lükanud. Tema muidu nii liikuwa suu ees rippus nüüd enamasti lukk; ta armastas üksi olla oma surnutega ja oma jumalaga, kes oli heaks arwanud tema wastu nii kare olla, ja kui ta wahel juttu tegi, siis awaldas ta täis wäsimust ning tüdimust sagedasti soowi, Mihklile ja Mikule, Tiinale ja Jürile peatselt järgi minna.

Rõõmlik, lootuslik õhkkond, mis teda ühe kui teise wäi-

mehe majas ümbritses, ei näidanud temale meeldivat. Ta raputas oma vanema tütre muutunud oleku üle arusaamatult ja mitte ilma laitusta pead, kuigi ta teda tõsisemalt noomima ei tikkunud, milleks tal nähtavasti puudus sisemine ramm. Linnas elades hakkas ta varsti ühe inimesega seltsima, kellel olid umbes needsamad tüdimusetunded ja pääsemissoovid kui temalgi. Ta käis sagedasti külas Madis Kirsipuu pimeda naise pool, kes nüüd jälle istus terve ihuga, aga tühja, haiglase hingega nurgas ja kudus sukka.

See vaeneke pidi sedapuhku päevad otsa jumala-üksinda olema, sest Madis, tema ainus kaasaline, käis vahet pidamata virgasti tööl, et oma punga tühimusi täita. Pimeda inimese viimne ajaviitlik meelelahutus, teiste inimeste kuuldav selts, oli Maielt seega võetud. Peaaegu terve päeva oli ta kõrval-elavatest tatari naabritest, nende häälekõlast ja kõndimiskõbinast ilma. Seejuures kannatas ta sagedasti tühja kõhtu, puudulku toitluse nõrgestavat mõju. Tema haiguse käest pääsenud kurnatud keha nõudis tungivalt rohket ning rammusat rooga; selle asemel pidi ta leppima terve päeva kuiva leiva ja vähese külma kõrvasega, mis Madis talle hommikul lauale jättis. Madis kaebas suurt rahakulu, mis nõudvat neilt kõige kitsamat kokkuhoidu, ning teiseks polnud ju ka kedagi, kes sooja sööki oleks keetnud või küpsetanud.

Tuli Kiisa eit Maie vaatama, siis istusid mõlemad, sukavardad näppude vahel, tundidekaupa teineteise vastas, kurtsid endi igavust ja tüdimust, valasid rohkesti pisaraid ja rääkisid palju surmast. See kurbuse jagamine oli nendele lohutuseks. Teineteisest lahkumisel oli mõlemate süda kergem ja meel lahedam. See kestis nõnda kuni kevadeni. Siis asus Madis naisega maale elama. Sest nüüd algas eestlastel kibe kohaotsimine, millest Kirsipuu kõrvale ei tahtnud jääda. —

Kevad tuli ja tilgutas õnnetute eesti asujate haigetele südametele ja mõrudatele meeltele parandavat, lepitavat palsamit. Sest sügisene kõrb, mis neile oma trööstitu tühjusega

jälestuse peale ajanud, arenes nüüd nende silmade all haljendawaks lagendikuks. Nad nägid rohtu kaswawat, oraseid wõrsuwat, wiljapuid aedades lehte ning õilmesse minewat, ja see tähendas leiba! Krimmi pind soetas o m e t i midagi, mis andis inimesele ja loomale elamislootust.

Mõisnikkudega kalja kahasse tehes oli eestlastel käsi halwasti käinud, seepärast pöördisid nad kewadel jälle kroonu poole ja palusid endile sellelt maad. Antigi meestele saadawal-olewate kroonumaade kirjad jälle kätte, mispeale algas nobe otsimine ning walimine. Kohtade waatamaskäimine, iseäranis kaugemal, kergenes nüüd selle tõttu, et paljudel olid hobused ja wankrid oma käest ja kõigil aega küllalt.

Maakuulajate poolt läinud aastal waadatud paikadest olid paar sündsamat waheajal juba teiste asujate kätte läinud. Nõnda Tokultshaki ja Dshurtshi külad. Esimeses elaski juba salk sugurahwast — Liiwimaa eestlased Kodawere kihelkonnast, Allatskiwi wallast.

Kuidas olid nad siia saanud? Lugu oli järgmine.

Kui esimene Tallinnamaa wäljarändajate seltskond Hindrek Selbachi ja Kustaw Maltsiga 1861. a. suwel Peterburis Jegor Antonowitshilt ja Gawril Iwanowitshilt rändamistarkust oli õppimas, käis nende juures üks Hindreku nimeline Kodawere mees, üks neist Liiwimaa saadikutest, kes talwel enne seda ühes Tallinnamaa meestega keisrile asumaa suhtes palwekirja ära oli annud. Teatawasti tahtsid nad tol ajal Samarasse rännata; nende palwekiri lükati aga tagasi, sest et see sisaldas kaebusi mõisnikkude peale, ning saadikud ise läkitati Peterburi linnapealiku käsul wangitapiga kodumaale.

Nimetatud Hindrek, kes Peterburis wist jälle wäljarändamis-asju oli ajamas, leidis sealt nüüd Tallinnamaa sugurahwa üles ja sai Kustaw Maltsilt teateid Krimmi asumise tingimustest, ühtlasi kuuldes, et nemad, Ranna walla seltskond, juba ongi teel Krimmi poole.

Kohe läks Hindrek koju tagasi ja korjas wäljarändamis-

himulised kokku; juba samal sügisel mindi Krimmi poole teele. Wooris oli umbes paarkümmend perekonda.

Mitmesugustel põhjustel ei saadud aga sel aastal enam pärale, waid jäädi talweks Odessa linna. Üks põhjus oli muidugi waesus.

Odessas käis nende käsi üsna hästi, paremini kui Tallinnamaa eestlastel aasta hiljemini Simferoopolis. Mitte ainult ei annud linnawalitsus neile maksuta talwekorterit, waid Odessa rikas kodanlik seltskond laskis ka eraviisil oma armupäikest waeste eesti talupoegade peale paista. Korjati nende heaks toitu, riideid ja raha, mida rohkesti kokku tuli, nii et neile toodi söögikraami ja ihukatteid iga nädal koormakaupa. Mitu sada rubla kogunes peale selle kolmest kontserdist, mis pandi hädaliste heaks linnateatris toime.

Nagu Tallinnamaa eestlased Simferoopolis, äratasid alatskiwilased Odessas oma wälimusega elanikkude uudishimu. Habemikud wene laadi mehed kandsid pükste peal alla põlwe ulatuwaid jämedast riidest pikki särke, mis köidikutega keskelt kinni seotud. Särgi peale tõmmati maani ulatuw hall jäme kuub, kuna pastlapaelad säärt ristamisi kuni põlwini ümbritsesid. Naisterahwaste riided lähenesid kauniste wene rahwariietele. Oleks wõinud arwata, et need inimesed on pärit kuskilt Wenemaa serwast, kui nende keelekõla wenelasele mitte nii wõõras poleks olnud.

Üsna priskel järjel asus see peipsiäärne rahwas 1862. a. kewadel siit Krimmi ja walis omale Tokultshaki küla elupaigaks. Kroonu andis pere peale sada rubla asumisraha, kaewude peale kah summakese ning aastaleiwa. Nõnda hakati wõrdlemisi jõukalt elama, ja et weekaewude kõrwal ka wiinaallikas ei puuduks, pandi kõrts külas käima.

Ent Liiwimaa eestlase silmale ei tahtnud Krimmi lage sööt paremini meeldida kui Tallinnamaa sugurahwale. Juba samal kewadel lõi alatskiwilaste peades mõte kihelema, otsida paremat asukohta ja jätta senine maha, olgu küll, et kroonuga kaup oli tehtud. Wili jäeti kas maha tegemata wõi pandi

filmakirjaks, et kroonu tähelepanekut mitte äratada, ainult wäike osa põllumaad seemne alla.

Julguse- ja wisadusepuudust asjaajamises ei wõinud Riiamaa meestele keegi ette heita. Kurtes, et nende koht elamiseks ei kõlbawat, nõudsid nad maadewalitsuselt omale maid, mis küll enne kroonu päralt olnud, nüüd aga juba ära olid antud, wõi kroonuametnikele ja muile ülemuse soosikuile ära olid kingitud, nagu näiteks üks maatükk Feodossia linna juures, mis annetati kuulsale maalijale Aiwasowskile. Mehed olid oma huwide eest nii agarasti järelejätmatult tegewuses, et ametikohad warsti tüdimust tundsid ja neid juba wangistusega ähwardasid. Nende nõuded uue asukoha suhtes jäeti muidugi täitmata. Selle eest aga jätsid mehed kroonule maamaksud wõla nime all ilusti maksmata.

Et loole saaks täieline, olgu lisandada, kuidas asi 1864. aastal lõppes.

Nõu, Tokultshakist kõigi wõlgadega minema panna, kui paremat asupaika heaga ei saa, oli meestel ammugi juba walmis, kuid teostus wiibis kuni mainitud aastani. Juba oli ärarändamiseks kõik ette walmistatud ja reisuwankritel kibitkad peal, kui korraga ilmusid Simferoopoli abikuberner ja Perekopi ispravnik mõnekümne ratsasandarmiga külasse. Sest juba oli kroonumaade-walitsus asunikkude kawatsusest haisu ninna saanud.

Mehed aeti kõik küla wahele kokku, sandarmid seati ringi nende ümber ja ähwardati neid nuhelda. Oodati wist wastuhakkamist, mis weriseks karistamiseks otsekohest põhjust oleks annud. Aga mehed ei hakanud wastu. Nad istusid kõik waguste maha ja käskisid endile hobustega peale ajada, kui kõrge ülemus soowib...

Kolm päewa olid ametnikud külas, et rahwast igal wiisil, ähwarduste, noomituste ja nõuandlikkude seletustega, sundida paigale jääma. Kui lugu protokolli oli pandud, raiusid sandarmid reisuwankrite pealt kummid maha ja läksid oma käskijatega minema.

Aga viimased ekssisid, kui arvasid, et Tokultshaki mehed paigalejäämiseks nüüd küllalt tümaks on tehtud. Vaevalt oli politsei silmaringilt kadunud, kui vahvad pikasärgimehed oma kibitkad ära parandasid ja ometi minema panid.

Nad rändasid Kaukasusse, kus nad Kubani jõe ääres asupaiga võtsid. Kas kroonu neilt võlga nõudis ja kas ta selle kätte sai, on teadmata.

Oma üleaedseile Tokultshakis, nii mõisnikkudele kui ka teistele asujatele, ei jätnud nad endist just mitte kõige paremat mälestist. Naabrid kurtsid, et nad tihti nende omandusse puutunud, mispärast nendega nii mõnigi kord olnud kohtuskäimist. Kohalikule mõisnikule pidanud nad trahvi maksma, sest et nad küla tühjaksjäänud hurtsikute küljest puud ja muud materjali „võõrandanud". Juhtunud mõnikord võõrad lambakarjad küla ligidal stepis olema või koguni nende maa peale sattuma, siis aetud kari ööseks külasse ja võetud mõne „rasvatse voonakese" näol, mis „kasukasiilu" all varjule viidud, omavolilist tasu. Ja muud sellesarnast.

Tokultshaki mahajätmisega ei ilmutanud vahvad alatskiivilased aga suuremat tarkust. Mennoniidi usku sakslased ostsid pärast neid koha ära ja elasid seal hiljemini koguni jõukalt, sest maa oli hea ja kandis vähegi korrapärasel harimisel parimat vilja. Aegamööda makstav ostuhind oli ka võrdlemisi odav — kümme rubla tiin. Mennoniitide hoolel ja usinusel sai Tokultshak üheks kõige ilusamaks ning õitsevamaks asunduseks Krimmi lagendikul. Toredaid hooneid ümbritseb imekena viljapuude-mets, millest iga pere pool tiinumaad ja enam omaks nimetab. —

Dshurtshi küla Perekopi maakonnas olid vene asujad 1861, aasta enne Järvamaa eestlaste päralejõudmist, ära võtnud. Kroonu poolt ehitati neile külla sedamaid kirik, mis tuli peale viie tuhande rubla maksma, ja puhastati nende kaevud. Aga ka venelased ei saanud Krimmi stepis, mis neile kuidagi meeldima ei hakanud, asumisega toime, ja panid juba aasta pärast minema. Nõnda sai koht priiks ja järvakad

— enamasti need, kes Walkmanni vooriga sügisel Kara-Kijatisse tulnud — panid temale käe peale.

Maad oli 1451 tiinu, mis jaotati 80 meeshingele, nii et umbes 18 tiinu tuli hinge kohta. Aastaleib ja 100 rubla raha pere peale hoonete ehitamiseks lisati kroonu toetusena juure. Warsti peale kauba kinneldust asusid uued elanikud külasse elama, võttes korterit viletsates tatari hurtsikutes.

Samruki asujate kõrval oli siis ka see osakond eestlasi jäädava asukoha kroonu pinnal kätte saanud. Nende eesmärgi järele tegid warsti mõned teised salgad, kes leidsid tarwilise maa-ala niisamuti Perekopi maakonnast.

Nõnda pakkus Kontshi-Shaiwiwa küla, mille päralt oli 1349 tiinu maapinda, 47 mehele hingemaad, millest järelikult 28½ tiinu isiku peale jagunes. Ka need asujad olid suuremalt osalt Järwamaa inimesed.

Umbes 80 hinge ehk 16 perekonda Harjumaa sisserändajaid, kõik Kolga wallast pärit, nõutasid omale natuke hiljemalt, 1864. a. kewadel, asukohaks Sõrt-Karaktshora küla, kus maad jätkus 30 tiinu meeshinge peale. Need inimesed waatasid esmalt, 1863. a. kewadel, Sarabusis kroonu aladel paar nädalat ringi; kiwine sööt ja neljakümne sülla sügawusel olew wesi peletasid nad aga minema, mispeale nad läksid Japantshi külla mõisniku maa peale kümnikkudeks, kuni seepeale Karaktshora asundus neile silma hakkas.

Weel ühes tatari külas, Kijat-Orkas, leidus eesti asujaile warjupaik, kus tõusis iga rewisjonihinge maajagu koguni 33 tiinule.

Kroonu ei olnud maa andmisega nimelt mitte ihne. Seda oli ju ka küllalt ja ta oli nii odaw. Ilma sellekohasest määrusest asumisseadustes kinni pidamata — seal räägiti ainult 12 kuni 15 tiinust hinge kohta — jagati maa nõnda wälja, kuidas teda küla päralt just oli ja kui palju wõi wähe juhtus hingesid olema. Oli maad rohkem ja saajaid wähem, siis mindi esialgsest määrusest kaugelt üle. Nõnda kõikus maaosade

ariw 18 ja 33 tiinu wahel, kusjuures ka maa wäärtusewahesid liiga täpsalt silmas ei peetud.

Dshurtshi asundusele, kus jagunes kõige wähem maad hinge peale, juhtus ses suhtes aasta hiljemini hale äpardus, milles süüdi olid wanemate külataatide kitsas silmaring ja asujate märgist mööda wiiw ahnitsemine. Küla kaotas seeläbi järgmisel wiisil ligi 900 tiinu maad.

1864. aastal palusid kaheksa eesti perekonda, kes katseks Simferoopoli ligidale mõisniku maa-alale olid jäänud, kroonu käest maad. Neile anti luba asuda mõnda kroonu külasse, mis juba eestlaste käes ja kus maad on rohkesti, näiteks Dshurtshi asundusse, sest seal pidi olema peale 1000 tiinu weel jõudemaad.

Aga Dshurtshi mehed wastu! Neil enestelgi olla maad wähe — kuidas wõida nad siis rahwast weel juure wõtta!

Seepeale saadeti kroonu maamõõtjad paigale asunduse maad üle mõõtma. Ja mis tuli wälja? Mitte ainult ei leitud maad küllalt olewat juuretulewate perekondade jaoks, waid ligi 900 tiinu oli weel üle! See maalahmakas lõigati nüüd küla krundi küljest ära...

Küll oli weel wõimalik seda maad küla külge tagasi saada, nimelt pisukese ostumaksu eest. Sest kroonu andis asujatele ka müügiwiisil maad, kümme kuni wiisteistkümmend kopikat tiin, pikaaegse tasumisega *). Aga Dshurtshi mehed lükkasid selle hea kauba külmalt tagasi ja lisasid seega esimesele ebatarkusele teise juure — samm, mida nad hiljemini kibedasti said kahetseda.

Sest räägitaw waba maa anti järgmisel aastal enampakkumise teel rendile ja mehed pidid ärapõlatud krundi eest, mida neil ju ometi tarwis oli, nüüd ligi — 400 rbl. aastas renti maksma! Pealegi tõusis rent aegamööda, sest iga kolme aasta takka oli uus wäljapakkumine. Kolm aastakümmet hilje-

*) Näiteks maksis Karaktshora asundus oma maa eest, ostes selle 34 aasta pärast wälja, $14\frac{1}{2}$ kop. tiinust. Ostuaeg oli terwenisti 40 aasta peale määratud!

mini oli rent juba üle tuhande rubla tõusnud! Nõnda olid Dsurtshi mehed selle maa eest mitte wäga pika aja jooksul kaugelt rohkem rendiraha pidanud maksma, kui oli tema ostuhind, nimelt umbes 6 rbl. tiin, ning maa oli ja jäi kroonu omaks.

Küll soowisid Dshurtshi asunikud seda maad hiljemini osta — siis, kui nad juba kõrwatagust märkasid sügada, aga seda nüüd enam ei müüdud. 1864. a. tuli nimelt ministeeriumilt määrus, asujaid mitte enam endistel tingimustel kroonumaadele wõtta, waid neid üksnes enampakkumise teel rendikaubaga ära anda, millest oli kroonule rohkem tulu loota.

Teiste eesti külade asunikud olid ses suhtes terasemad: nad wõtsid ülejääwad maad kohe eneste kätte, mis said wäljaostu teel pärastpoole nende pärisomanduseks.

Ministeeriumi määruse tõttu jäid kroonu maast ilma ka need eestlased, kes esimesel kewadel Simferoopoli linna ligikonda, mõisnikkude maadele kümnikkudena ja rentnikkudena katseks elama olid asunud. Nähes, et kroonumaade omandajad õige lühikese ajaga kosuma hakkasid ja elujõule tõusid, palusid nemadki hiljemini endile kroonult asupaika. Aga seda ei antud enam. Juba oli kroonumaa saamine otsas. Nad pidid kümnikkudeks ja rentnikkudeks edasi jääma wõi eraomanikkudelt maad ostma, milleks neil aga esiotsa raha puudus.

Säärased kümnikke elas umbes kümme perekonda Aktatshi-Kijati ehk Aabrami külas, kuhu tuttaw Aabram Kort, see rikkaim eesti asunikkudest, omale teatawasti wäikese päriskoha oli ostnud. Need kümme perekonda tegid omale söödis olewa mõisamaa peale põldu, mille wiljasaagist nad mõisale kümnist maksid. Loomade pealt, keda iga asunik 15 tükki wõis pidada, tehti kümme jalapäewa suwel heina- ja wiljakorjamis-ajal. Lamba pealt wõttis mõisnik 8 kopikat aastas. Wäljas stepis tehtawast heinast sai mõisale kaks saadu kümnest, madalmaa luhaheinast, mida aga kaheksa kuni kümme saadu päewas wõis maha niita, kolm kuni neli saadu. See oli kõik, mis kümnikul

Krimmis mõisnikule oli maksta ja teha — see oli Krimmi teo-orjus.

Teine wäiksem seltskond eestlasi, seitse kuni kaheksa perekonda, asus neilsamul tingimusil linnast lõuna pool, ühe karaiimi maa peal, Putke külas. Need perekonnad, olles teistest asujatest wähe jõukamad, põlgasid kroonu maid, nagu paljut muudki, iseäranis sellepärast, et need asetsesid linnadest kaugel — 50 kuni 80 wersta.

Wõrreldes tingimusi, millel sai talupoeg Krimmis maad — olgu kroonult, olgu mõisnikult — nendega, mis kodumaa suurkrundiomanik talupojale peale sundis, pidi eesti asunik enesele juba esimesel aastal ütlema, et ta Egiptuse orjusest küll mitte Kaanani piima- ja meejõgedele polnud pääsenud, küll aga pärisorjusest märksa wabamale põliwele. Eks tal olnud ju nüüd selja taga need mitmed kurnawad teo-, abiteo- ja korrapäewad, mis ta mõisnikule läbi aasta, hobusega ja jala, kõigi oma tööjõududega pidi tegema — maalapikese eest, mis hoidis temal ja ta perel waewalt hinge sees ja mida talle aega ei antud õieti haridagi. Eks tal olnud selja taga kõik need mitmesugused krööniwad maksud, mis mõisnik talle töö kõrwal weel peale weeretas, kõik need „kümnisewiljad", need „kohtuloomad", need heinad, õled, puud ja lõngad, kõik need jaama-, kirikuõpetaja- ja köstrimaksud ja kõik see talwine kodutöö, mis riisus tema naiselt, tütardelt ja tüdrukutelt öögi. Ja eks tal olnud lõpuks selja taga kepid ja witsad ja kogu see inimsusewastane wägiwald, mis nii toorel näol ei julgenud kuskil nähtawale tulla kui selles saksa junkrute wõimuwallas.

Raske küll oli neil wäljaimetud ja ärakurnatud inimestel, kellelt määratu teekond ja hädarikas talw weel wiimase jõu wõtnud, uuel asumaal elama hakata, hoolimata kroonu toetusest. Krimmi neitsilik stepipind, millest adrasahk wist kunagi läbi polnud lõiganud, nõudis palju loomajõudu ja häid tööriistu, mille muretsemiseks aga eesti põllumeestel puudusid hakatuses rahalised abinõud. Küll ei olnud tööloomad tol ajal kallid — hea paar härgi maksis 40 kuni 50 rubla, tööhobune 25 kuni

40 rubla — aga kes wähegi põldu tahtis teha, sel pidi neid neljajalgseid töölisi rohkesti olema, ja siin ei kuulanud kukkur sõna. Oli ju ka weel piimaloomi waja, ja lehm maksis ikkagi oma 15 kuni 20 rubla.

Sel lool ei olnud ime, et esimestel aastatel ainult niipalju põldu harida jõuti, kui päewast päewa ja pihust suhu elamiseks just tarwis läks. Wähemalt wiis paari härgi ja hobuseid tuli rakendada suure pöörusadra ette, kes tahtis kõwa ja tihket stepisööti künda, ja selgi wiisil jõuti päewas ainult kolmweerand tiinu ära künda. Ei jäänud siis asunikkudel, kel tarwiline loomade arw puudus, muud nõu üle, kui kahe-kolme perega ühte heita ja loomad kokku ühe adra ette rakendada. Nõnda tehti töö maikuu jooksul järjekaupa ära. Sellega oli aga põllumaa walmis. Sügisel külwati seeme — $^1/_2$ setwerti tiinu kohta — peale ja äestati raudäketega maha; kordamist ei olnud tarwis.

Muidugi puudusid asujatel ka kõik need paremad tööriistad, mis neile hiljemail ajul wõimalikuks tegid sadasid tiinusid lühikese ajaga wilja alla panna ja wiljast koristada. Wili niideti kõik wikatiga ja riisuti kokku käsirehaga. Nii jõuetu ja tüütu kui säherdune wiljakoristamine ka oli — kodumaa kohta, kus moodustas aina sirp lõikuse tööriista, tähendas see ometi edusammu. Ka selle poolest, et ära jäi waewaline seljakõwerdamine.

Wähesel määral harituд wiljamaa pärast oli asunikkude sissetulek esialgu weel nii kasin, et nooreд inimesed pidid talwel wäljast lisateenistust nõutama. Mehed käisid tööl Jaltas ja mujal lõunarannas, kus maksti hiljemini jälle head palka, kuna tüdrukud wõtsid linnas wõi mõisades teenistust. Suwel aga olid kõik jälle kodus põllutööl.

Põllutegemise ja põlluharimise kõrwal käis hoonete parandamine. Kohendati ja korraldati wanu pool-lagunenud tatari onnikesi, niipalju kui jõuti, sest uute majade ehitamise peale polnud esimestel aastatel weel mõtelda. Õnneks ei lasknud pehme kuiw kliima paremate ulualuste puudust liiga wäga

tunduwaks saada. Ühtlasi puhastati ilmatu sügawad kaewud kohe hakatusel ära wõi ehitati uued.

Et wallalistele meestele kroonu maa peal küll hingemaa ära määrati, aga mitte kroonu asumisraha ega leiba ja seemet kätte ei antud, siis pidi iga noormees, kes tahtis omal maa-alal elama hakata, tingimata kaasakest otsima.

Neid polnud õnneks raske leida. Oli ju kodumaalt iga wooriga hea hulgake neiusid kaasa tulnud, ärarändajate tütreid kui ka teenijaid tüdrukuid. Neil oli linnas küll palgaliselt kaunis hea teenistus ja palju parem põlw kui kodumaal talutöös, aga elu umbkeelsete hulgas ja keelepuudusest tekkiwad teenistusetakistused tegid neiudele siiski enam kui soowitawaks saada tanu alla ja oma inimeste sekka tagasi. Nõnda oli iga tüdruk rõõmus, kui kuskilt külast eesti Jüri wõi Jaan talle kosja tuli.

Kirikliku talituse poolest ei olnud paariheitmisel takistusi ees. Õpetaja Keuchel, kes eestlased oma karja külge wõttis, ei mõistnud kui Krimmi sakslane küll mitte sõnagi eesti keelt, kuigi ta Tartu ülikoolis jumalatarkust oli õppinud, waid ainult sugu läti keelt. Kuid waimulik mees saab säärastest raskustest üle. Läbikäimises eestlastega tarwitas ta wene keelt, aga et wiimased seda üldsuses ka ei mõistnud, siis ajas ta tõlgiga läbi. Selleks oli enamasti Kustaw Malts, kes elas nüüd linna ligidal, Aabrami külas, ja oli aasta jookful teenistuses hoolega wene keelt õppinud, nii et ta sellega warsti kaunis lahedasti asju wõis ajada. Kirikuõpetaja ise aga harjutas enesele eesti keeli lugemise kätte; peagi oskas osaw mees kirikuagendast ja muudest eestikeelseist waimulikest raamatuist selgel sõnal ja sündsal rõhul imestawale kogudusele jumalasõna kuulutada — otse nõnda, nagu oleks ta ise mõistnud, mida kõneles.

Paaride laulatamist toimetati lühidalt ja lihtsalt. Pruut ja peigmees läksid ristimistähtedega, mis kõigil kodumaalt kaasa wõetud, ja paari tunnismehega kirikuõpetaja juure ning palusid endid laulatada. See sündis sedamaid, ilma kantslist mahakuulutamise ja muude hariliste wormitäitmisteta. Nagu nägusad mõrsjaehted enamasti puudusid, nii puudusid kehwadel

paaridel sagedasti sõrmusedki, mida laulataja oma talituse juures teatavasti vajab. Kord juhtus ühel pruudil küll olema vana kulunud hõbesõrmus, kadunud ema pärandus, aga peigmehel polnud niisugustki. Õpetaja Keuchel, hea mees, kes sõrmuse pärast paari laulatamata ei tahtnud jätta, läks kirikust oma korterisse ja tõi sealt mõne oma perekonnaliikme käest väikese kuldsõrmuse, mille ta peigmehele sõrme pistis. Sõrmus sai vahetuse teel muidugi pruudile ning — jäigi sellele, kingituseks laulataja poolt...

Eestlaste kiriklikke tarvidusi täitis kirikuõpetaja Keuchel tavaliselt pühapäeviti pärast saksakeelset jumalateenistust. Siis käidi armulaual, laulatusel, lapsi ristimas ja ka harilikku „hingerooga" võtmas. Nii takistav kui oli kirikhärra keeleoskamatus ka muiduses asjaajamises — lugeda oskas ta ometi paremini kui nii paljudki kodumaa papid eesti keeli jutlustada, vähemalt tullid sõnad tal soravalt suust, ilma selle kangutamise ning kugistamiseta ja ilma nende lauseveidrusteta, millega vaimulikud isandad Eestis koguduse kõrvu haavasid.

Kiriklikkude toimingute juures oli pastor Keuchelil sageli abiks seesama noormees, keda ta ka vahelträäkijaks tarvitas — Kustav Malts. See täitis kirikus köstri aset, eriti mis puutus lauarahva vastulaulmisse ja laulmisse üldse. Asjaomase oskuse oli Kustav kodumaalt kaasa toonud, kus ta noorematel aastatel Madise vanal köstril koorilauljaks oli olnud. Kiriku käsiraamatust pidi noor Malts õpetaja Keucheli soovil, seistes altari kõrval, lauarahvale vahel ka pihi-manitsusekõne ette lugema, kuna pastor tähtsamad kohad ise luges.

Nõnda oli senistele lahkusulistele maltsvetlastele valitseva kiriku süles jälle pesake tekkinud, mille nad rahuldusega omaks võtsid. Maha maetud olid igasugused protestid ja demonstratsioonid tuttavast riide- ja juuksefeadusest peale kuni kirikus palve ajal püstiseismiseni ja suusõnalise vastuvaidlemiseni.

Krimm sai Maltsveti usule hauaks, ja mitte üksnes senini nähtud põhjusil. P e t e t u d ainelistele lootustele, mis

andsid temale esimese lammutava paugu, järgnesid p õ h j e n d a t u d aineliised lootused, mis tegid hävituse täieliseks.

Eesti asunik hakkas varsti märkama, et Krimmi mullapind kasvatab ilusat nisu. Mitte igal suvel ei põletanud põuapäike lagendikku surnud kõrveks, mitte igal suvel ei käinud rohutirtsude pilved nurme ja aeda laastamas, mitte igal suvel ei olnud vesi maapinnalt tilgatumaks kadunud. See paisutas südant rõõmsate aimduste ja ootustega. See istutas asujaile võimsad huvid põue ja pähe. Ja neil ootustel ja huvidel ei olnud enam midagi tegemist usuga. Need olid puhtasti teisest ilmast pärit — siitsamast maisest ilmast, ilma mingi võõra seguta.

Maad oli küllalt. Ja maa oli odav. Mida rohkem maad harid, seda rohkem nisu saad. Ilusat kollast nisu, mida nii kerge kullaks muuta. Mis muud, kui püüa võimalikult palju maad harida, et saaksid võimalikult palju nisu. Püüa nii palju nisu saada, et oled ise söönud ja jääb kaupmehele kulla vastu vahetamiseks ka midagi. Mida rohkem, seda parem. Niisugustest huvidest aga hakkas välja kasvama uus usk — usk, mida keegi kirikuõpetaja mõni aastakümme hiljemini, seda oma seisukohalt hukka mõistes, n i s u - u s u k s olla nimetanud...

Kui needsamad inimesed kodumaal olid meeleheitlikul majanduslikul seisukorral, siis heitsid nad lahkusule, mis neile kangema palveorjuse ja mõnede väliste kommete hinna eest jumala abitava sõpruse pidi muretsema, õhinaga kaenlasse. Nüüd aga, kus nad ilma mingisuguse jumaliku imeabita, millesse nad uskunud, päris omil jalul ja mööda harilikke inimeste tehtud maanteid suurte viletsuste järgi teise, üsna kainesse ja loomulikku ilmanurka jõudnud, kus heal aastal ainult parem vili kasvas kui endises kodus ja kus oli maad rohkem ning maksusid vähem — nüüd ei olnud sel palaval palveusul, sel meeleheitlikul imede-lootmisel nende ajudes enam maad. Võib olla, et lugu oleks teisiti olnud, kui nad Krimmis kohe külla otsa oleksid sattunud — ilma suurema töö ning vaevata. Võib olla, et nad seda siis jumala iseäraliseks ning otsekohe-

seks armuanniks oma äravalitud lastele olekssid pidanud. Aga neid ootas Krimmis sama raske kui kaine töö. Nad pidid esimesel ajal ka siin mitmesuguste puudustega võitlema, millest neil ainult aegamööda võimalik oli pääseda ja kosumisele jõuda. See mõjus kainendavalt, võõrutavalt, uinutavalt nende usulisse meelsusse, just nii, nagu silma paistma hakkav lootus, tõusta usina töö läbi haljale oksale, mõjus ergutavalt, tagasundivalt nende ainelistesse instinktidesse. Palvevaimu asemel puges nüüd ärivaim seniste maltsvetlaste sisse. Ja see kasvas sel määral, kuidas nende ainelised lootused täide hakkasid minema.

Sellest ärivaimust ei jäänud Maltsveti koguduse senised juhtivadki vaimud puutumata, nende seas prohvet ise.

Aabram Nort, Maltsveti tähtsam ja agaram jünger Kolga rannas, oli kodumaal, uut usku vastu võttes, hobusevahetamise maha jätnud, sest et see jõle pidi olema Jssanda ees. Aga seesama Aabram Nort hakkas Krimmis varsti jälle hobuseid vahetama. Nüüd ei olnud see enam patt.

Ka teised hingeäratajad ja abiprohvetid riputasid usulise kihutusetöö enam-vähem varna, ükski neist ei rännanud enam sihilikult piibli ja lauluraamatuga, avalikke palvetunde pidades, ringi. Selle asemel hakkasid nad virgasti saakitõotavat põldu harima või heal palgal teenima. Ants Kõrge, see hoidlik mees, jõudis enesele pikema teenistuse järgi maja osta Simferoopolisse, kus ta vanas eas veel naise võttis ning mureta kodanikuna surmani rahulikult elas. Silejev ja Madis Kirsipuu heitsid linna ümbruses põllumeesteks ja kogusid endile kaunisti varandust, kuni viimane hiljemini Kaukasusse edasi rändas. Tiskre neitsi Miina teenis esmalt Samrukis oma suguIaste juures mõne aasta, mispeale ta sealsamas mehele läks ja tubli perenaisena veel kaua Kaarel Torbeki kodust majapidamist juhtis. Avalikust usutegevusest taganes samuti Mari Kusnets, kes elas Krimmis oma venna ja demehe juures, kuni need 1883. aastal asusid Kaukasusse; mõni aeg peale seda suri endine „lugija Mari" neiupõlves.

Aineline ja äriline vaim ei jätnud, nagu tähendatud, ka Maltsvetti ennast riivamata. Võib olla, et rahva muutunud meeleolu avaldas temasse kui ka ta endistesse abilistesse ses suhtes edendavat kaasmõju, sest kurtidele kõrvadele ei maksa ju kõnet pidada.

Kui Maltsvet ligi aasta Pushkina mõisas öövahiks oli olnud, läks ta ühe Eestimaalt varemalt Krimmi asunud arsti, dr. Fischeri, juure, kes elas seitse versta Simferoopolist eemal, Jalta maantee ääres, sama ameti peale. Siit hakkas Maltsvet sugurahvaga, kelle meelepaha lõi tema vastu juba jahenema, iseäranis Aktatshi küla inimestega, natuke sagedamini kokku puutuma. Seda kasutas ta muu seas, et ärilisel teel oma sissetulekut pisut kohendada. Endine mativõtja tõstis temas jälle pead. Mitte ainult ei müünud ta asunikkudele hea vahekasuga lehmi ja üht ning teist muud, vaid oli ka ühes majaostus ohtra tulu eest vaheltsobitajaks.

Maja ostja oli Jaan Mõnuvere, seesama endine Albu peremees, kelle must härg omal ajal küpsetati maltsvettide peksjaile Albus piduroaks, kuna ta ise ühes teistega veresaunast pidi läbi käima. Kui Mõnuvere omale Krimmis pesapaika otsis, soovitas Maltsvet, kes teatavasti aasta varemini siia tuli kui rahvavoorid, talle ühe sakslase maja osta, mis oli Aktatshi külasse mõisniku maa peale ehitatud. Mõnuvere ei olla esiti nõus olnud, sest ta tahtnud linnast krunti majakestega osta, annud aga viimaks järele, kui Maltsvet talle peale käinud, et ta kui põllumees jäägu parem ikka külasse. Maltsvet, kes sai vene keelega juba sugu toime, lubanud kauba müüjaga tasuta valmis teha, milles keelepuudus ostjat ennast oleks takistanud. Nõnda saanud sakslase maja 350 rubla eest Mõnuvere omaks. Umbes aasta pärast puutunud viimane ja mõned teised eestlased, kes juba natuke vene keelt tönkasid, sakslasega kokku ning kuulnud viimaselt, et tema müünud maja 250 rubla eest Maltsvetile kui Mõnuvere volimehele, mitte aga 350 eest, ning viimaselt saanud ta ka ainult selle summa. Oma väidet kinnitanud sakslane ustava kõvadusega.

See oli äriline tehing, nagu on ärilised tehingud ikka. Maltswet oli vaheltkaupleja ja tahtis oma kasu saada. Et ta seejuures natuke valet tarvitas — missugune meie ärimees ei tarvita äri tehes mitte valet? Kui Maltswetile ta tegu moraalselt pahaks pandi, siis muidugi sellepärast, et ta seisis veel vaimuliku mehe lõhnas. Pahakspanijad olid ka kõige eel need, kes mativõtjale matti maksnud — Jaan Mõnuvere ja neli-viis teist meest, kes Juhan Leinbergiga äriliselt kokku puutunud.

Need pahased mehed pidanud kurja nõu endise prohveti ja usuisa käest nendelt võetud kasu vägisi tagasi pitsitada. Kuid sellest saanud Maltsweti lähemad sõbrad külas haisu ninna ja tõtanud teda hoiatama. Kui mehed jõudnud Maltsweti elupaika, olnud ta sealt juba ära ning hoidunud hiljemini Simferoopoli ligikonnast eemale.

Järgmisel ajal elas Maltswet, teenistusest vaba, kord siin, kord seal sugurahva juures, kõige viimaks Dshurtshi asunduses, kus temal, nagu Aabrami külaski, olid mitmed vanad head sõbrad. Rahva laiemate hulkade poolt ei olnud tal enam otsekoheseid vaenuavaldusi karta, sest mida paremale järjele kosus asujate majanduslik seisukord, seda enam ununesid süüdistused prohveti vastu, kes tõotuste ja ilmutistega äpardunud, ja seda leplikumalt hakati tema kui ekslikku inimese peale vaatama.

Ta elas ainult neli aastat Krimmis, siis pöördis kodumaale tagasi — aastal 1865. Otsekohest põhjust andis talle seks lugu, et tema perekond, nagu teada, temale siia järgi ei tahtnud tulla, kuna ta passi puudusel Krimmis pealegi iseseisvaks maapidajaks ei võinud hakata. Aga ka vaimulikul põllul ei olnud tal siin enam midagi teha, kui ta seda ehk veel oleks tahtnudki. Prohvet oli oma usklikud, apostel oma koguduse kaotanud. Küll valmistas temale see pisuke ringkond ligemaid sõpru, kes talle veel ustavaks jäänud — enamasti vanemad naisterahvad —, üsna liigutava jumalagajätmise ja täitsid ta reisuvankrit virgasti kõiksugu vitsikute ja länniku-

tega. Rahwa enamus aga nägi teda jahedal ükskõiksusel Krimmist lahkuwat — maalt, mille ta oma kogudusele ja iseendale oli walinud.

Et seniste usumäratsejate hulka jäi jampsiriismeid maha, et üksikud isikud kauemat aega weel alaldasid endisi unistusi, kuigi enam endamisi, see oli erandlik nähis, mis muutunud meeleolu üldsust ei teisendanud. Mitte ainult, et neitsi Miina Samrukis kõneles weel mõnda aega maailma otsast ja wiimsest kohtust ning usulises ekstaasis ka wahel jäi hingetuks; mitte ainult, et Paide Ants pisukeses sööris endist imedeusku teatawa ajani püüdis säilitada, waid aasta wõi paar peale Maltswveti lahkumist tõusis Aktatshi külas koguni uus prohwetike üles, kes leidis pihutäie nõdrukeste poolt mööduwalt ka uskumist.

See prohwetlik äbarik oli keegi hoopis põrunud peaga inimene, nimega Jaak Siberg. Ta põdes raske soetõwe läbi, ja kui ta ihuliselt terwenenud, leidus, et ta waimselt haigeks oli jäänud. Ta pidas ennast prohwetiks ja Moosese sarnaseks imetegijaks, lubas rahwa kuiwal jalal läbi Musta mere Jeruusalemma wiia, peksiski kord Alushta all oma prohwetikuuega merd, et see tõuseks kahele poole ja soetaks tema „kogudusele" kuiwa kõnnitee, kriipsutas oma toa seinad mõistatuslikke waresejalgu täis ning tegi ja kõneles kõiksugu muid waimuhaige inimese totrusi, mida tema wähesed uskujad muidugi pidasid jumala salapäraseiks ilmutusiks, mida nad eneste kasina tarkusega püüdsid seletada.

Kui waesekese nõdrameelsus ikka selgemini hakkas esile tulema, toimetati ta küla mõistlikumate elanikkude poolt hullumajja, kuhu ta jäi pooleteiseks aastaks. Siis aga wõtsid tema poolehoidjad ta sealt enda wastutusel wälja ning toitsid teda ja ta perekonda niikaua, kui Jaak 1880. aastal suri. See toitmine sündis lahtisel käel, nii et „prohwet" oma perega elas päris opmanielu, ja täiesti usutaw oli, kui üks tema jünger, Mart Kirspuu, pärast kurtis, tema üksi olewat Jaagukesele peale tuhande rubla ohwerdanud. Niisugune ohwrimeelsus oli seda tähelepandawam, et Mart ja tema naine ise olid

kehwad teenijad inimesed. Paide Antsul, kes pidas sõgedat sonijat samuti jumala tõlgiks, kulunud tema peale ka mõned head sajad. Igal reedel võttis „prohvet" oma kogudusele kõiksugu ande vastu, mille seas, sest et jumalamees oli maias, tähtsat osa etendasid mesi, suhkrusaiad ja muud magusad asjad.

Jaagu jüngrite mõistuslikku tasapinda kujutab kõige paremini lugu, kuidas nad oma prohvetit matsid. Nad panid ta puusärki valges ohvitserimundris, mõõk vööl, „tärniga" müts peas, ning linna surnuaial olevale hauale laskid püstitada risti, mille peale kolmes keeles, vene, saksa ja eesti keeles, oli kirjutatud: „Siin hingab jumala rahus Taaveti kuningas".

Hiljemini villkfatas mõnede peas küll helgike üles, et nad saanud tüssata, ja siis kahetses üks oma meepotikesi, teine oma suhkrusaiakesi. Aga nüüd polnud enam midagi parata — prohvet oli kõhu täis söönud ja jätnud arve jumala maksta.

Need olid viimsed kramplikud tuksatused, mis endisest võimsamast usuliikumisest veel järgi jäänud. Krimmi eestlaste seas leidus küll hiljemgi veel, iseäranis vanemate inimeste hulgas, vagatsejaid, aga need olid seda laadi, nagu vagatsejad kõikjal meie talurahva seas — inimesed, kes hariduslikust valgusest sootuks ilma jäänud. Määratsevad liialdused aga olid „Taaveti kuningaga" lõplikult maetud, rahva enamikust aga juba ammu enne — siis, kui hakkas salvedesse kogunema kuldset nisu.

35.

Jõuproowid.

Wäljarändamine Krimmi jäi peale seda, kui 1861. ja 1862. aastal tulnud rahwawoorid pärale jõudnud, seisma. Maad oleks Tauria poolsaarel jätkunud enam kui kümnele tuhandele perekonnale, aga seda ei tuldud saama.

Muude põhjuste kõrwal, nagu wiletsad passioludd, pikk tee, ettewõtlikkuse puudus ning naeruwäärne paiste, mis oli sel maltswettide ettewõttel „ilmalikkude" silmis, mõjus rahwasse tagasihoidwalt, iseäranis weel see, et Krimmist oli esiotsa aiwa halba kuulda. Mitte ainult ei löödud kodumaal esimeste wäljarändajate hädatalwest ajalehtedes ja kantslites lärmi, waid üksikud inimesed ja perekonnad, kes wõõra maa tundmata oludes midagi ei märganud peale hakata, pöördisid kodumaale tagasi ning laitsid seal Krimmi sootuks ära. Et need, kes rahwa kahanemisest kahju said, ei jätnud niisuguste tagasipöördijate laidusõnumeid ka kaugemale wälja helistamata, on arusaadaw.

Üks säherdusist tagasiminejaist oli keegi Kaarel Sollenbach, kes oli kutsarina eluaeg saksu teeninud ning kõige wiimaks Ahula mõisniku von Grünewaldi juures teenistuses olnud. See mees, kelle Krimmi kurb nägu ära kohutas, keeras, jõudnud 1862. a. sügisel siia, kohe otsa ümber ja jõudis juba nowembrikuul Ahulasse tagasi. Seal läks ta sedamaid endise leiwaisa juure, kelle lahkes wastuwõttes ta julge wõis olla, ja rõõmustas teda tumedate lookestega Krimmi koledusest ning wäljarändajate hädast.

Oi, need olid lõbusad sõnumid sakstele! Härra von

Grünewald teatas neid ringkirjaliselt wiibimata oma naabritele, need jälle omadele, kuni terwe maakond teadis, et Krimmi rännanud talupojad ei ole uue asumaaga sugugi rahul, nii et tulewad warsti robinal tagasi. Mõisade sundijad aga kandsid selle eest hoolt, et rõõmusõnumid ulatusid ka küladesse ja seal sünnitasid tarwilist õudu.

Et saksad krimlaste tagasitulekut uskusid, näitab wäike lookе, mis sündis Seidla paruni ja tema rentniku Mart Jalaka wahel peale kutsari-Kaarli kojujõudmist. Jalakas, kellel nõu olnud 1863. aastal Krimmi rännata, oli eelaasta jaagupipäewal mõisas oma kohta käinud üles ütlemas. Parun keelanud ja hoiatanud teda elawalt. Lubanud wiimaks Mardi renti ligi poole wõrra alandada, kui ta aga paigale jääks ega annaks teistele halba eeskuju... Kui nüüd Sollenbach Krimmist halbu sõnumeid kaasa tõi, jättis Jalakas wäljarändamis-mõtte katki ning läks mõisa oma kohta paruni poolt tõotatud odawama rendiga endale tagasi kauplema. Aga wõta näpust — parun Vietinghoffil olid nüüd koguni teised jutud ja tingimused! Ta tähendas Mardile külmalt ja kuiwalt, et rahwas tulla Krimmist tagasi, mispärast ta panna kohtadele hea osa renti — juure!

Perekondade seas, kes järgmistel aastatel, peale kutsari-Kaarli, kodumaale tagasi rändasid, olid mõned lugupeetud isikud, mis koduse rahwa kohta Eestis mõjuta ei wõinud jääda — kõige pealt Maltswet ise. Temaga ühel aastal lahkus Wisusti Juhan, liignimega Pelikan — seesama Wäinjärwe walla peremees, kes Albu mõisa tallis, pärast teiste maltswettide nuhtlemist, mõisa peksumeistrilt nii rängasti sai witsutada, et ta põdes pikka aega haigewoodis haawu. Ka see haiglaselt erutatud häädaldaja ei saanud Krimmis kuidagi hakkama. Ka kaotas ta siin surmale oma üheksa-aastase tütre, mis mõjus temasse wäga rõhuwalt. Naise wastuseismisest hoolimata kolis ta peksurikkale wägiwallamaale, mille mälestusi ta oma ihul kandis, jälle tagasi, kus ta hiljemini Ambla kihelkonnas elas ja „Pranku wanamehe" nime all laiemalt tuttaw oli.

Aga ka tähtsaim ja rikkaim isik Krimmi läinud maltsvetiusulisteist, mees, kes andis siin külale nime — Lõpevveski Aabram — ei suutnud uue kodumaa pinna külge kinni kasvada. Temal oli teisteist Krimmi suguvendadest enam kui kümme korda rohkem kapitali, aga ta ei raatsinud, kartes ärilisi kahjusid, sellega midagi peale hakata. Aralt hoidis ta raha kodus, ilma seda intressile või muul viisil kasu peale panemata, ning laskis enesest kõik võimalused, võileiva eest maad osta või rentida, tarvitamata mööda minna. Näiteks pakuti Kara-Kijati mõisa, millel oli 2200 tiinu maad, suur viljapuuaed, kolme paari kiviga vesiveski ja küla 25 kümnikuga, tol ajal rendile. Ja missuguse hinna eest? Ainult 900 rubla eest aastas! Aabramil oleks nalja-asi olnud mõis rentida, aga ettevõte käis eesti külataadil, kelle pilk kodumaa talukoha piiridest eemale ei ulatunud, uimastavalt üle silmaringi. Ta pigistas rahakoti tugevasti küünte vahele ja jäi käpuga katsutavast kasust ilma. Paar aastat hiljemini rentis üks venelane mõisa, mille eest ta rahuga nüüd juba 1400 rbl. renti maksis. Kaheksa aastaga pani see mees tuhandeid kokku ja sai rikkaks.

Nort ei saanud oma väikesest, kümne tiinu suurusest päriskohast niigi palju, kui tema suure perekonna ülespidamiseks tarvis läks. Ehk küll tööjõuliste laste poolest — kolm poega ja tütar — rikas, haris ta siiski ainult vähe põldu ning pidi sel kombel oma seisukapitalist iga aasta majapidamisele juure lisama — kahju, mida ta hobuseparistamisega poolegi tasa ei jõudnud teha.

Weel üks asi tegi Aabramile ta elukoha vastikuks. See oli külmtõbi, mis valitses selles jõemadalikus ning vaevas teda, ta perekonda ja kõiki muid Aktatshi küla elanikke kuude-, isegi aastatekaupa. Nii terve ja kosutav, kui on Krimmi lagendiku stepi-õhk muidu — kopsuhaigusi tuleb siin näiteks koguni harva ette —, sai jõe-äärne kliima eesti elanikkudele ometi enam kui piinavaks, sest kes põdesid kaua külmtõbe, jäid pärast veetõppe, mille tagajärjeks oli enamasti surm.

Aabram kiratses kuus aastat oma kohakesel elada, siis,

1867. a., oli ta himu Krimmist otsani täis. Ta müüs oma talu 600 rubla eest Kustaw Maltsile ja rändas kodumaale tagasi. Et tal oli weel paar tuhat rubla endisest warandusest järel, siis ostis ta omale Harjumaale päriskoha, kus ta käsi hiljemini jälle paremini hakkas käima.

Tema talukese omandaja Malts, kes waheajal oli abiellunud ja mõisateenistusest aasta pärast Aabrami külasse rentnikuks asunud, oli mõne aastaga juba niipalju nodikest kogunud, et tal koha ostuhinnaks säästus 400 rubla oma raha, kuna ta puuduwa osa laenas. Küll oli Kustawil Samrukis ligi 30 tiinu pärismaad, aga nõu, hakata seal elama, oli ta rahapuuduse pärast omal ajal katki jätnud. —

Krimmist tagasirändamine jäi nüüd küll seisma, aga seisus oli ühtlasi kodumaalt Krimmi rändamine. Alles 1869. aastal tuli jälle uus woor eesti wäljarändajaid, paarkümmend perekonda, Tauria poolsaarele asumaad otsima.

Nende tulekut oli soodustamas juba suurendatud liikumiswabadus, mis Baltimaal seaduseandlikul teel maksma pandi. 1856. aastal antud talurahwa-seaduse kõige jämedamaid ülekohtu-kühmusid weidi maha wiilides oli muu seas 1863. a. passimäärusi sedawõrt muudetud, et passid, nagu siseriigiski, anti nüüd aasta ja poole aasta peale wälja, mitte enam kahe kuu peale, kuna mõisnikud õiguse kaotasid talupoega wallast wälja minemast keelata wõi takistada. Talurahwa seast tõusnud alalised kaebused niisuguste orjapõliste kitsenduste üle, mis talupojale oma kubermangust wäljapääsu nii hästi kui wõimatuks tegid, olid Peterburis aegamööda ometi mõjunud. Uued Tallinnamaa wäljarändajad tulid juba aastapassidega Krimmi, nii et neil seal aega jäi asukohtade järgi ümber waadata. Muidugi kergendas nende asumist märksa ka see lugu, et nad hulga sugurahwast juba eest leidsid, kes neile nõuandmise ja teejuhatamisega abiks wõis olla.

Eesti talupojad oleksid Krimmis wõinud lühikese ajaga saada jõukale majanduslikule järjele, kui neil wähegi rohkem rahalist jõudu ning selle kõrwal sugu enam ettewõttewaimu

ja ärilist meelt oleks olnud, ilma milleta ju kapitalistlikus ilmas edelist üles ei saa. Kaks teed olid nende ees lahti, peale seda, kui kroonumaad muidu enam päriseks ei antud: maad kas rentida või osta. Rendihind seisis palju aastaid 30 kuni 50 kopika peal tiinu eest, ostuhind 5 kuni 8, kõige rohkem 10 rubla peal. Maapinna hind oli sellepärast nii madal, et suurkrundiomanikkudel puudusid töötawad käed, mis nende omandusele wäärtuse oleksid annud. Neil ei olnud endi kapitalistliku meelewalla all küllalt warata rahwast, kelle kätte nad oma maa kasu kandma oleksid wõinud anda, kelle loomulikku wajadust, elada, nad oma kasuks oleksid wõinud tarwitada, nagu seda tegid eestlaste endised peremehed ja muud mõisnikud perekates riigiosades. Krimmi maad, mis olid kroonu kõrwal wene ja tatari aadlikkude ning kaupmeeste päralt, ei toonud neile puhtagraarlikus mõttes talupoegade ja põllutööliste puudusel peaaegu mingit kasu. Nende raha-allikaks olid ainult lamba- ja loomakarjad ning hobukaswatused; aga ka neid ei olnud ammugi kõigil suurkrundiomanikel, waid ainult harwa mõnedel. Nõnda seisis Krimmi lai lagendik ühest äärest teise pika rohu all söödis ja mõisaomanik ootas kündwaid ja külwawaid proletaarlasi, et omandada nende tööst seda tulu, mida teised maaomanikud paremates paikates nii rohkesti kaukasse toppisid.

Rahapuudus tegi eestlastele wõimatuks panna Krimmi neitsilist pinda kohe laiemalt wilja alla, sest kui palju sa mõne paari härgadega, harksaha, puuäkke ja mitmete muude isaisade tööriistadega põldu jõuad soetada ning harida, kuna paremate ja rohkemate abinõude muretsemine aasta-aastalt edasi pidi lükatama! Ühtlasi oldi esiotsa kliima ning siinsete põlluharimiswiisidega harjumata ja wilumata. Aga kõigest hoolimata oli juba esimese aastakümne wältel märgata edu ja kosumist ning mitte üksnes kroonumaadel olewates asundustes, waid ka mõisnikkude rendi- ja kümnisekülades. Appi tuli palgehigis rübelewatele asunikkudele tolleaegne sündsam kliima, mis ei olnud weel nii põudne kui praegune. Kõrge rohi, mis kattis lagendiku suuremat osa, hoidis weel niiskust alal, wihma

tuli sagedamini ja lund rohkem, mis jäi pika rohumetsa alla kauemini peatuma, kuna nüüd tuuled lume madalalt pügatud wiljawäljadelt merde puhuwad wõi orgudesse koguwad, kust ta sulaga jõgesid ja ojasid mööda liiga ruttu ja kasu saatmata merde woolab.

Tähelepandaw kosumistunnus mõisnikkude maadel elawate eestlaste kohta oli, et paar wäiksemat seltskonda 1870. aastal juba kaks mõisa rendile wõisid wõtta. Mõisad asetsesid ligistikku, 18 kuni 20 wersta Simferoopolist ida pool, Aasowi mere poole wiiwa suurtee ääres. Wähema mõisa — 700 tiinu suur, ilusa uibu-aiaga ja wäikese wesiweskiga — rentisid seitse Putke küla perekonda 700-rublase aastarendi eest, teise suurema aga, millel oli 1700 tiinu krunti, ka wesiweski ning kõrts, kuusteistkümmend perekonda Aktatshist ja mujalt 1000 rubla eest.

Wiimane mõis, nimega Kadiköi, oligi juba rendil armeenia kaupmehe käes, kes tema eest ise ainult 500 rubla maksis; nõnda lõi see mees enesele, rentides mõisa edasi, eestlastelt terwenisti 500 rbl. aastas kasu wälja. Aga weel enam. Eestlased, kellel julgus ja selle kõrwal ka kõwem rahaline jõud puudusid, jätsid mõisa hooned, weski ja kõrtsi ning 100 tiinu maad armeenlasele, sest et neil muidu oleks olnud 400 rubla renti rohkem maksta! Ja sealjuures tõi kõrts üksi 150 rbl. renti sisse! Nõnda kerkis waheltrentija kasu kõige wähemalt 900 rubla peale, millise summa eest ta terwe mõisa eestlaste kätte oleks annud.

Et wiimastest ainult kolmel peremehel küllalt jõudu oli sajatiinulist maatükki harimisele wõtta, siis kutsusid teised kolmteistkümmend perekonda, kellele see liiaks läks, endile igaüks ühe abirentniku lisaks.

Kui jämelabasel näol tulid ilmlikud kasupüüded endiste „jumalariigi taganõudjate" meelsuses nähtawale, seda näitab selle mõisarentimisloo järg ja lõpp.

Juba esimesel suwel mindi waheltrentnikuga aineliste tulude pärast käredasti tülli. See ei sündinud mitte üksnes

sel äriliselt loomulikul põhjusel, et kummagi partei küüned olid omapidi, vaid eestlased etendasid tülinorimist meelega, sest et neil selle taga varjul oli tüse taskupolitiline plaan. Nad püüdsid armeenlase elu võimalikult hapuks teha, lootes, et mees ühel heal päeval jagelemisest tüdineb, maad ning majad maha jätab ja linna kolib, kus tal suured majad hea sissetulekuga. Pahemal puhul aga võis korda minna, et ta annab oma osa mõisast hästi odavasti mahajääjate kätte.

Lugu läks aga teisiti. Armeenlane laskis enese küll välja kangutada, aga mõisa, veskit, kõrtsi ja oma käes olevat maad ei annud ta mitte kangutajate kätte, vaid rentis nad Kustav Maltsile 400 rubla eest. Viimane oli nimelt külmtõve pärast sunnitud oma ostukohast, mida ta aastat neli pidanud, lahkuma, andes viimase saja rubla eest rendile. Muidugi sattus nüüd Malts, kelle läbi Kadiköi meeste nõu nurjunud, viimaste viha alla. Kõiksugu hõõrumised ja kadestamised olid mõisarentniku ja külarentnikkude vahel igapäevased asjad. See kestis nõnda kolm aastat, siis tuli lõpp. Kadiköi meestel ei läinud mitte üksnes korda oma varaliseks tuluks Maltsist lahti saada, vaid ka kolmeteistkümnest abirentnikust, kes neil neli aastat rendikontrahti aidanud pidada, keda neil aga nüüd enam tarvis polnud, sest et nad leidsid endi seljast juba rohkem villa.

Nelja-aastane rendi-aeg oli 1875 lõpule jõudnud, ühes sellega ka armeenlase rendileping mõisa omanikuga. Viimane tuli Kiievist, kus ta elas, Simferoopolisse, et anda mõisa uuesti rendile. Eestlased olid kontrahi üles ütelnud, sest et mõisnik soovis mõisamaja ühes rohuaiaga enda kätte jätta, kuna rent, 1400 rbl., endiseks pidi jääma. Aga kui paremat kohta ei leitud, otsustasid Kadiköi mehed pakutud lepingu vastu võtta.

Seda tehti nüüd õieti omapärasel kombel. Abirentnikkudele sõna lausumata sõideti ühel ilusal ööl kokkurääkitud nõu järele linna ja tehti mõisaomanikuga leping nõnda, et senised abirentnikud, nende seas ka Malts, jäid kaubast välja. Nelja

aasta eest oli õnnelik oldud, et teiste abil mõisa võidi võtta; nüüd aga, kus jõuti omast jõust aastarenti juba ära maksta, heideti abimehed ukse taha. Minge, kuhu tahate! Või see meie asi on, kas uut asukohta leiate või mitte! Kustav Malts aga oli see olnud, kes meestele nelja aasta eest seda mõisa soovitas, kes nad ühele nõule sobitas ning asja pärast rohkesti aega ja vaeva kulutas. Sama tänu, mis teistele, sai nüüd ka temale osaks...

Väljatõugatud perekonnad otsisid enestele jälle kümnisekohad — siit ja sealt, kust keegi juhtus saama. Ühist rendikohta ei jõutud võtta, sest selts oli vähene ja kohad suured. Malts aga kutsuti naabermõisa rentnikkude hulka, kelle seast üks osaline oli surnud, teine pahategude pärast välja heidetud.

Eesti asunikkude majanduslik kosumine, esimesel aastakümnel veel võrdlemisi visa, võttis järgmisel aastakümnel juba suuremat hoogu. Noorem sugu, lõunamaa kliima ja võõraste oludega juba harjunud, nihkus juhtivamale paigale, pani uue eluõhu lehvima, hakkas soetama suuremat terasust, agarust, nobedust orja-aegsete vanade sekka, elustades nende kängujäänud vaimseid jõude, neid enestega kaasa kiskudes. Juba hakati paremaid põllutööriistu nõutama, põlluharimist laiemal määral ja põhjalikumal meetodil arendama ja pärismaadel uusi ruumikamaid ning nägusamaid eluhooneid ehitama — nii seniste tatari hurtsikute kui ka esimesel aastakümnel vähese jõuga ehitatud väikeste majakeste asemele. Ühtlasi tehti hakatust koolide asutamisega, kõige esmalt Kadiköi külas 1872. aastal, sest sealsete elanikkude seas leidus mees, kes oli koolióetajakohuste täitmiseks kõlblik — Tallinnas algkoolist läbi käinud Jüri Thomson, kelle vana soldati poeg, kes oli maakuulajatel Krimmis tõlgiks olnud. See mees hakkas esiotsa oma ainsas kitsas elutoas asunikkude lapsi õpetama, sest et külas sündsat ruumi kooli tarvis ei olnud; hiljemini seati mõisa pereköök koolipidamiseks korrale, nii hästi kui see võimalik oli.

Teise aastakümne lõpul tärkas ka nende asunikkude seas,

kes asusid rentnikkude ja kümnikkudena mõisamaadel, mõte ostuteel omandada pärismaad, hakata iseseiswaiks krundiomanikeks. Selle mõtte algatajaid oli esiotsa ainult kaks-kolm meest. Teised kõik panid niisugust ostunõu naeruks; neile ei tahtnud pähe mahtuda, miks talupoeg peab maad hakkama ostma, kui seda tühise hinna eest küllalt sai rentida. Endisele põlisele renditalupojale oli ostetud maa, päriskoht, wõõras mõiste, ta ei suutnud ennast maa omanikuna kujutella. Ka ei tulnud talle meele karta, et maahind, seega siis ka rendihind, wõiks tõusta, sest kuni Türgi sõjani seisid maade hinnad Krimmis muutumatud.

Niipea aga kui sõda möödas ja kartus kadunud, et türklane wõidab ja wahest Krimmi poolsaare ära kahmab, algas Tauria kubermangus elaw maaostmine, mida sooritasid iseäranis sakssa asunikud niisuguse tuhinaga, et maapinna hind korraga kahinal hakkas tõusma. See nähtus ergutaski mõned terasemad eestlased üles ja lükkas neile ostunõu nii-öelda nina alla. Kulus aga weel aega ja waewa, enne kui neil korda läks tarwilise rahajõuga warustatud seltskonda kokku meelitada, sest kohad olid suured; alla tuhande tiinu polnud neid saada, seda rohkem aga tuhande kuni kümne tuhande tiinu suurusi. Küll oli nii mõnelgi eesti rentnikul tuhat rubla ja rohkem kapitali kogutud, aga seda ei raatsitud nii tumeda äri peale, nagu oli maaostmine nende meelest, käest anda. Esiotsa, 1878. a. alul, ei heitnud keegi Kustaw Maltsi, Otto Kure ega Ants Krügeri nõusse, kes olid ostuplaani üleswõtjad. Alles aasta lõpul, kui maade rutuline ostmine ja nende hindade kerkimine tõukas igale wastu pead, kaswas ostuhimuliste selts juba kümne mehe suuruseks.

Kuid seegi selts hakkas nii aral ning kitsawaatelisel kõhelusel ja nii wähese üksmeelega asjast kinni, et mitu head kohta, mis olid kõige kasulikumail tingimusil saada, meestel nina eest ära wõeti. Nõnda möödus enam kui aasta, ilma et ühegi kaubaga lõpule oleks jõutud. Siis wiimaks, küünlakuul 1879, hakati ühe kauba otsast kindlamalt kinni.

Utshkuju-Tarhani mõis, 2460 tiinu suur, 23 wersta Simferoopolist lääne pool, 15 wersta Musta mere rannast, oli 42 000 rubla eest müüa. Hinnast nõuti 12 000 rubla kohe kätte ja 10 000 rbl. kolme aasta pärast kuueprotsendilise intressiga; puuduw summa, 20 000 rbl., jäi Hersoni põllupangale endise pandiwõlana tasuda. Selle mõisa ostis eestlaste selts, kes waheajal ometi kahekümne nelja mehe arwuliseks kaswanud. Maa jagati kahekümneks osaks, iga osa 125 tiinu suur; kes täit osa ei jõudnud wõtta, pidi poolega leppima. Suurem jagu, kuusteistkümmend meest, omandasid täied osad, kaheksa peremeest aga pooled, 62$^1/_2$-tiinused. Ostjate seas olid mitmed, kes alles 1869. aastal Krimmi rännanud. Küll ei olnud Tarhani krunt kaugeltki nii hea wilja- ja heinamaa kui Perekopi maakonnas mitmed kohad, millest ostjad wiiwitamise ja kokkuleppimatuse pärast ilma jäänud, aga paremat ei olnud enam saada.

Maa peal asusid ühes külas kakskümmend wiis peret tatarlasi, teises kümme peret wenelasi; ehmatusega kuulsid nii esimesed, kes seal juba mitu põlwe elanud, kui ka wene asunikud, kes ka juba kümmekond aastaid Tarhani pinda harinud, et nad pealetulijate eest peawad taganema ja endile uut paika otsima, kus oma pead toita. Eestlaste kapital kangutas siin maa pärisasukad, tatarlased, toitwa mullapinna küljest lahti, nagu tegi seda sakslaste, wenelaste ja teiste muulaste kapital muis Krimmi kohtades weel suuremal määral. Nõnda läksid tuhanded ja kümned tuhanded tiinud mõningate inimeste wõi koguni üksikute kapitalistide kätte, kes aladel, mis andsid enne suurtele rahwahulkadele peatoidust, elawad nüüd üksinda oma perekonnaga, kuna ajutised palgatöölised teewad nende töö ära. Rahwas aga, kes siin sündinud, põliselt elanud ja samasse mullapõrmu lootis puhkama saada, kuhu ta esiwanemad sängitatud — see rahwas tõugati hulkuma, lisaks „odawate tööjõudude“ maata ning koduta tagawarawäele.

Tarhani ostjad olid maa eest, mille tiinu-hind paar aasta-

kest tagasi alles 5 kuni 8 rubla olnud, juba 17 rubla maksnud. Järgmistel aastatel wedrutasid aga krundihinnad weel järsemalt kõrgele, nii et 1882. aastal, mille peale langes eesti asunikkude suur maaost, nõuti juba 44 rubla tiinust, kuna mainitud eestlaste poolt 42 rubla taheti maksta.

See oli halekuulsaks saanud Kuntaugani mõisa ostmine. Kadiköi ja ühe naaberküla eesti rentnikud himustasid seda 6500 tiinu suurust maalahmakat, mis asetses kolmkümmend wersta Simferoopolist lääne pool, kümne wersta pikkuselt Musta mere ääres, meeleldi omandada, sest maa oli hea ja mõisal palju hooneid ning päratumad wiljapuu- ja wiinamarja-aiad, kuigi wiimased ühes hoonetega seisid omaniku hooletuse pärast korratuses. Aga jõukamaid ostuhimulisi kogunes nii suure krundi kohta liiga wähe — mõlematest küladest paarkümmend meest ning üksikuid siit ja sealt weel mõned. Korraga ilmus neile tuttaw maalikunstnik professor Köler Peterburist, kellest oli kuulda, et ta Krimmi maad soowiwat osta ja kellel pidi rohkesti raha olema, meeste kutsel ostuosalisena appi. Kaup tehti lehekuul 1882 raskeil, osalt meeletuil tingimusil, milles süüdi oli Köleri kui juhtiwa ostja asjatundmatus. Maa hinnast — 213 000 rubla, mille seas 90 000 rbl. Hersoni põllupanga laenu — pidid ostjad kohe 24 000 rubla ning juba kahekša kuu pärast 50 000 rubla ära maksma, kuna 109 000 rubla jäi 6 protsendiga kaheksa aasta peale tasuda. Kaelamurdew oli aga eriti see punkt lepingus, mille järele ostjad kaubast taganemise wõi selle murdmise puhul pärast eelkontrahi lõppu müüjatele 48 000 rubla kahjutasu pidid maksma. Mitte müüjate poolt ei tulnud see määratu karistusemäär — need oleksid käsirahaga üksi leppinud — waid pea-ostja Köleri poolt, kes näilikult arwas, et kõrge karistusemäär kihutab ostjaid taga tarwilist rahasummat innuga kokku kraapima, mis hoiaks selle eest, et tema meelest nii kasulik kaup nurja ei lähe.

Õnnetus ei jäänud tulemata. Selgus warsti, et Köleril, kes oli suurema osa maast, 3700 tiinu, oma nimele lasknud

kirjutada ja keda peeti rikkaks meheks, rohkem raha ei olnud kui ainult paari tuhande rubla ümber. Ta oli kaupa tehes lootnud kergemeelselt laenude peale, muu seas ühe wäga uduse laenu peale. Tehes üksikute isikute ärilist era-asja tolleaegse mõttewiisi järele rahwuslikuks ettewõtteks, pöördis Köler kodumaal Aleksandri kooli asutamise peatoimkonna poole soowiga, et temale laenataks selle kooli heaks ülemaaliselt korjatud kapitalist Kuntaugani mõisa peale 30 000 rubla. Kirikuõpetaja Hurt, peatoimkonna esimees, oli esiotsa laenu poolt, lõi aga, kui kuulis, kuidas oli lugu wäljaostmise tingimustega, laenu wastaseks, mille tagajärjel Aleksandri kooli asutamiskomiteedes ning eesti ajakirjanduses pääsis lahti äge suu- ja sulesõda laenu eest ja laenu wastu, kuni Köler sunnitud oli laenusoowist taganema.

Kui saabus 19. jaanuaril 1883 eelkontrahis äramääratud maksutähtaeg, oli küll wähemail ostjail, igaühe maaosa suurust mööda, tarwiline raha koos, mitte aga peaostjal Köleril. Hukatus oli seega kõigil käes. Weel pääseti sellest üürikeseks seeläbi, et müüjad maksutärmini paari nädala wõrra edasi lükkasid, kuid rajades ostulepingu nüüd weel raskemaile tingimusile. Selle aja sees läks õnnetutel korda saada Tarhani asunikkudelt nende maa pantimise kaudu 20 000 rubla wõlgu, kuna Köler laenas sõprade käest ka 10 000 rubla. Aga mõne aasta pärast tuli asjale ometi hale ots. Ostjad ei jõudnud müüjate wastu oma kohuseid täita ja kaotasid mõisa. Hädawaewalt olid Tarhani mehed waheajal suurema osagi oma laenust tagasi saanud.

Aasta enne Kuntaugani ostmist, 1881, oleksid needsamad inimesed enam oma jõu kohase, 2200 tiinu suuruse mõisa märksa kergemail maksutingimusil ja 29-rublase tiinuhinnaga kätte saanud, kui nad mitte „o o d a t a" — ikka weel „oodata" — poleks tahtnud! Nõnda läks neil see tulus koht — Saiwtshereki mõis Tarhani asunduse lähedal — hakkamatusel ja üksmeele puudusel wett wedama.

Nõndanimetatud „Kuntaugani kurbmäng" jäi Krimmi eestlaste wiimseks suureks ning ühiseks maaomandamis-katseks. Mis arwukamad rahwaseltsid siiamaani kroonult wõi mõisnikkudelt pärismaaks saanud kaubelda, see oli kaubeldud. Suure tekkis aja jooksul ainult weel eesti rendikülasid, iseäranis Perekopi maakonda, terwe rida. Rendikülades ei asunud mitte üksnes need, kes pärismaad enam ei leidnud, waid neisse hakkas siirduma ka rohkesti pärisasunduste üleliigseid elanikke, asunikkude poegi ja wäimehi, kes tahtsid endile iseseiswat majapidamist soetada. Ostmiseks oli Krimmi pind paljudele warsti liiga kalliks läinud ning sündsamad kohad ostupalawikul ka juba ära wõetud. Ostuhindadega ühes kerkisid muidugi ka rendihinnad. —

Moodsad wälismaa põllutööriistad ja -masinad aitasid eesti asunikkude majanduse nende siia-asumise kolmandal aastakümnel õitsele. Nende wahendite waral oli neil wõimalik söödis seiswat maad ikka rohkem wilja alla panna — oma pärismaad kui ka sellele lisaks wõetud rendimaad. Olid nad jõudnud esimisest senini peremehe kohta ainult kolm kuni wiis tiinu põlluks harida ja ära seemendada, siis külwas peremees nüüd juba kolmkümmend kuni wiiskümmend tiinu wilja täis — ta asjandus oli kümne wõrra kaswanud. Nõnda oli pärismaa warsti terwelt põlluks saanud ning naabruse suurkrundiomanikkudelt mitmed tuhanded tiinud juure renditud wõi kümnisele wõetud. Polnud ka ime: neli paari weoloomi wõisid uue kolmeteralise adraga juba kaks kuni kolm tiinu päewas üles künda ning Ameerika niidumasin, kaks wõi kolm hobust ees, wõttis päewas kuus kuni kaheksa tiinu wilja maha. Paremad mehaanilised abinõud tegid ka wiljapeksmise, mis Krimmis kuiwatusrehte ei tarwitse, ning tuulamise kergeks ja rutuliseks.

Krimmi peremeeste pungad paisusid. See tõi kaasa kõrgendatud nõudeid elumugawuste suhtes. Hakati uusi, paremaid eluhooneid ehitama. Uued alewisarnased külad, korraliku plaani järele ehitatud, tekkisid wanade asemele wõi kõr-

wale, kahele poole laia, sirget peatänawat. Endiste tatari hurtsikute ning ajutiste wäikeste talutarede aset hakkasid täitma nägusad, awarate ruumidega kiwiehitised, milleks Krimmi kollane kiwi, endiste merepõhja karploomakeste sünnitis, head materjali pakkus, kuna katused tehti sagedasti üsna kalliteist wälismaa kiwidest. Walguse ja puhtuse kõrwal hakati ka eluruumide ehtelise ilu eest hoolt kandma. Uuemad Krimmi eestlaste elumajad ei rõõmustanud silma mitte ainult helewalgeks lubjatud sisemiste ja wälimiste seinte, wõõbatud põrandate ja kõrgete akendega, waid ka mitmesuguste ilunõuet ilmutawate krohw- ja wärwkaunististega, karniisidega ja lae- ning põrandamaalitistega. Mida jättis kolmas aastakümme selle poolest weel tegemata, seda täiendasid järgnewad paar aastakümmet. Muidugi seisis elamute sisustis, mööblid ja muud tarbeasjad, kauninenud ruumidega kooskõlal, ja nii mõnigi endine eesti suitsutare- ja sawipõranda-elanik istus nüüd pehmel sohwal, sirutas jalad kaunile põrandawaibale ning käskis poega wõi tütart ajawiiteks harmooniumi wõi klawerit mängida, kuna talle ta wastas seiswast suurest püstpeeglist wastu waatas isandamehe priske ja lõbus nägu, kes müüs sügisel kolme kuni nelja tuhande rubla eest nisu...

Elumajade ümber istutati suuremad ja wähemad wiljapuuaiad, mis andsid lagendikukülадele, kuigi kasinal määral, halja näo ning majadele rohelise raami. Eestlane, kes tundis kodumaal peaaegu ainult õuna kui tawalist küla puuwilja paari marjatõu kõrwal, noppis siin nüüd aprikoose, mureleid, mandleid, persikuid, kreeka pähkleid ja aiwaasid oma aiapuudelt ja -põõsastelt.

Jõu kaswamise arengul ei unustatud muidugi ka korralikke awalikke hooneid muretsemata. Noorsoo harimiseks ehitati koolimajad, jumala palumiseks, et ta wiljawoot wõtaks õnnistada, palwemajad — kõik enam-wähem otstarbekohased kiwihooned. Köster-kooliõpetajateks palgati kodumaalt parema eelharidusega jõud.

Endisteſt Eestimaa teorentnikkudeſt, wabadikkudeſt, ſulasteſt, eriti nende järeletulewaſt põlweſt, ſaid Krimmis kapitaliſtliku arenemiſe teel iſeſeiswad põllupidajad ja krundiomanikud, kes arwutaſid oma aastaſi ſisſetulekuid tuhandetega. Endisteſt pekstud, piinatud, wäljaimetud tööorjadeſt ja nende lasteſt kujuneſid tööandjad, kes nüüd proletaarlikkude tööjõudude najal iſe rikastuſid. Nende ſuure ja raske töö tegid wäheste koduste teenijate kõrwal ära rändawad ukraina põllutöölised, need maawaeſed wäike-wene talupojad, kellele kuulſa „priiuſega“ hingemaa nime all oſaks anti põline nälg. Need inimeſed, kellel elamiſeks wähe, ſuremiſeks palju, ilmuſid kewadel nagu kihulasteparwed Tauria lagendikku, et oma ainuſt wara, endi tööjõuliſi liikmeid, wäheſe leiwa ja palga eeſt neile müüa, kellel olnud wõimalus kõigi töötawate käte päralt olewaſt emalikuſt maapinnaſt teatawat oſa endale „päriſeks“ omandada.

Muidugi ei käinud kõigi eesti aſunikkude käſi nii hästi, nagu neil, kes taipaſid parajal ajal kroonu maad wõtta wõi eramaid osta. Päraſt Türgi ſõda alataſa kerkiwad rendihinnad ja kümniſetingimuſed ei lubanud nii mõndagi neiſt jõudu koguda, nõnda et ühes 1872. aastal, mil kodumaal Kaukaſusſe rändamine liikwele tõuſis, kui ka hiljemini ſinna aſuſid, kuna teiſi, nende ſeas ka pärismaa-omanikke, hiljemini Ameerikasſe wälja rändas.

Nende wäheste eesti ſisſerändajate hulgas, kes Krimmis põlluharijateks ei hakanudki, olid mõnede wallaliste inimeste kõrwal, kes linna teenima jäid, ka Taawet Lõhmus ja Aadu Wikerpuur.

Eſimene töötas aastat kolm wene meiſtri juures, ſiis oli ta ameti ja ſelle kõrwal wene keele niiwõrt ära õppinud, et wõis „oma käe peale“ hakata. Iſeſeiswa tõldſepana, wäikeſelt alates, ehitas ta paari õpipoiſi ja ühe ſelli abil mõne aasta Simferoopolis Krimmi lineikaſid, britſhkaſid ja tatſhankaſid, ſiis aſus Sewastoopolisſe, kus tal õnneks läks tuluſa kaubaga omandada wana, hea nimega töö-äri, mille ſenine jõukas omanik rahu-

põlvele asus. Sest Taavet Lõhmus oli töö-andjana saanud varsti väikeseks rahameheks. Kuna ta sellipõlves, kõige usinuse ja osavuse peale vaatamata, ainult niipalju oli teeninud, et võis ennast ja oma perekonda lihtsal ulatusel toita ja katta ning ükshaaval mõnda tööriista tulevikutarvis muretseda, säästus talle meistripõlves juba esimese paari äri-aastaga niipalju kaukasse, et Seenepalu Andrese võlg sai tasa ja talle esimene hoiusumma väärtpaberina kappi sigines. Kolm-neli järgmist aastat tegid talle aga juba võimalikuks omandada mainitud tõldsepa-töökoda Krimmi elavas sadamalinnas.

Ja seejuures oli Lõhmuse perekond viimase seitsme aasta jooksul kolme toidu- ja riidenõudja poolest kasvanud, kuigi nende nõuded esiotsa veel suured ei olnud. Nagu oleks lõunamaa pehme, päikesekülllane kliima Taaveti ja Anu abielu sigidust annetades mõjustanud, lõppes korraga pikk vaheaeg, mis järgnenud vigase käega Juku sünnile, ja Anu hakkas mehele valmistama iga paari aasta takka varrude-rõõmu. Poisi järele tuli tüdruk, tüdruku järele jälle poiss, ja kõik terved nagu purikad, ning kõigil käe küljes oma kümme seaduslikku sõrme ja jala otsas kümme korrapärast varvast. See oli rikkus, mis tasus ohtrasti Juku paar puuduvat näpukest. Nagu näis, oli taevataadi meelepaha isa Lõhmuse pikkade näppude üle haihtunud, kui kapitalistiks arenenul enam tarvis ei olnud neid keelatud kombel välja sirutada...

Joomakiusatusega sai meister Lõhmus seda kergemini toime, mida jõukamaks ta läks, mida täiem oli ta ümmarguseks kosunud kõht. Ta käis trahteris, nagu teisedki meistrid, napsitas ja veinitas ka kodus, nagu muudki ausad linnapapad, aga ta ei sattunud enam ööde ja päevade kaupa järgemööda mülkasse — ka seda polnud tal enam tarvis...

Suur oli Anu ema imetlus, et jumal jagas inimestele, kes temast väljagi ei teinud, õnne ja vara. Mida enam võttis väimees selle ja õpipoisse töösse, seda suuremaks kasvas ta sissetulek, ja kõik ilma palveta, ilma sageda kirikus- ja laual-

käimiseta! See polnud ju enam kellegi õigus! Isegi Anu, kelle jumalakartusest ja paliwewaimust eit enne nii suurt rõõmu oli tunnud, elas nüüd „nagu põrsas laudas": mida priskemaks ja paksemaks emandaks ta läks, mida uhkemaid riideid mees talle ostis, mida paremad road ta lauale kandis, seda ilmlikumaks läks ta meel. Kuid wara — see kaswas neil! Kaswas ilma jumala õnnistuseta!

Liisu sai sellest ebaloomulikust imest weel mitu aastat imetleda, siis tuli Liiwa-Annus talle järgi. Aga tal oli imetlusewine weelgi suu ümber, kui nad ta kirstule kaane peale panid...

Tõnu-Peetri Madisega puutusid Lõhmused ainult ühe korra weel kokku — siis kui Madis Kaukasusse rändamise eel neid Simferoopolis käis jumalaga jätmas. Ta oli mõnus ja magus, nagu kunagi, ja tegi lahkumise nii pehmeks ja sulaks, nagu oleks tal wend ja õde maha jätta. Tema pärastisest käekäigust ei kuulnud Taawet ja Anu enam midagi.

Ka Wikerpuuri Aadu wahetas küla linna wastu warsti ümber. Ta elas esiti mitu aastat Simferoopolis, kus ta kodus tööd tegi suuremaile meistreile ja walmisriiete-kauplustele. Siis asus ta, natuke korjandust taskus, Feodossiasse, kus ta enda, nagu sõber Lõhmus eel, omale jalale seadis. Ta käsi ei käinud küll mitte nii hästi kui Taawetil, siiski kuuldi teda — ta kirjutas wahel Lõhmustele Sewastoopolisse — rahuloldawalt elawat.

Suur rõõm oli talle juba Simferoopolis seeläbi osaks saanud, et „proua" Elts nõutas teatud „preilikesele" pisukese noorhärra seltsiliseks — wäikese Wikerpuurikese, kellest õnnelik papa kindlasti teadis, et ta kannab seda liignime õigusega. Aadu rõõm oli nii suur, et ta sedamaid woorimehega, kaks pudelit Krimmi punast taskus, Lõhmuste juure sõitis wõrratut sündmust teatama. Ja rõõmuga wõistles uhkus. Mitu kuud nähti teda wäga püstaka ninaga käiwat ja kui tuli talle keegi tuttaw uulitsal wastu — olgu eestlane wõi wenelane, juut wõi tatarlane — pidas ta tema kinni ja juhtis jutu kohe oma abi-

kaasa peale, kes olevat nüüd nii väga kodu külge seotud, sest et tal titt rinna otsas rippuvat. Ja missugune veel — — sündides üksteistkümmend naela, üksteistkümmend margapuu naela raske! Ja siis ta laskis ennast kui isa imestada, kellel üheteistkümne-naelane poeg kodus — sündides üheteistkümnenaelane!

Küll oli endine Pärtli perenainegi toonud raskeid lapsi ilmale, millest Kuglil omal ajal palju räägiti, aga temagi kõige rängem poiss oli kaalunud ainult kümme naela. Kahju, tõesti kahju, et kõik Kugli inimesed nüüd teada ei võinud saada, et Vikerpuuri poiss oli veel terve naela võrra raskem!...

Mis puutus Pärtli Juulasse, siis kestis tema viljakus Krimmiski edasi. Pärast Villemi surma läks ta varsti teisele mehele — ja kellele? Ei kellelegi muule kui Altsauna Tõnisele, kes ju samal ajal oma Viiust ilma oli jäänud. Mõlemad lesed, kelle lasterikkust surm küll märksa oli kahandanud, heitsid teineteisega lausa kaastunde sunnil ühendusse: üks ei saanud meheta, teine naiseta edasi, sest kummagi lapsed ei täitnud majapidamises veel iseseisva abilise aset, ehk neist vanemad olid küll juba töövõimulised. Nõnda ühendasid nad iseenestega ka oma kodused tööjõud, ja nüüd oli asi korras. Tõnis pidas tol ajal Simferoopoli ligidal kümnisekohta, kust ta hiljemini asus ühte Eupatooria lähedal olevasse rendikülasse. Tema oli neid asujaid, kellel korda ei läinud kroonu- ega mõisnikumaad päriseks omandada, millest osalt ka tuli, et ta kunagi iseäranis jõukale järjele ei kerkinud. Selle nähtuse põhjuste seas polnud vist see kõige viimane, et Juula, tema muidu nii tragi teine perenaine, palju oma tervisest, ajast ja tööjõust nurgavoodisse pidi jätma. Üleliigsest lasteõnnistusest ei pääsenud paraku Tõnis ega Juula ka uue abielu kaudu. —

Krimmi rändamise juhtivaist tegelasist pööras üks, Kustav Malts, hilisemal ajajärgul põllutööle selja ja heitus Simferoopolis jõuka majaomanikuna linnakodanikuks. See sündis 1889. ja

1897. aasta wahel, mil kahjustas wiljasääsk Krimmi põllumehi kaheksa aastat järgemööda wiljaikaldusega. Kui Malts äparduse all mõne aasta oli kannatanud, kaotas ta julguse, müüs oma koha Tarhanis ära ja asus linna, kuna tema Samruki maaosa endiselt rendile jäi. Hiljemini, kui häda-aeg möödas ja põllupind jälle rohket saaki andis, sai Malts seda müüki kahetseda, aga nüüd polnud enam midagi parata. Kustaw Malts oli neid nooremaid sisserändajaid, kes elas weel priskel terwisel maailmasõja ja wene rewolutsioonide ajad läbi, asudes Krimmist alles 1924. aastal Toonelasse, kuhu ta kaasa wiis tasuwa teadwuse, et emake Eesti wabaks saanud wiimastest feodalismi jäänustest.

36.

Juhan Leinberg.

Kui Maltswet saabus aastal 1865 Krimmist Eestimaale tagasi, oli mõisnikkude wiha tema wastu raugenud, sest et wäljarändamine soiku oli jäänud. Ilma sakste ja nende ülemuse poolt kimbutamist leidmata wõis endine „rahwahässitaja" nüüd jälle wabalt igal pool elada ja liikuda, seda wabamalt, et ta enesest aiwaliku wäljaastumisega enam märku ei annud.

Ta asus esiotsa naise ja noorema pojaga koos pikemat aega oma wanema poja, tislermeister Gustaw Leinbergi juures Paides. Ses linnas oli ka tema kõige wanem laps, tütar Juuli, tõldsepal Plink'il mehel. Siit käis ta küll wahel kauemaks ajaks ära, peatudes ühes ja teises kohas oma endiste, kodumaale paigale jäänud tuttawate pool külalisena. Endisesse püsimata rändamis-elusse, millest ta nähtawasti ei suutnud wõõrduda, sattus ta alles hiljemini, siis, kui ta naine Mari 80. aastatel suri ja ta noorem poeg Johannes, kes õppis ka tisleriks, täisealiseks oli saanud, kuna ta tütrest, kes oli mehega Peterburi kubermangu, Luuga linna elama läinud, juba mõni aasta enne abikaasat surma läbi ilma oli jäänud.

Nüüd algas wanale Maltswetile ajajärk täis sagedat kolimist ja ümberasumist. Kuhugi ei läbenud ta kauemaks jääda. Kord elutses ta Kolga rannas, kord mõnes Järwamaa kihelkonnas, ja mitte ainult ei wahetanud ta siin kui seal ühtepuhku walda wallaga ja küla külaga, waid ka peret perega. Kui jõukas mees, kes oma hoiurahast lahedasti wõis elada,

ei langenud ta kellelegi koormaks; palju enam sai ta oma mõnusa jutu, hea nalja ja alalise rõõmsa meelega, mille aluseks oli ta muretu elukord ja hea terwis, igale kodakonnale meeldiwaks seltsiliseks.

Kuigi ta oma prohwetlikku minewikku aus ja ustawuses püüdis pidada ja oma usumeheliſt meelsust alati armastas wälja pöörata, ei teinud ta hingede pööramisega endises propagandamõttes enam tegemist. Ta luges peres, kus ta manulasena juhtus elama, küll korrakindlalt hommiku-, õhtu- ja söögipalwet, wahetas ühe ja teisega sagedasti mõtteid usuasjade ja pühakirja üle ja waidles, kui waja, taas oma arwamiste ja seletuste eest. Aga see oli ka kõik, ja see sündis ikka wäikeses kodUses ringis wõi mõne üksiku tuttawaga. Isiklikult jäi Maltswet walitsewast kirikust niiwõrt lahku, et ta armulaual ega ka pühapäewsel jumalateenistusel ei käinud; ta andis enesele ise „jumala-armu" ja oli ka muidu iseenese „hingekarjane". Kuid teisi inimesi ei keelanud ta kirikus ega laual käimast, nagu ta ka neid, kes uskusid tema jumalameheliſe wäärtuse sisse — säherdusi üksikuid leidus siin ja seal ometi weel —, ei keelanud tema jagatud „sakramendist" osa wõtmast, mida ta aga kellelegi pakkumisi peale ei sundinud. Maltswеti waen ja põlgus kirikuõpetajate wastu jäi endiseks.

Tema algatusel ja kaasjuhil teostunud Krimmi rändamist ei pidanud ta sugugi äpardunud ettewõtteks, olgugi et ta walitud asumaad enam prohweti keeli eedenitaoliseks Kaananiks ei kiitnud. Polnudki tal ju õieti asja nurjaminekust rääkida, sest rahwas jäi uuele kodumaale paigale ning endistele hädasõnumitele järgnesid aja jooksul rahulolemisteated.

Oma wiimsed kolm eluaastat, 1884 kuni 1886, weetis hallpea Ambla kihelkonnas, eriti nõndanimetatud „Pruuna kõrwes". Esiotsa elas ta Halliruuna talus, siis lühikeste järkude kaupa Hundikõrtsi, Kongi ja Pärtli peres. Tema siinsest elust teab keegi kohalik elanik Freimann, kes oli tol ajal laps, oma isa ja teiste wanemate inimeste jutu järgi, kes käisid Maltswetiga läbi, mõnegi iseloomustawa lookese westa.

Ants Freimann oli Apliku-Mäepere poole kohta ostnud. Hoonete ehitamiseks nappis tal raha ära. Kahtekümmend wiit rublat oleks kibedasti waja olnud. Aga et üleaedsed kõik ise olid kohaostjad, siis polnud laenu kuskilt saada. Wiimaks juhatati Antsu Hundikõrtsi „wabadiku“ Maltswweti juure. Sellel pidada raha olema — ehk laenab. Ants läheb, ehk küll Maltswet temale ja tema Maltswetile wõhiwõõras. Ja ennäe, ilma pikema jututa laenab Maltswet Antsule kakskümmend wiis rubla — palja sõna peale, ei käemeest, ei wõlatähte!

Sest saadik said mõlemad headeks tuttawateks, kes hiljemini teineteisega sagedasti ilmlikkude ja waimulikkude asjade üle arwamisi käisid wahetamas.

Maltsweti elurõõm sööstis wahel nii tüsedal ja loodusewärskel kujul esile, et ta niihästi waimuliku mehe kui ka wana inimese tawalise tõsiduse üsna kõrwale heitis; säärasel puhul ei lukutanud ta oma suud tugewama ja nilbemagi naljakese eest.

Ühel suwisel laupäewa-õhtul oli wa hallpea käinud Nõmme peres teistega wihtlemas. Párast sauna kogunesid mehed — neid oli ka naabrusest — talu kambrisse, kus Nõmme Priidik neil hakkas juukseid lõikama ja habet ajama. Ka Maltswet istus, walge särk seljas, walged püksid jalas, kambris ja ootas järge. Pärast juukselõikamist silmitseb wanamees ennast peeglist, paitab juukseid, silitab oma suurt, halli habet ja naeratab nii rõõmsalt ja magusalt. Korraga pöördib teiste poole ja ütleb:

„Eks ma ole nüüd jälle ilus noor mees? Wõiksin kas wõi kaheksateistkümneaastasele kosja minna. Ei see tee midagi, et hall olen. Waadake, nooored mehed, mis mu jalad weel teewad!“

Kahmas kõige ligemal seisja kaenlasse ja laskis niisugust taaderatast üle põranda, et tolm aiwa taga! Ise wilistas, laksutas keelt, põrutas jalga wastu maad ja laulis lõpuks

ühe dieti wabasisulise laulukese loomailma suguliseest kewaderõõmudest, mida tema suust juba enneminigi oli kuuldud.

Kui talle naljatades tähendati, et kas need nüüd ka mõned prohweti ning palwemehe teod ja laulud on, wastas ta heal tujul, „waim olewat temast wälja läinud“. Aga ta ei jätnud ka piiblist näiteid toomata, kuidas pühad mehed wanalgi ajal rõõmsad olnud, nalja heitnud ja tantsinud, pealegi jumala auks ja mitte üksnes omaks lõbuks…

Wahel naljatas ta naisewõtmisest. Tellis omale mõnda hästi ilusat ja noort juhatada — wanemaid teadwat ta isegi. Mõnikord kiitis pruudi juba leidnud olewat — ega muud kui pulmad tulekul! Aga nali jäi naljaks.

Toiduks tarwitas Maltswet ka nüüd aina tera- ja juurwilja ning piimtoitusid ja joogiks puhast wett wõi piima. Lihatoitusid ta ei söönud, sealiha aga põlgas nagu juut; sedasama waenu awaldas ta wiina, õlle ja tubaka wastu edasi ja andis ka teistele külas nõu neist halbadest asjadest loobuda. Nõnda jäi ta oma usule selle poolest surmani truuks. Omal wiisil oli ta siis esimene täieline karskuslane ja awalik karskuseedendaja rahwa seas.

Paaril puhul wõttis Maltswet kutsutud sõprade juuresolemisel enese armulauale, misläbi sai siis ka teatawaks, kuidas ta seda toimetas, kuna see muidu sündis teistele nägematult.

Esimene kord walmistas ta enesele ühel laupäewa-õhtul püha õhtusöömaaja Kongi saunas, pesukiüna otsal, teine kord, pühapäewal, Kongi sepapajas, alasipaku otsas. Nagu tema arwamine oli, et usklik wõib igas paigas, mitte üksi kirikus, jumalat paluda, nõnda ei pidanud ta ka kohast lugu, kus ta omale armulaua-sakramenti jagas, ega abinõudest ja ainetest, mida ta seejuures tarwitas. Wõttis tüki igapäewast rukkileiba, kapaga puhast külma wett, õnnistas neid kirikuõpetaja tawaliste sõnadega ning hammustas siis leiba ja rüüpas wett peale. Enne ja pärast pühalikku toimingut pidas palwet ning

luges piiblist, ja lõpul pöördis ta umbes järgmiste sõnadega oma sõprade poole:

„Nii tõesti, kui teie mind siin enese ees näete ning näinud olete mind Kristuse ihust ja werest osa saawat, tunnistan ma jumala ja teie ees, et mina, jumalast läkitatud prohwet Johannes teine, nüüd kõigest patust puhas ja lahti olen ning Issandale tema teiseks ilmumiseks teed wõin walmistada. Tõesti, mina ütlen teile: Wiimne päew on ligi; mina saan oma suremata silmaga Kristuse teist au-ilmumist näha. Parandage meelt ja käige minu järel — kohtupäew on uksе ees!"

Oma paari lähema sõbra ees püüdis siis wanake prohwetiosa weel nagu ajawiiteks wahel edasi mängida. Ei sest tulnud palju enam wälja. Ta ise pidi tunnistama, et tema kogudus ja jüngrid on „kõik mööda ilma laiali". Aga — lisas ta enesele trööstiks juure — aeg tulewat warsti, kus ta nad jälle kogub ja Issanda palge ette wiib.

Siiski leidus tema ümbruses weel üksikuid, kellesse tema kindlatoonilised ennustused wiimsest päewast ja tema enese surematusest mõjuta ei jäänud. Need ebausklikud said alles pärast wanamehe surma endi lapsikusest aru.

Oma endisist prohwetlikest ennustusist wäitis Maltswet kahtlejate ja waidlejate wastu, et need olewat kõik karwapealt täide läinud. Näiteks kuulutanud ta omal ajal suuremat priiust ette — suurem priius tulnud; peksuõigus wõetud mõisniku käest ära. — Ta kuulutanud ette, et tõuswat prohwet, kes wiib usklikku rahwa Egiptusest wälja. Prohwet — muidugi Maltswet ise — ilmunud ja wiinud usklikud Kaananisse. — Ta kuulutanud ette suurt werewalamist ja paljusid silmapisaraid — Türgi sõda tulnud ja teinud tema sõna tõeks. — Isegi selle Tallinna panga langemist, kus tema raha kord intressil olnud, teadnud ta ette, nii et ta toonud oma kapitali sealt õigel ajal ära.

Wahel tekkis wanakesele põue igatsus oma pesakese järele. Kord waremalt palus ta Mäepere Antsu ehitada temale oma uue maja külge kamber, mis aga tegemata jäi; pärastpoole

pidas ta tõsiselt nõu endale kõrbe hakata maja ehitama. Juba kuulas ta paigagi Waigita pere maa peale walmis. Aga korraga tuli surm ja määras taadile hoopis teise asupaiga.

Hallpea oli jõudnud Kolga rannast, kus ta jälle kord oma sõpru käinud waatamas, 1886. aasta suwe lõpul parajasti kodumaile tagasi. Paar päewa peale seda, kui ta — teelt tulles — Waigita taadiga, oma hea tuttawaga, ja selle wäimehega wäljal majaplatsi pärast kaupa sobitanud, ilmub Pärtli peremees Toomas Wikat lõõtsutades Waigitale ja teatab wanataadile:

„Maltswet palub sind meile tulla. On teine juba teist päewa reiall wankris, kust ta ennast põle liigutanud. Wist hakkab surema."

Jõudes pärale leiab Waigitas wana Maltsweti käsipõsekil wankris pikutawat, nähtawasti kärsitult teda oodates.

„Tooge mu kuub lakast maha," soowib haige.

See sünnib.

„Haruta wooder siit kohast lahti!"

Waigitas harutab. Woodri wahelt tulewad paberrahad wälja.

„Mis sa leidsid?" küsib Maltswet.

„Raha."

„Kui palju seda on?"

Waigitas loeb rahad haige nina ette kotile. Pärtli perekond waatab pealt. Raha on kuus sajarublast ja ligemale sada rubla wähemaid paberrahasid.

„Õige," ütleb haige nõrga häälega. „Wõta see raha nüüd oma kätte, sest ma hakkan surema. Pärast surma wii mind Paidesse poja juure ja anna need kuus sajarublast temale ära. Peenema raha eest aga osta mulle puusärk ja palka hobused..."

Ta püüab weel midagi lisada, mis kuuldub kui poleks see tema ainuke raha, aga kõhahoog matab ta jõuetu hääle. Kui see möödas, ägab ja oietab ta weel katkewail sõnul:

„Minu tee — on — käidud! Jumala — — oh — oh — oh —!"

Weel kaks-kolm nõrka hingetõmbu, ja wana prohwetit ei ole enam.

Maltswet ja Juhan Leinberg — mõlemad on kokku warisenud oma muldse majaga...

Peagi oli ümbruses teada, mis sündinud. Mõned ebausklikud läksid nii hirmu täis, et ei julgenud pimedas toast minna. Kardeti prohweti suremata hinge, mis ehk kõrwepperede wahel ringi luusib.

Paar päewa hiljemini läks wana Waigitas kahe teise mehega surnut Paidesse wiima, kuna kodus enne wäike matusepidu oli peetud, millest lahkunu sõbrad, tuttawad ja muud ümberkaudsed inimesed Waigita kutsel osa wõtsid. Wiimane oli nimelt lahkunu taskust weel kakskümmend wiis rubla raha leidnud, millega kaeti leinapeo kulud, sest et omanik rahale muud otstarwet polnud määranud. Mitmed leinalised läksid surnuwankrit järgmisel päewal tüki teed saatma. Paide ligidale, Sillaotsa kõrtsi juure jäid kaks meest surnuga peatuma, kuna Waigitas linna läks isa surma ja surnukeha tulekut pojale teatama. Warsti olid sealgi matuse-ettewalmistused joones. Kirikukellad pandi helisema ja mehed hakkasid surnukehaga Sillaotsalt minema. Kui kohalik õpetaja matuseteenistuse kirikus ära pidanud, sängitati usuteatri wäsinud näitleja Paide surnuaial igawesele rahule.

Wana Liiwa-Annus wõttis seal mehe oma külma kaissu, kes rahwa peal rusuwa wägiwalla wastu o m a l kombel ja o m a tarkust mööda protesti oli katsunud tõsta. Teisiti, kui ta tegi, ei mõistnud tema mees seda teha...

L õ p p.

Hind 3 kr. 20 s.